

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра психології

На правах рукопису

КОЛОСОВА ЄЛИЗАВЕТА ЮРІЙВНА

ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ І
ЇХ ВЛИВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ УЧБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Спеціальність: 053 «Психологія»
(код) (назва спеціальності)
Освітня програма Психологія
(назва)
Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавр

Науковий керівник: Пріснякова Л.М.
Канд. психол. наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол засідання кафедри психології
№ 10 від 15.01.2024

Завідувач кафедри психології
Людмила ПРІСНЯКОВА
(підпис) (Ім'я, ПРІЗВИЩЕ)

Вершмаконтраль СД

Дніпро, 2024

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Кафедра психології
Освітній ступінь бакалавр
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри психології
Людмила ПРІСНЯКОВА
«12» 02 2024 року

**ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
КОЛОСОВА ЄЛИЗАВЕТА ЮРІЇВНА**

1. Тема роботи: «Індивідуально-типологічні особливості особистості і їх вплив на ефективність учбової діяльності»
2. Науковий керівник роботи: Пріснякова Л.М. Канд. психол.наук, доцент
Затверджені наказом вищого навчального закладу від « » 2024 року №
3. Строк подання роботи на кафедру: 12.02.24
4. Мета кваліфікаційної роботи: Отримання кількісних показників впливу типологічних рис особистості на ефективність формування професійних рис студентів психологів.
5. Завдання кваліфікаційної роботи
  - провести аналіз наукових досліджень і літературних джерел за темою кваліфікаційної роботи «вплив індивідуально типологічних особливостей на ефективність учбової діяльності»;
  - дослідити вплив особистісних особливостей на ефективність учбової діяльності та здійснити підбір методів та методик дослідження, які адекватні меті та гіпотезі дослідження;
  - провести емпіричне дослідження з метою отримання закономірностей впливу індивідуально типологічних особливостей на ефективність діяльності;
  - провести аналіз отриманих результатів та сформулювати висновки.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

№ з/п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Вступ	Жовтень	виконано
2.	I Розділ	Листопад	виконано
3.	II Розділ	Грудень	виконано
4.	III Розділ	Січень	виконано
5.	Робота в цілому	Лютий	виконано

Науковий керівник ПРІСНЯКОВА Л.М

Здобувач вищої освіти КОЛОСОВА Є.Ю.

Дата видачі завдання .16.09.2023 р.

АНОТАЦІЯ

Колосова Є. Ю. Особливості прояву стану тривожності підлітків із ЗПР / Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 053 Психологія (освітньо-професійна програма «Психологія»). ВВПЗ ДГУ, Дніпро, 2024.

Зміст анотації

Актуальність дослідження: Перед вищою школою стоїть задача підвищення якості підготовки спеціалістів з урахуванням вимог сучасного стану суспільства. Основні шляхи якісного рішення окреслених вимог пов'язані з розробкою наукових основ навчання у вищій школі, з удосконаленням методів та організаційних форм навчання, створенням та впровадженням технічних засобів викладання. Велике значення для будівництва навчального процесу має проблема форм організації навчання, в тому числі такі питання, як характеристика кожної форми зокрема, їх співвідношення та інше.

Об'єкт дослідження: Навчальний процес у вищому навчальному закладі.

Предмет дослідження: Індивідуально-типологічні особливості особистості і їх вплив на ефективність учбової діяльності.

Мета дослідження: Отримання кількісних показників впливу типологічних рис особистості на ефективність формування професійних рис студентів психологів.

Гіпотеза дослідження: Припущення про існування зв'язку між індивідуально-типологічними особливостями особистості та результатами її діяльності.

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз наукових досліджень і літературних джерел за темою кваліфікаційної роботи «Вплив індивідуально типологічних особливостей на ефективність учбової діяльності».

2. Конкретизувати поняття діяльність, навчальна діяльність, ефективність навчальної діяльності

3. Дослідити вплив особистісних особливостей на ефективність учбової діяльності та здійснити підбір методів та методик дослідження, які адекватні меті та гіпотезі дослідження.

4. Провести емпіричне дослідження з метою отримання закономірностей впливу індивідуально типологічних особливостей на ефективність діяльності.

5. Провести аналіз отриманих результатів та сформулювати висновки.

Методи та методики дослідження:

Для реалізації сформованих завдань, досягнення меті, підтвердження або скасування гіпотези дослідження, ми використовували групи методів.

1. Теоретичні методи (аналіз, синтез, узагальнення наукових досліджень).

2. Емпіричні методи – психодіагностика для вияву впливу індивідуально типологічних особливостей особистості на ефективність учбової діяльності. Для цього ми використовували наступні методики:

- «Формула темпераменту» О.Белов

- «Методика визначення емоційної – стійкості - нестійкості» И.П.

Андріада

- «Методика визначення екстра і інтроверсії» И.П. Андріада

- «Індивідуально-типологічний опитувальник» Л.Н.Собчак

- «Методика вивчення мотивації навчання у вузі» Т.І. Ільїної

- «Методика для діагностики навчальної діяльності студентів» А. А.

Реан, В.А.Якунін

- «Методика діагностики структури навчальної мотивації» Л. М.

Фрідман

3. Математико-статистичні методи (метод середніх значень, метод узагальнення, кореляційний аналіз та інші).

Методологічну основу нашого дослідження складають наступні принципи:

1.Принцип єдності свідомості і діяльності: свідомість не може розглядатися як замкнена в самій собі: вона повинна бути виведене в діяльність суб'єкта.

2.Принцип єдності свідомості і поведінки: поведінку не можна розглядати у відриві від свідомості, дія – це й акт поведінки.

3.Принцип активності: діяльність – активний цілеспрямований процес. Для людини типові дії, що підлеглі не логіці зовнішніх впливів, а логіці її внутрішніх цілей. Це не стільки реакції, скільки акції – дії, спрямовані на досягнення мети з урахуванням зовнішніх умов.

4.Принцип предметності людської діяльності і принцип її соціальної обумовленості: діяльність людини має предметний характер, вона реалізує соціально-виробничі і культурні цілі. Дія виводить діяльність людини в предметний і соціальний світ. Адже ціль може бути будь-якою, а не тільки біологічною.

Структура роботи: Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку літературних джерел, додатків. Кваліфікаційна робота викладена на 122 сторінках, містить 33 таблиць та 29 рисунків. Список літератури має 81 джерел.

ABSTRACT

Kolosova E.Yu. Peculiarities of the manifestation of the state of anxiety of adolescents with mental retardation / Qualification work for obtaining the educational degree "bachelor" in the specialty 053 Psychology (educational and professional program "Psychology". VNPZ DSU, Dnipro, 2024.

Abstract content

Relevance of the research: The higher school faces the task of improving the quality of specialist training, taking into account the requirements of the modern state of society. The main ways to qualitatively solve the outlined requirements are related to the development of the scientific foundations of education in higher education, the improvement of methods and organizational forms of education, the creation and implementation of technical teaching aids. Of great importance for the construction of the educational process is the problem of the forms of organization of education, including such issues as the characteristics of each form in particular, their relationship, etc.

Object of research: Educational process in a higher educational institution.

Subject of research: Individual-typological features of personality and their influence on the effectiveness of educational activities.

The purpose of the study: Obtaining quantitative indicators of the influence of typological personality traits on the effectiveness of the formation of professional traits of psychology students.

Research hypothesis: Assumption of the existence of a connection between the individual and typological characteristics of a person and the results of his activity.

Objectives of the study:

1. To conduct an analysis of scientific research and literary sources on the topic of the qualification work "Influence of individual typological features on the effectiveness of educational activities."

2. Specify the concepts of activity, educational activity, effectiveness of educational activity

3. Investigate the influence of personal characteristics on the effectiveness of educational activities and select research methods and techniques that are adequate to the goals and hypotheses of the research.

4. To conduct an empirical study with the aim of obtaining regularities of the influence of individual typological features on the effectiveness of activity.

5. Analyze the obtained results and formulate conclusions.

Research methods and techniques:

To implement the formed tasks, achieve the goal, confirm or cancel the research hypothesis, we used groups of methods.

1. Theoretical methods (analysis, synthesis, generalization of scientific research).

2. Empirical methods - psychodiagnostics to reveal the influence of individual typological characteristics of the personality on the effectiveness of educational activities. For this, we used the following methods:

- "Formula of Temperament" by O. Belov

- "Methodology for determining emotional - stability - instability" I.P. Andriad

- "Methodology for determining extraversion and introversion" by I.P. Andriad

- "Individual-typological questionnaire" L.N. Sobchik

- "Methodology of studying the motivation of studying in a university" by T.I. Ilyina

- "Methodology for diagnosing students' educational activity" A. A. Rean, V. A. Yakunin

- "Methodology for diagnosing the structure of educational motivation" L. M. Friedman

3. Mathematical and statistical methods (method of average values, generalization method, correlation analysis and others).

The following principles form the methodological basis of our research:

1. The principle of the unity of consciousness and activity: consciousness cannot be considered as closed in itself: it must be brought out into the activity of the subject.

2. The principle of the unity of consciousness and behavior: behavior cannot be considered in isolation from consciousness, an action is also an act of behavior.

3. Principle of activity: activity is an active purposeful process. For a person, typical actions are not subject to the logic of external influences, but to the logic of his internal goals. These are not so much reactions as actions - actions aimed at achieving a goal, taking into account external conditions.

4. The principle of the objectivity of human activity and the principle of its social conditionality: human activity has an objective nature, it realizes socio-productive and cultural goals. Action brings human activity into the objective and social world. After all, the goal can be any, not only biological.

Structure of the work: The work consists of an introduction, two chapters, conclusions, a list of literary sources, appendices. The qualification work is laid out on 122 pages, contains 33 tables and 29 figures. The bibliography has 81 sources.

ВСТУП	10
РОЗДЕЛ І ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ПІДХОДІВ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ВЧЕНИХ ПСИХОДИНАМІЧНИХ ТА НЕЙРОДИНАМІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ТЕМПЕРАМЕНТУ.....	18
1.1 Нейродинамічний підхід, особливості, властивості темперамента.....	18
1.2 Психодинамічний підхід, особливості, властивості темпераменту.....	26
1.3 Співвідношення нейродинамічних та психодинамічних властивостей темпераменту.....	35
1.4 Навчання, види та психічні процеси.....	45
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ.....	53
РОЗДІЛ ІІ ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТИПОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТА ЇХ ВПЛИВУ НА НАВЧАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	55
2.1 Обґрунтування методик дослідження.....	55
2.2 Характеристика учасників дослідження.....	62
2.3 Результати емпіричного дослідження.....	64
2.3.1 «Формула темпераменту» О.Бєлов.....	65
2.3.2 «Методика визначення емоційної стійкості/нестійкості» І.П. Андріада.....	69
2.3.3 «Методика визначення екстра і інтроверсії» І. П. Андріада.....	75
2.3.4 «Індивідуально-типологічний опитувальник» Л.Н.Собчїк.....	81
2.3.5 «Методика вивчення мотивації навчання у вузі» Т.І. Ільїної.....	88
2.3.6 «Методика діагностики навчальної діяльності студентів» В.А.Якунін.....	92
2.3.7 «Методика діагностики навчальної мотивації» Л. М.Фрїдман.....	98
2.4 Кореляційний аналіз.....	101
ВИСНОВКИ ДОДРУГОГО РОЗДІЛУ.....	105
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	111
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	113

ВСТУП

Актуальність дослідження: Перед вищою школою стоїть задача підвищення якості підготовки спеціалістів з урахуванням вимог сучасного стану суспільства. Основні шляхи якісного рішення окреслених вимог пов'язані з розробкою наукових основ навчання у вищій школі, з удосконаленням методів та організаційних форм навчання, створенням та впровадженням технічних засобів викладання. Велике значення для будівництва навчального процесу має проблема форм організації навчання, в тому числі такі питання, як характеристика кожної форми зокрема, їх співвідношення та інше.

Порівняння ефективності лекційної форми та практичних занять, самостійної роботи та лабораторних робіт знайшли відображення в багатьох дослідженнях та публікаціях. Але, як показує аналіз, увага цих досліджень направлена на одно або декілька форм навчання. Існує декілька теорій, які по різному трактують процес засвоєння знань. На наш погляд, найбільш повною є теорія поетапного формування розумових дій П. Я Гальперіна. В основі цієї теорії лежить ствердження, що знання не можуть бути передані у вигляді простого повідомлення, а завжди засвоюються шляхом виконання діяльності яка адекватна меті засвоєння. В теорії П. Я. Гальперіна виділено шість перехідних станів:

- 1) Створення позитивних мотивів для прийняття учбових задач;
- 2) Етап попереднього ознайомлення з діями та вимогами їх виконання;
- 3) Етап формування дій в матеріальному вигляді;
- 4) Етап формування дій, як внутрішньомовних;
- 5) Етап формування дій в мові «про себе»;
- 6) Етап формування дій в внутрішній мові.

Але при аналізі учбових завдань не значну увагу автори наукових досліджень приділяють впливу індивідуально типологічних рис студентів на процеси мотивації та ефективності навчального процесу. Тому, наше

дослідження є актуальним і дозволить здійснити більш ефективно адаптацію студентів (особливо перших курсів) до нових форм занять.

Поняття індивідуальних особливостей розглядається в широкому та вузьких сенсах. У широкому сенсі розуміється, в першу чергу, як об'єкт диференціальної психології, у вузькому розумінні використовується термін «індивідуально психологічні особливості», як особливості психічних процесів, станів і властивостей, що відрізняють людей один від одного.

Виходячи з того, що у великій кількості наукових працях і психологічних словників відсутня єдина визначення поняття «темперамент» ми розкриємо як біологічний та вроджений фундамент на якому формуються особистість, як соціальна істота, її місце у житті та різноманітні можливості які допомагають їй жити. У літературних джерелах темперамент розуміється, як "природна основа", або як "дінамічна основа характеру". Темперамент вроджений і не підляжить змінам протягом усього життя людини, а також кожний тип визначає в характері стандартні риси, такі як врівноваженість або труднощі входження в нові ситуації чи навколишнє середовище, рухливість та інертність та інше.

Фізіологічну основу темпераменту складає нейродинаміка мозку, тобто нейродинамічної співвідношення кори і підкірки. Нейродинаміка мозку перебуває у внутрішньому взаємодії з системою гуморальних, ендокринних факторів. Ряд дослідників таких як Н. Пенде, А. Белов, Е. Кречмер та ін. були схильні стверджувати що темперамент, і навіть сам характер людини залежність насамперед від цих факторів. Також не підлягає сумніву, що система залоз внутрішньої секреції включається до числа умов, які впливають на темперамент, було б неправильно, однак, ізолювати ендокринну систему від нервової і перетворювати її в самостійну основу темпераменту, оскільки сама гуморальна діяльність залоз внутрішньої секреції підпорядковується центральній іннервації. Між ендокринною системою і нервовою існує внутрішня взаємодія, в якому провідна роль належить нервовій системі. Для самого темпераменту істотне значення при цьому, безсумнівно, має

збудливість підкіркових центрів, з якими пов'язані особливості моторики, статики і вегетатіки. Тонус підкіркових центрів, їх динаміка впливають і на тонус кори, і її готовність до дії. У силу тієї ролі, яку вони відіграють у нейродинаміки мозку, підкіркові центри, безсумнівно, впливають на темперамент.

Також треба звернути увагу на психічні аспекти темпераменту людини які впливають на поведінку, спосіб життя та соціальну діяльність. За Рубінштейну для темпераменту показова сила психічних процесів. При цьому істотна не тільки абсолютна сила їх у той чи інший момент, але і те, наскільки вона залишається постійною, тобто ступінь динамічної стійкості. При значній стійкості сила реакцій в кожному окремому випадку залежить від мінливих обставин, в яких опиняється людина, і адекватна їм: чим більш сильне зовнішнє роздратування викликає більш сильну реакцію, більш слабе роздратування - більш слабку реакцію. У людині з більшою нестійкістю, навпаки, сильне роздратування може - бути в залежності від дуже мінливого стану особистості - викликати то дуже сильну, то дуже слабку реакцію; точно так само і найслабше роздратування може іноді викликати і дуже сильну реакцію.

Таким чином таким чином ми можемо побачити що такі аспекти як співвідношення психічного і фізичного властивості темпераменту має важливу роль у знаходженні людиною його місця в житті, в частності на його фізичні і психічні здібності, його реакцію, його пристосування до навколишнього середовища і спілкування. по скільки саме спілкування в даний час абсолютно необхідна умова буття людей, що без нього неможливе повноцінне формування у людини жодної психічної функції або психічного процесу, ні одного блоку психічних властивостей, особистості в цілому.

Першим спроби з'ясувати відмінності між людьми, які зумовлені темпераментними особливостями став Гіпократ (V- IV ст. до н. е.). Він вивів гіпотезу про чотири елементи: кров, слиз, чорна жовч та жовта жовч, один я яких має перевагу над іншою у людині. А сім століть потому давньоримський

лікар Гален (II століття до н.е.), спираючись на ці уявлення, сформулював так звану гуморальну теорію, згідно з якою різне співвідношення цих рідин не лише впливає на здоров'я, але і визначає психічний стан, поведінку людини. У сучасній школі вітчизняних психологів, на початку XX ст. І. П. Павлов і його співробітники вивчали механізми вищої нервової діяльності, спостерігаючи за собаками в експериментальній ситуації звернули увагу на відмінності в поведінці і Павлов висловив припущення, про динаміку нервових процесів у корі головного мозку. такими показниками він вважав врівноваженість, силу і рухливість нервових процесів. Послідовниками І. П. Павлова, які доклали багато зусиль для орієнтації його навчання в психологічному напрямку, були Б. М. Теплов і В. Д. Небиліцин. Б. М. Теплов та В. Д. Небиліцин показали роль чутливості у різних індивідів з різними властивостями нервової системи, як одну з фундаментальних складових у боротьбі за існування.

Дослідження в цьому напрямку дозволили П. В. Симонову виділити чотири мозкові структури в головному мозку тварин і людини.

З його точки зору ці чотири мозкових структури необхідні і достатні для пояснення індивідуальних відмінностей між типами темпераментів, виділених Гіппократом.

Таким чином ми можемо побачити актуальність вивчення такої індивідуально-типологічної особливості як темперамент на ефективність навчання. Вплив індивідуально-типологічних особливостей учнів школи на успішність навчальної діяльності, на відміну від вивчення навчальної діяльності студентів вузу, раніше досліджувалися багатьма вітчизняними і зарубіжними психологами (М. До. Акімова, Е. А. Голубєва, Е. П. Ільїн, З. І. Калмыкава, В. Т. Козлова, Н. С. Лейтес, Н. П. Локалова, Н. А. Менчинська та ін.)

Слід зазначити, що у ВНЗ навчання суттєво відрізняється від шкільного. У наукових дослідженнях психології вищої школи чимало робіт, спрямованих на вивчення індивідуальних, вікових особливостей студентства (Б. Р. Ананьїв, А. В. Дмитрієва, І. С. Кін, І. В. Кузнецова, Н. В. Кузьміна, В. Т.

Лісовський, Ю. П. Поваренков, І. М. Слободчиков, С. Д. Смирнов та ін.), однак проблема, що стосується прояви індивідуально-типологічних особливостей навчальної діяльності студентів, розроблена недостатньо.

Ю. П. Поваренков процес навчання в педагогічному визі розділяє на дві основні періоди, в рамках яких відбувається професійний розвиток студентів: навчально-академічний (1-3 курси), що характеризується становлення навчально-академічної діяльності на професійне становлення.

Н. В. Нижегородцева і Т. В. Жукова стверджують, що в перший період професійного навчання у визі у студентів формується психологічна готовність до вузівської навчання (готовність до навчально-академічної діяльності), у другій - психологічна готовність до професійно-педагогічної діяльності. Таким чином, «на основі готовності до вузівської навчання у студентів формується психологічна готовність до професійної діяльності, а стартова готовність до навчання у визі формується в навчально-академічний період»

В процесі вузівського навчання відбувається трансформація психологічної структури навчальної діяльності (ПСДу). Найбільш істотні перебудови ПСДу здійснюються на першому курсі, «в період з 1 по 3 курси відбувається оптимізація ПСДу в плані досягнення мети». Вважається, що найскладнішим етапом навчальної адаптації студентів є відмова від шкільних способів навчальної діяльності і орієнтація на способів формування навчально-академічної діяльності. І.М. Слободчиков відзначає, що найбільші труднощі у навчанні студентів, пов'язані з нестачею організації навчальної діяльності, виникають на початку першого семестру. У зв'язку з цим особливої актуальності мають дослідження впливу індивідуально-типологічних особливостей студентів на успішність навчання[36].

Об'єкт дослідження: Навчальний процес у вищому навчальному закладі.

Предмет дослідження: Індивідуально-типологічні особливості особистості і їх вплив на ефективність учбової діяльності..

Мета дослідження: Отримання кількісних показників впливу типологічних рис особистості на ефективність формування професійних рис студентів психологів.

Гіпотеза дослідження: Припущення про існування зв'язку між індивідуально-типологічними особливостями особистості та результатами її діяльності.

Завдання дослідження:

1, Провести аналіз наукових досліджень і літературних джерел за темою кваліфікаційної роботи «Вплив індивідуально типологічних особливостей на ефективність учбової діяльності».

2. Конкретизувати поняття діяльність, навчальна діяльність, ефективність навчальної діяльності

3. Дослідити вплив особистісних особливостей на ефективність учбової діяльності та здійснити підбір методів та методик дослідження, які адекватні меті та гіпотезі дослідження.

4. Провести емпіричне дослідження з метою отримання закономірностей впливу індивідуально типологічних особливостей на ефективність діяльності.

5. Провести аналіз отриманих результатів та сформулювати висновки.

Методи та методики дослідження:

Для реалізації сформованих завдань, досягнення меті, підтвердження або скасування гіпотези дослідження, ми використовували групи методів.

3. Теоретичні методи (аналіз, синтез, узагальнення наукових досліджень).

4. Емпіричні методи – психодіагностика для вияву впливу індивідуально типологічних особливостей особистості на ефективність учбової діяльності. Для цього ми використовували наступні методики:

- «Формула темпераменту» О.Белов

- «Методика визначення емоційної – стійкості - нестійкості» И.П.

Андріада

- «Методика визначення екстра і інтроверсії» И.П. Андріада

- «Індивідуально-типологічний опитувальник» Л.Н.Собчiк
- «Методика вивчення мотивації навчання у вузі» Т.І. Ільїної
- «Методика для діагностики навчальної діяльності студентів» А. А. Реан, В.А.Якунін
- «Методика діагностики структури навчальної мотивації» Л. М. Фрідман

3. Математико-статистичні методи (метод середніх значень, метод узагальнення, кореляційний аналіз та інші).

Методологічну основу нашого дослідження складають наступні принципи:

1.Принцип єдності свідомості і діяльності: свідомість не може розглядатися як замкнена в самій собі: вона повинна бути виведене в діяльність суб'єкта.

2.Принцип єдності свідомості і поведінки: поведінку не можна розглядати у відриві від свідомості, дія – це й акт поведінки.

3.Принцип активності: діяльність – активний цілеспрямований процес. Для людини типові дії, що підлеглі не логіці зовнішніх впливів, а логіці її внутрішніх цілей. Це не стільки реакції, скільки акції – дії, спрямовані на досягнення мети з урахуванням зовнішніх умов.

4.Принцип предметності людської діяльності і принцип її соціальної обумовленості: діяльність людини має предметний характер, вона реалізує соціально-виробничі і культурні цілі. Дія виводить діяльність людини в предметний і соціальний світ. Адже ціль може бути будь-якою, а не тільки біологічною.

Структура роботи: Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку літературних джерел, додатків. Кваліфікаційна робота викладена на 122 сторінках, містить 33 таблиць та 29 рисунків. Список літератури має 81 джерел.

РОЗДЕЛ І ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ПІДХОДІВ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІТЧЕЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ВЧЕНИХ ПСИХОДИНАМІЧНИХ ТА НЕЙРОДИНАМІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ТЕМПЕРАМЕНТУ

1.1. Нейродинамічний підхід, особливості, властивості темперамента

В основу нейродинамічного підходу покладено дослідження І. П. Павлова, згідно з його вченням, індивідуальні особливості поведінки, динаміки перебігу психічної діяльності залежать від індивідуальних відмінностей у діяльності нервової системи.

Фізіологічну основу темпераменту складає нейродинаміка мозку, тобто. нейродинамічної співвідношення кори і підкірки, що характеризує імпульсно-динамічної сторони поведінки людини. Нейродинаміка мозку перебуває у внутрішній взаємодії з системою гуморальних, ендокринних факторів. Ряд дослідників (Ленд, А. Белов, Е. Кречмер та ін) схильні були поставити темперамент в залежність, перш за все від цих чинників. Не підлягає сумніву, що система залоз внутрішньої секреції включається до числа умов, які впливають на темперамент.

Було б неправильно, однак, ізолювати ендокринну систему від нервової і перетворювати її в самостійну основу темпераменту, оскільки сама гуморальна діяльність залоз внутрішньої секреції підпорядковується центральній іннервації. Між ендокринною системою і нервовою існує внутрішня взаємодія, в якому провідна роль належить нервовій системі.

Для темпераменту істотне значення при цьому, безсумнівно, має збудливість підкіркових центрів, з якими пов'язані особливості моторики, статички і вегетативки. Тонус підкіркових центрів, їх динаміка впливають і на тонус кори, і її готовність до дії. У силу тієї ролі, яку вони відіграють у нейродинаміки мозку, підкіркові центри, безсумнівно, впливають на темперамент. Але знову-таки зовсім неправильно було б, емансипуючи

підкірку від кори, перетворити першу в самодостатній фактор, у вирішальну основу темпераменту, як це прагнуть зробити в сучасній зарубіжній неврології течії, Які визнають вирішальне значення для темпераменту сірої речовини шлуночка і локалізують «ядро» особистості в підкірці, в ствольному апараті, в субкортикальних гангліях. Підкірка і кора нерозривно пов'язані один з одним. Не можна тому відривати першу від другої. Вирішальне значення має, в кінцевому рахунку, не динаміка підкірки сама по собі, а динамічне співвідношення підкірки і кори, як це було підкреслено І.П. Павловим у своєму вченні про типи нервової системи.

Також чимало значним для нейродинамічних властивостей темпераменту є нервова система. Проводячи досліді над тваринами І. П. Павлов виділив і переніс їх на вивчення нервової системи людини, і на виділенні її типів, а саме:

- 1) Сила-слабкість
- 2) Врівноваженість-неуровновешенность
- 3) Рухливість-інертність нервових процесів тип нервових процесів.

Під силою нервових процесів І.П. Павлов розумів працездатність нервових клітин, їх здатність виносити сильну напругу, не впадаючи в гальмівний стан (поза межне гальмування). Сила нервових процесів залежить від запасу реактивного, або функціональної, речовини в нервових клітинах. Залежно від сили нервових процесів нервова система може бути сильною або слабкою. Сильна нервова система характеризується великою силою нервових процесів - збудження і гальмування; останнє обумовлено великим запасом реактивної речовини в нервових клітинах.

Слабка нервова система пов'язана з малим запасом реактивної речовини в нервових клітинах; для неї характерна слабкість основних нервових процесів - збудження і гальмування. Сильна нервова система здатна винести велику напругу, слабка ж такої напруги винести не може.

Сила нервової системи - властивість нервової системи, що відбиває межу працездатності клітин кори головного мозку, тобто їх здатність витримувати,

не переходячи в гальмівний стан, або дуже сильне, або довгостроково діюче (хоча й не сильне) вплив.

Сила нервових процесів характеризується працездатністю, витривалістю нервової системи і означає здатність її переносити тривале, або короткочасне, але дуже сильне збудження або гальмування.

Слабкість нервових процесів - нездатність нервових клітин витримувати тривале і концентроване збудження або гальмування. При їх дії нервові клітини досить швидко переходять в стан охоронного гальмування. Однак слабка нервова система має високу чутливість.

Для темпераменту показова сила психічних процесів. При цьому істотна не тільки абсолютна сила їх у той чи інший момент, але і те, наскільки вона залишається постійною, тобто ступінь динамічної стійкості.

При значній стійкості сила реакцій в кожному окремому випадку залежить від мінливих обставин, в яких опиняється людина, і адекватна їм: більш сильне зовнішнє роздратування викликає і більш сильну реакцію, а більш слабе роздратування - більш слабку реакцію. У індивідів з більшою нестійкістю, навпаки, сильне роздратування може - в залежності від дуже мінливого стану особистості - викликати то дуже сильну, то дуже слабку реакцію; так само і найслабше роздратування може іноді викликати й дуже сильну реакцію; дуже значна подія, яка погрожає самими серйозними наслідками, може залишити людину байдужою, а в іншому випадку незначний привід дасть бурхливий спалах: реакція в цьому сенсі зовсім не адекватна подразника.

Другою властивістю, покладеним І.П. Павловим у визначення типу вищої нервової діяльності, є рівновага основних нервових процесів - збудження і гальмування. Рівновага впливає зі співвідношення процесів збудження і гальмування по їх силі. Якщо обидва нервових процесу приблизно одній й тій же сили, то вони врівноважують один одного. Така нервова система називається врівноваженою. Якщо ж один з нервових процесів (звичайно

збудження) за силою переважає над іншим (гальмуванням), то така система буде неврівноваженою.

Основним доказом на користь тієї диференціації типів нервової системи Павлов вважає різні реакції при сильних протидіях збудженість і гальмівного процесів.

Врівноваженість нервових процесів є співвідношення порушення і гальмування. У деяких людей ці два процеси в нормі взаємно врівноважуються, а в інших може рівноваги не спостерігатися: переважає процес - збудження або гальмування.

Третьою властивістю, що визначає тип вищої нервової діяльності, є рухливість основних нервових процесів - збудження і гальмування.

Нервова система людини і тварини постійно піддається впливам навколишнього середовища, для якої характерні непостійність і мінливість. Врівноваженість організму з середовищем досягається тільки за умови, якщо обидва нервових процесу – збудження і гальмування - за швидкістю протікання і швидкістю зміни встигають за коливаннями середовища. І.П. Павлов визначає рухливість нервових процесів як здатність швидко, на вимогу зовнішніх умов, поступатися місцем, давати перевагу одного подразника перед іншим, подразнення перед гальмуванням і назад. Отже, рухливість нервової системи визначається швидкістю протікання збудження і гальмування, швидкістю і легкістю зміни збудження гальмування і навпаки.

Характерною особливістю малорухомої нервової системи є відносно повільне протікання основних нервових процесів - збудження і гальмування і утрудненість їх взаємної зміни.

Рухливість - одна з первинних властивостей нервової системи, що складається в здатності швидко реагувати на зміни в навколишньому середовищі. Сюди входить швидкість і легкість зміни нервових процесів на процеси того ж або протилежного знаку, а також швидкість виникнення і припинення нервового процесу. Рухливість нервових процесів - це здатність їх

швидко змінювати один одного, швидкість появи нервового процесу у відповідь на подразник, швидкість утворення нових умовних рефлексів.

Вивчаючи ці 3 три основних параметри процесів збудження і гальмування нервової системи (їх силу - слабкість, рухливість - інертність і врівноваженість - неврівноваженість), Павлов встановив, що з великого числа можливих їх поєднань в природі є чотири найбільш яскраво виражених типу нервової системи, з яких три сильних (невтримний, живий, спокійний) і один слабкий.

Виділивши і описавши чотири типи нервової системи, І. П. Павлов зіставив їх із класичними типами темпераменту, показавши високу кореляцію між ними. На цій підставі він стверджував, що саме властивості нервової системи і визначають описані типи темпераменту.

-Сильний, врівноважений і рухливий-живий тип

-Сильний, врівноважений інертний-спокійний тип

-Сильний, неврівноважений з перевагою збудження над гальмуванням-невтримний тип

-Слабкий тип

1) Живий тип який характеризується наявністю сильною нервовою системи, вони відрізняється разом з тією доброю врівноваженістю збуджувального і гальмівного процесів та їх рухливістю, що виражається у швидкій зміні цих процесів.

2) Спокійний тип який характеризується наявністю сильною нервовою системи, врівноваженістю процесів збудження і гальмування, але разом з тим їх малою рухливістю: Процеси збудження і гальмування у цього типу нервовою системи повільно і з працею змінюють один одного.

3) Невтримний тип, відрізняючись наявністю сильною нервовою системи, характеризується неврівноваженістю основних нервових процесів, а саме: переважанням процесів збудження над процесами гальмування.

4) Слабкий тип характеризується наявністю слабкої нервовою системи, малою працездатністю нервових клітин, їх швидкою виснаженістю. Цей тип

нервової системи відрізняється слабкою течією процесів збудження і гальмування неадекватно силі одержуваних подразників, а в окремих випадках навіть зривом в роботі нервових центрів, появою при дії сильних подразників «поза межного гальмування» замість нормального збуджувального процесу.

Також не мало важливим для вираженості темпераменту є швидкість протікання психічних процесів. Від швидкості або величини протікання психічних процесів потрібно ще відрізнити їх темп (кількість актів за певний проміжок часу, що залежить не тільки від швидкості протікання кожного акту, але і величини інтервалів між ними (і ритм)) який може бути не тільки тимчасовим, але і силовим. Характеризуючи темперамент, треба знову ж-таки мати на увазі не тільки середню швидкість протікання психічних процесів. Для темпераменту показова і властива даної особистості амплітуда коливань від найбільш уповільнених до найбільш прискорених темпів. Поряд з цим істотне значення має і те, як відбувається перехід від більш повільних до більш швидких темпів і навпаки - з більш швидких до більш повільних: в одних він відбувається, більш-менш рівно або плавно наростаючи або спадаючи, в інших - як би ривками, нерівномірно і поштовкообразно. Ці відмінності можуть перехрещуватися: значні переходи в швидкості можуть відбуватися шляхом плавного і рівномірного наростання, а з іншого боку, відносно менш значні зміни в абсолютній швидкості можуть відбуватися рвучкими поштовхами. Ці особливості темпераменту позначаються в усій діяльності особистості, в протіканні всіх психічних процесів.

Темперамент проявляється особливо наочно в силі, а також в швидкості, ритмі і темпі психомоторики людини - у його практичних діях, мови, виразних рухах. Хода людини, його міміка і пантоміміка, його руху, швидкі або повільні, плавні або рвучкі, іноді несподіваний поворот чи рух голови, манера скинути погляд або потупити погляд, тягуча млявість або повільна плавність, нервова квапливість або потужна стрімкість мови відкривають нам якийсь аспект особистості, Той динамічний аспект її, який складає її темперамент. При першій же зустрічі, при короткочасному, іноді навіть швидкоплинному

зіткненні з людиною ми часто відразу за цими зовнішніми проявами отримуємо більш-менш яскраве враження про його темперамент.

Крім того І. П. Павловим було ще запропоновано класифікація Специфічно людських типів вищої нервової діяльності, заснована на співвідношенні двох сигнальних систем.

Сигнальна система - це система умовно-рефлекторних зв'язків організму з навколишнім середовищем. Вища нервова діяльність тварин має ряд якісних відмінностей від вищої нервової діяльності людини. У процесі еволюції сформувалася вища нервова діяльність тварин і на її основі утворилася якісно нова вища нервова діяльність людини.

Перша сигнальна система - система умовнорефлекторних реакцій на конкретний подразник. Вона є у тварин і людини. Проявляється у формуванні умовних рефлексів на кожен конкретний (предметний) подразник із зовнішнього і внутрішнього середовища. Здійснюється за рахунок кори головного мозку. Морфологічний субстрат першої сигнальної системи - вся кора головного мозку за винятком мозкового відділу мовного аналізатора. Перша сигнальна система формується за рахунок діяльності різних сенсорних систем організму. Відправною пункт - збудження периферичних рецепторів. За допомогою порушення сенсорних систем у корі головного мозку виникає певні відчуття на основі яких формується чутливі образи, що забезпечують сприйняття навколишнього середовища. Перша сигнальна система забезпечує конкретне, предметне мислення.

Друга сигнальна система, притаманна лише людині система умовно-рефлекторних зв'язків. Формується у вищих відділах центральної нервової системи і працює на основі першої сигнальної системи. Друга сигнальна система активізується при дії мовленнєвих подразників. Друга сигнальна система - це якісно особлива форма вищої нервової діяльності - система мовних сигналів (вимовних, чутних і видимих). Формування другої сигнальної системи відбувається тільки під впливом спілкування людини з іншими людьми (надання впливу, впливу на інших людей), тобто. визначається не

тільки біологічними, а й соціальними факторами. З виникненням і розвитком другої сигнальної системи з'являється можливість здійснення абстрактної форми відображення - утворення понять, уявлень.

На відміну від умовних рефлексів тварин, що відбивають навколишню дійсність за допомогою конкретних слухових, зорових і інших сенсорних сигналів, подразники другої сигнальної системи відображають навколишню дійсність за допомогою узагальнюючих, абстрагуючих понять, що виражаються словами. У той час як тварини оперують лише образами, що формуються на основі безпосередньо сприймаються сигнальних подразників, людина з її розвиненою другою сигнальною системою оперує не тільки образами, але і пов'язаними з ними думками, осмисленими образами, що містять семантичну (сміслову) інформацію. Подразники другої сигнальної системи в значній мірі опосередковані розумовою діяльністю людини.

Вчення І. П. Павлова про типи нервової діяльності має суттєве значення для розуміння фізіологічної основи темпераменту. Правильне його використання передбачає врахування того, що тип нервової системи є тільки фізіологічним поняттям, а темперамент - це поняття психофізіологічний, і виражається він не тільки в моториці, у характері реакцій, їх силі, швидкості і т. д., але також і під вразливості, в емоційній збудливості і т. п.

Психічні властивості темпераменту, безсумнівно, дуже тісно пов'язані з тілесними властивостями організму - як вродженими особливостями будови нервової системи (нейроконституції), так і функціональними особливостями (м'язового, судинного) тону органічної життєдіяльності. Однак динамічні властивості діяльності людини несвідомих до динамічним особливостям органічної життєдіяльності; при всьому значенні вроджених особливостей організму, зокрема його нервової системи, для темпераменту, вони все-таки лише вихідний момент його розвитку, невідривного від розвитку особистості в цілому.

Також І. П. Павлов, надаючи не мале значення типам нервової системи, зазначав, що «образ поведінки людини і тварини обумовлений не тільки

природженими властивостями нервової системи, а й тими впливами, які падали і постійно падають на організм під час його індивідуального існування, тобто. залежить від постійного виховання або навчання в самому широкому розумінні цих слів ». Темперамент - не властивість нервової системи або нейроконституції як такої; він динамічний аспект особистості, що характеризує динаміку її психічної діяльності. Ця динамічна сторона, складова темпераменту, взаємопов'язана з усіма іншими сторонами життя особи і опосередкована усім конкретним змістом її життя і діяльності, тому динаміка діяльності людини і несвідомих до динамічних особливостей його життєдіяльності, яка сама обумовлена взаємовідносинами особистості з оточуючими. Це з очевидністю виявляється при аналізі будь-якого боку, будь-якого прояву темпераменту.

1.2. Психодинамічний підхід, особливості, властивості темпераменту

Інтерес до проблеми темпераменту обумовлений з очевидністю значних відмінностей у поведінці між людьми. Психіка кожної людини унікальна. Її неповторність пов'язана як з особливостями біологічної та фізіологічної будови і розвитку організму, так і з єдиною в своєму роді композицією соціальних зв'язків і контактів.

Як правило, темперамент відносять до біологічно обумовлених підструктур особистості. Коли говорять про темперамент, мають на увазі багато психічних відмінностей між людьми - розходження по глибині, інтенсивності, стійкості емоцій, емоційної вразливості, темпу, енергійності дій і інші динамічні, індивідуально-стійкі особливості психічного життя, поведінки та діяльності.

Однок, темперамент і сьогодні залишається спірною і невирішеною проблемою. Проблемою психодинамічних властивостей темпераменту займалися такі психологи як Б. М. Теплов, В. Д. Небиліцин, В.М. Русалов, Белов, С.Л. Рубінштейн і т.д.

Дуже великий внесок у розвиток теорії темпераменту у вітчизняній психології вніс Б. М. Теплов. Його роботи, присвячені вивченню властивостей темпераменту, визначили не тільки сучасний погляд на проблему темпераменту, але і стали основою для розробки подальших експериментальних досліджень темпераменту. Теплов відносив до властивостей темпераменту стійкі психічні властивості, що характеризують динаміку психічної діяльності. Індивідуальні особливості темпераменту він пояснював різним рівнем розвитку тих або інших властивостей темпераменту. До числа найбільш значущих властивостей темпераменту були віднесені наступні:

1) Емоційна збудливість. Під цим властивістю розумілася здатність реагувати на дуже слабкі зовнішні і внутрішні впливи.

2) Збудливість уваги - це властивість темпераменту обумовлює пристосувальні функції психіки індивіда. Воно полягає в здатності помічати гранично малі зміни інтенсивності впливаючого подразника.

3) Сила емоцій. Головну функцію даної властивості Б. М. Теплов бачив у «енергізації діяльності» в залежності від задоволення чи незадоволення мотивів. (Сучасні психологи це властивість називають інтенсивністю і модальністю емоційних проявів.)

4) Тривожність. Під тривожністю Б. М. Теплов розумів емоційну збудливість в загрозовій ситуації. Причому він принципово розділяв тривожність і емоційну збудливість у звичайних умовах. Однією з підстав для такої думки є те, що емоційна збудливість не залежить від сили подразника, а тривожність, навпаки, знаходиться з нею в прямій залежності.

5) Реактивність мимовільних рухів. Функція даної властивості полягає у збільшенні інтенсивності пристосувальних реакцій до ситуацій та подразників, безпосередньо які у цей момент.

6) Активність вольової цілеспрямованої діяльності. Дана властивість, на думку Теплова, проявляється в підвищенні активності пристосування шляхом перетворення ситуації у відповідності з поставленою метою.

7) Пластичність - ригідність. Функція цієї властивості полягає у пристосуванні до мінливих вимог діяльності.

8) Резистентність. Дана властивість полягає у здатності чинити опір всіх внутрішніх і зовнішніх умов, що ослаблює або гальмують розпочату діяльність.

9) Суб'єктивізація. Функцію даної властивості Б. М. Теплов бачив у посиленні ступеня опосередкування діяльності суб'єктивними образами і поняттями.

Також розматривая вчення В. Д. Небиліцин дослідження якого показали наявність трьох головних, провідних компонентів темпераменту - загальної активності індивіда, його моторики і емоційності. Кожен з компонентів «має досить складною багатовимірною будовою і розвиненою формою психічних проявів».

1. Загальна активність індивіда. Займає центральне місце в характеристиці темпераменту і виступає в наступних формах:

- У прагненні до продовження розпочатої діяльності;
- Енергійності вироблених дій;
- У витривалості стосовно до напруги, пов'язаного з активністю;
- В різноманітності вироблюваних дій, швидкості та їх варіювання;
- У швидкісних характеристиках реакцій і рухів (темп, повільність рухів). Виявляється активність в тенденції особистості до самовираження, ефективному освоєнню і перетворенню зовнішньої діяльності. Спектр активності розподіляється від млявості, інертності, пасивної споглядальності на одному полюсі до бурхливих проявів енергії, стрімкості дій - на іншому.

2. Руховий (моторний) компонент темпераменту (швидкість, сила, ритм, амплітуда м'язових рухів, а також мовна моторика) легше інших подається спостереження і оцінки, і тому, як зазначає В. Д. Небиліцин, може служити основою для судження про темперамент їхнього носія. Швидкісні характеристики реакцій і рухів також лежать в широкому діапазоні: від різкого і стрімкого наростання до більш низького темпу і загасання рухів.

3. Емоційність утворює комплекс властивостей, що характеризують особливості виникнення, протікання і припинення різноманітних почуттів, афектів і настроїв. Основні характеристики емоційності: вразливість, імпульсивність, емоційна лабільність. Вразливість виражає афективну сприйнятливність суб'єкта, чуйність його до емоційних впливів. Імпульсивність означає швидкість, з якою емоції стають спонукальною силою для вчинків і дій без їхнього попереднього обмірковування і свідомого рішення виконати їх. Емоційна лабільність, це швидкість з якою емоційний стан припиняється або відбувається зміна одного стану іншим.

В. Д. Небиліцин розглядав темперамент, як характеристику індивіда з боку динамічності його психічної діяльності, тобто темпу, швидкості, ритму, інтенсивності, що складають діяльність психічних процесів і станів. Найбільш широке значення в структурі темпераменту, за його словами, має той компонент, що позначається як загальна психічна активність індивіда. Сутність цього компоненту полягає головним чином в тенденції особистості до самовираження, ефективного освоєнню і перетворенню зовнішньої дійсності; зрозуміло, при цьому напрямок, якість і рівень реалізації цих тенденцій визначаються іншими («змістовними») особливостями особистості: Її інтелектуальними і характерологічними особливостями, комплексом її відносин і мотивів. Ступені активності розподіляються від млявості, інертності і пасивного споглядання в одному полюсі до вищих ступенів енергії, потужної стрімкості дій і постійного підйому - на іншому.

Спираючись на вчення С. Л. Рубінштейна ми можемо відзначити що психічні властивості темпераменту, безсумнівно, дуже тісно пов'язані з тілесними властивостями організму - як вродженими особливостями будови нервової системи (нейроконституції), так і функціональними особливостями (м'язового, судинного) тонусу органічної життєдіяльності. Однак динамічні властивості діяльності людини несвідомих до динамічним особливостям органічної життєдіяльності; при всьому значенні вроджених особливостей організму, зокрема його нервової системи, для темпераменту вони лише

вихідний момент його розвитку, не відривного від розвитку особистості в цілому. Темперамент не властивість нервової системи або нейроконституції як такої; він динамічний аспект особистості, що характеризує динаміку її психічної діяльності. Ця динамічна сторона темпераменту взаємопов'язана з іншими сторонами життя особи і опосередкована конкретним змістом її життя і діяльності, тому динаміка діяльності людини і несвідомих до динамічних особливостей його життєдіяльності, оскільки та сама обумовлена взаємовідносинами особистості з навколишнім. Це з очевидністю виявляється при аналізі з будь-якого боку, будь-якого прояву темпераменту. Так, наскільки значну роль не грають у вразливості людини органічні основи чутливості, властивості периферичного рецепторного і центрального апарату, все ж вразливість до них несводима. Враження, які сприймаються людиною, викликаються зазвичай не ізольовано діючими чуттєвими подразниками, а явищами, предметами, особами, які мають певне об'єктивне значення і викликають з боку людини те чи інше ставлення до себе, обумовлене його смаками, симпатіями, переконаннями, характером, світоглядом. У силу цього сама чутливість або вразливість виявляється опосередкованою й вибірковою. Вразливість опосередковується і перетворюється з потребами, інтересами, смаками, вподобаннями й т. д. - всім ставленням людини до навколишнього залежить від життєвого шляху особистості. Точно так само зміна емоцій і настроїв, станів емоційного піднесення або спаду у людини залежить не тільки від тону життєдіяльності організму. Зміни в тонусі, безсумнівно, теж впливають на емоційний стан, але тонус життєдіяльності опосередкований і обумовлений взаємовідносинами особистості з навколишнім і, значить, всім змістом її свідомого життя. Усе сказане про опосередкованість вразливості і емоційності свідомим життям особистості ще в більшій мірі відноситься до імпульсивності, оскільки імпульсивність включає і вразливість, і емоційну збудливість і визначається їх співвідношенням з потужністю і складністю інтелектуальних процесів, їх опосередковуючи і контролюючи.

Звертаючись до дослідження темпераменту до зарубіжними вченими, ми можемо побачити зародження самого визначення темпераменту, і три основні системи поглядів на питання темпераменту.

Найдавнішою з них є гуморальні теорії, що пов'язують темперамент з властивостями тих або інших рідких середовищ організму. Найбільш яскраво цю групу теорій темпераменту представляла класифікація темпераменту, заснована на вченні Гіппократа. Він вважав, що рівень життєдіяльності організму визначається співвідношенням між чотирма рідинами в людському організмі, - кров'ю, жовчю, чорною жовчю і слизом (лімфою, флегмою). Далі, близько до гуморальним теоріям темпераменту стоїть сформульована П.Ф. Лесгафтом ідея про те, що в основі проявів темпераменту, в кінцевому рахунку, лежать властивості системи кровообігу, зокрема товщина і пружність стінок кровоносних судин, діаметр їхнього просвіту, будова і форма серця і т. д. При цьому малому просвіту і товстим стінкам судин відповідає холеричний темперамент, малому просвіту і тонким стінкам - сангвінічний, великому просвіту і товстим стінкам - меланхолійний і, нарешті, великому просвіту і тонким стінкам - флегматичний. Калібром судин і товщиною їх стінок визначаються, відповідно до теорії Лесгафта, швидкість і сила кровотоку, потім (як похідне) швидкість обміну речовин при харчуванні і, нарешті, Сама індивідуальна характеристика темпераменту як міри збудливості організму і тривалості його реакцій при дії зовнішніх і внутрішніх стимулів.

Далі дуже великий вплив на формування сучасних буржуазних теорій особистості та її індивідуальних особливостей зробила теорія темпераменту, висунута Е. Кречмер.

Аналізуючи сукупності морфологічних ознак, Кречмер виділяє на основі розроблених їм критеріїв основні конституційні типи статури і робить спробу визначити темперамент саме через ці типи морфологічних конституцій.

Наприклад, астеничному типу конституції, що характеризується довгою і вузькою грудною кліткою, довгими кінцівками, довгастим обличчям, слабкою мускулатурою, відповідає, по Кречмеру, шизоїдний (шізотеміческой)

темперамент, якому властиві індивідуальні особливості. Що розташовуються в основному уздовж «псіхоететичної» шкали, - від надмірної вразливості, афективності і дратівливості до бездушної холодності і тупої, «дерев'яної» байдужості. Для шизоїдів характерні також замкнутість, відхід у внутрішній світ, невідповідність реакцій зовнішнім стимулам, контрасти між судомною рвучкістю і скутістю дій.

Іншому основному конституціональному типу - пикническое, що характеризується широкою груддю, кремезної, широкої фігурою, круглою головою, виступаючим животом, відповідає, за Кречмеру, циклоїдний (циклотимічний) темперамент, якому властиві, перш за все, індивідуальні особливості, що йдуть уздовж «діатетической» шкали, тобто від постійно підвищеного, веселого настрою у маніакальних суб'єктів до постійно зниженого, сумного і похмурого стану духу у депресивних індивідів. Для циклоїди характерні також відповідність реакцій стимулам, відкритість, вміння злитися з навколишнім середовищем, природність, м'якість і плавність рухів. Е. Кречмер помилково визначив роль конституціональних особливостей як чинників психічного розвитку особистості. Його теорія неминуче приводить до порочної ідеї фатального нахилу індивіда до того психологічного складу, який уготований йому спадково заданим тілесним виглядом, і носить по суті реакційний характер.

До морфологічним теоріям темпераменту відноситься і концепція американського психолога У. Шелдона, який виділяє три основні типи соматичної конституції («соматотипу»): ендоморфний, мезоморфних і ектоморфний.

Для ендоморфного типу, на його думку, характерні м'якість і округлість зовнішнього вигляду, слабкий розвиток кісткової і мускульної систем; йому відповідає вісцеротонічний темперамент з любов'ю до комфорту, з плотськими устремліннями, розслабленням і повільними реакціями.

Мезоморфних тип характеризується жорстокістю і різкістю поведінки, переважанням кістково-м'язової системи, атлетичністю і силою; з ним

пов'язаний соматотонічний темперамент, з любов'ю до пригод, схильністю до ризику, жаданням мускульних дій, активністю, сміливістю, агресивністю.

До екоморфному типу конституції властиві витонченість і крихкість тілесного вигляду, відсутність вираженої мускулатури; цьому соматотипу відповідає церебротонічний темперамент, що характеризується малою товариськістю, схильністю до відокремлення і самотності, підвищеною реактивністю.

У. Г. Шелдон, так само як і Е. Кречмер, проводить думку про фатальну соматичної обумовленості найрізноманітніших психічних рис особистості, в тому числі таких, які цілком визначаються умовами виховання і соціальним середовищем.

Основним недоліком гуморальних і морфологічних теорій є те, що вони приймають як першопричини поведінкових проявів темпераменту такі системи організму, які не мають і не можуть володіти необхідними для цього властивостями.

Більш глибокими дослідженнями властивостей людського організму які безпосередньо мають зв'язок з проявами та присутністю темпераменту в людині стали зарубіжні вчені сучасності.

Наприклад Г. Айзенк став розвиває таку концепцію, яка є психологічним складовим темпераменту, такі як інтроверсії - екстраверсії і саме в його трактуванні вона отримала широку популярність.

У загальному значенні екстраверсія - це спрямованість особистості на оточуючих людей і події, інтроверсія - спрямованість особистості на її внутрішній світ, а нейротизм - поняття, синонімічне тривожності, - проявляється як емоційна нестійкість, напруженість, емоційна збудливість та депресивність.

Якщо порівнювати, екстраверта з інтровертом, можна виділити що він важче виробляє умовні рефлекси, володіє більшою терпимістю до болю, але меншою терпимістю до сенсорної депривації, внаслідок чого не переносить монотонності, частіше відволікається під час роботи і т. п. Типовими

поведінковими проявами екстраверта є товариськість, імпульсивність, і недостатній самоконтроль, хороша пристосовність до середовища, відкритість у почуттях. Він чуйний, життєрадісний, впевнений у собі, прагне до лідерства, має багато друзів, нестриманий, прагне до розваг, любить ризикувати, дотепний, не завжди обов'язковий.

У інтроверта переважають такі особливості поведінки: Він часто занурений в себе, відчуває труднощі, встановлюючи контакти з людьми і адаптуючись до реальності. У більшості випадків інтроверт спокійний, урівноважений, миролюбний, його дії продумані і раціональні. Коло друзів у нього невеликий. Інтроверт високо цінує етичні норми, любить планувати майбутнє, замислюється над тим, що і як буде робити, не піддається моментальним спонукань, песимістичний. Інтроверт не любить хвилювань, дотримується заведеного життєвого порядку. Він суворо контролює свої почуття і рідко веде себе агресивно, обов'язковий.

Що відноситься до нейротизму, тобто емоційної нестійкості, то Айзенк вважав, що невротичні симптоми являють собою умовні рефлекси, а поведінка, що представляє собою уникнення умовно-рефлекторного подразника (сигналу небезпеки) та усуває тим самим тривожність, є самоцінним.

Також не малозначний внесок у цьому питанні зробив В. Вундт, який виділив два біполярних властивості темпераменту: силу і швидкість зміни (стабільність - нестабільність) емоції, підкреслюючи тим самим значення енергетичної характеристики індивіда. Сильні емоційні реакції в поєднанні з емоційною нестабільністю утворюють холеричний темперамент, невелика сила емоційних реакцій у поєднанні з їх нестабільністю - сангвінічний темперамент і т. д.

1.3. Співвідношення нейродинамічних та психодинамічних властивостей темпераменту

Розглядаючи темперамент в фізіологічному його прояві ми можемо опиратися на властивості нервових процесів, які виділив І.П. Павлов. Він вважає, що 4 властивості нервових процесів визначає тип вищої нервової діяльності або тип нервової системи. Цим властивостям він вважав:

-Сила збудження – вона характеризується витривалістю та працездатністю нервових клітин, малої виснаженості деякого їх ресурсу, а також здатності нервової системи адекватно реагувати на вплив подразника, не порушуючи «Закон сили» подразника.

-Сила гальмування зі здатністю нервових клітин давати адекватну відповідь на гальмівні збудники.

-Врівноваженість характеризується співвідношенням процесів збудження і гальмування.

-Рухливість – швидкість (бистрота) зміни процесів збудження та гальмування

Табл. 1.1

Співвідношення типів нервової системи та темпераменту.

Типи нервової системи / Властивості нервових процесів	Сильна			Слабкий
	Невтримний	Живий	Інертний	
Сила	Сильний	Сильний	Сильний	Слабкий
Врівноваженість	Неврівнова - Жений	Врівнова - жений	Врівнова - жений	Неврівнова жений -
Рухливість	Рухливий	Рухливий	Інертний	Рухливість / Інертність
Темперамент	Халерік	Сангвінік	Флегматик	Меланхолік

На таблиці 1.1 ми можемо побачити, що типи темпераменту безпосередньо залежні від протікання нервових процесів.

Психічні аспекти властивостей на яких будується темперамент, виділяє наступні особливості:

- Глибина, інтенсивність, врівноваженість емоцій.
- Емоційна вразливість.

- Темп.
- Енергійність діяльності і т.п..

Співвідношення кожного з цих властивостей з фізіологічним впливом, ми розглянемо більш детально в графічному вигляді

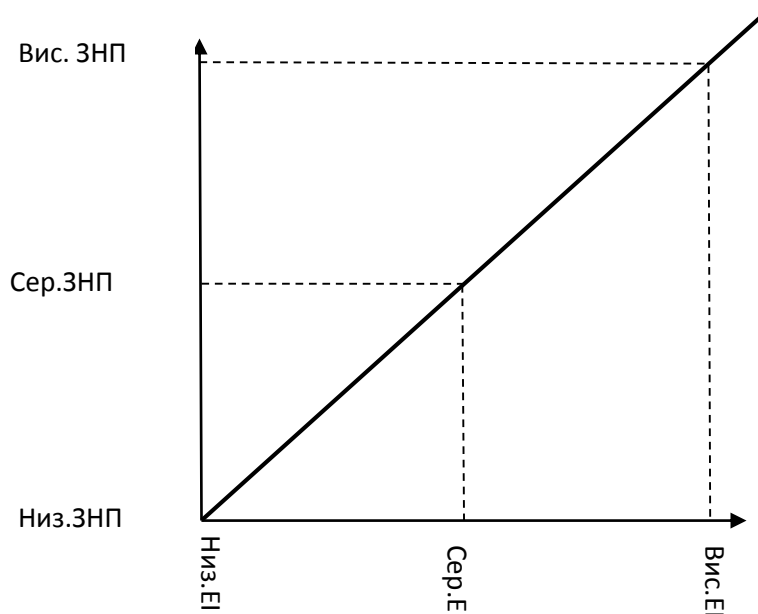

Рис.1.1 Збудженість нервових процесів – емоційна інтенсивність.

На рисунку 1.1 ми можемо побачити, як рівень і сила емоційної інтенсивності безпосередньо залежить від сили збудження нервових процесів. Чим вища праця збуджувальних процесів нервової системи, тим вища і більша інтенсивність емоцій у особистості. Також чим робота збуджувальних процесів менша, тим нища інтенсивність.

- Низьке збудження нервових процесів – низька емоційна інтенсивність.
- Середнє збудження нервових процесів – середня емоційна інтенсивність.
- Високе збудження нервових процесів – висока емоційна інтенсивність.

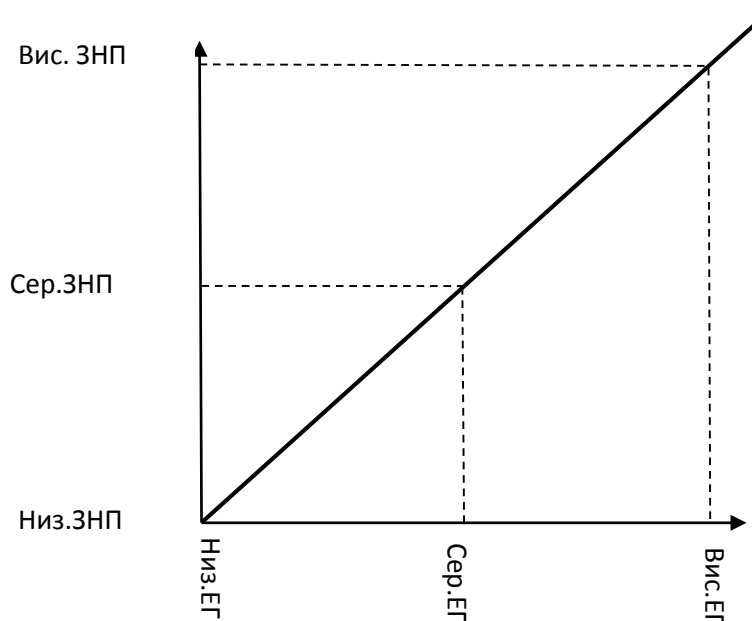

Рис. 1.2 Збудження нервових процесів - Емоційної глибини

На рисунку 1.2 ми можемо розглянути співвідношення емоційної глибини з збудженням нервових процесів та їх взаємозв'язок між ними. По цьому графіку видно, що високий рівень збудження нервових процесів впливають на високу глибину емоцій у особистості. При зниженні рівня збудження емоційна глибина буде також падати.

- Високий рівень збудження нервових процесів – висока емоційна глибина.
- Середній рівень збудження нервових процесів – середня емоційна глибина.
- Низький рівень збудження нервових процесів – низька емоційна глубана.

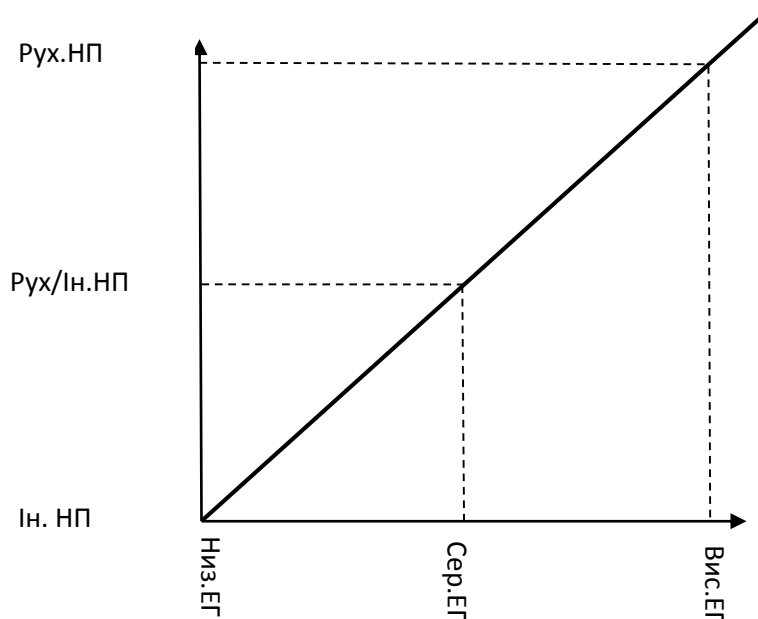

Рис. 1.3 Рухомість/інертність нервових процесів – емоційна глибина

На рисунку 1.3 показано взаємозв'язок між емоційною глибиною та рухомістю нервових процесів. При інертних показників у особистості показники емоційної глибини також досягнуть низького рівня, з середнім показником інертність/рухомість нервових процесів ми можемо побачити що показники емоційної глибини підніметься до середнього рівня, а при рухомому показнику нервових процесів показник емоційної глибини буде також високим.

- Рухомість нервових процесів – висока емоційна глибина.
- Рухомість/інертність нервових процесів – середня емоційна глибина.
- Інертність нервових процесів – низька емоційна глибина.

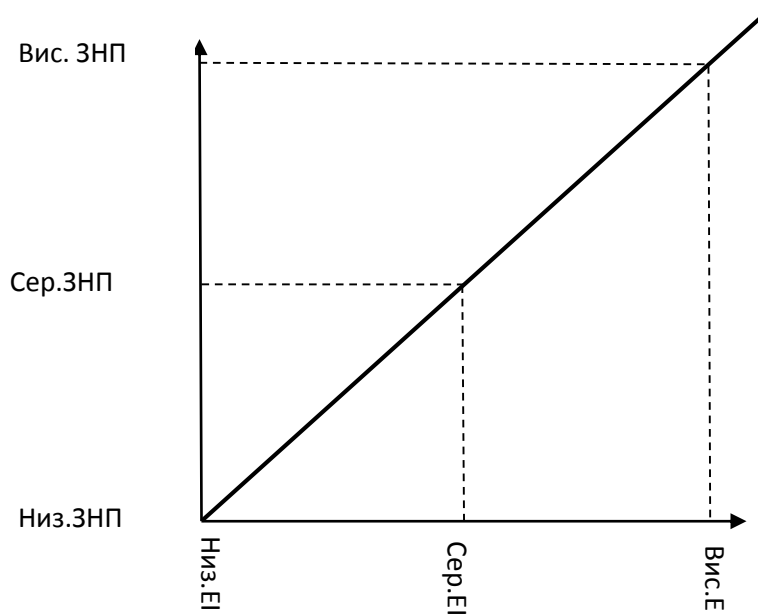

Рис. 1.4 Емоційна врівноваженість – збудженість нервових процесів.

На рисунку 1.4 ми можемо розглянути взаємодію між емоційною врівноваженістю та збудженістю нервових процесів. Як ми бачимо на графіку при високому показнику нервово збудження, врівноваженість емоцій скоріж за все будуть низькими, зі середнім показником збудження нервових процесів у особистості будуть середніми показниками врівноваженості, при низькому рівні процесів збудження емоційна врівноваженість буде вища.

- Низька збудженість – емоційна врівноваженість.
- Середня збудженість – середня емоційна врівноваженість.
- Висока збудженість – низька емоційна врівноваженість.

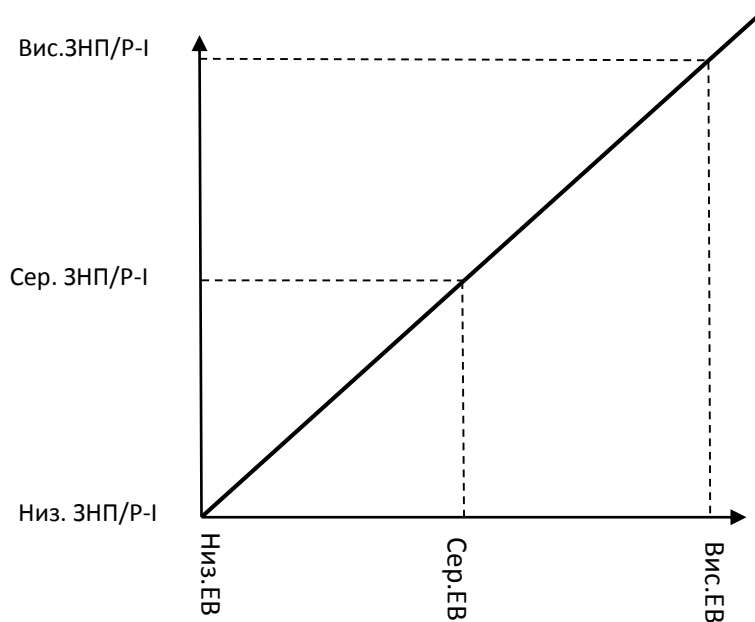

Рис. 1.5 Збудження нервових процесів, інертність/рухомість - емоційна вразливість.

На рисунку 1.5 ми можемо побачити що інтенсивність емоційного збудження та його взаємозв'язок збудженістю нервових процесів. Як ми бачимо на графіку при високому показникові збуджувальних нервових процесів у особистості інтенсивність емоційної вразливості буде також висока. Також при середніх показників збуджувальних процесів рівень інтенсивності вразливості буде також середній, а при низькому збуджувальному показникові відповідно буде низька інтенсивність вразливості.

- Висока збудженість нервових процесів – висока інтенсивність емоційної вразливості.
- Середня збудженість нервових процесів – середня інтенсивність емоційної вразливості.
- Низька збудженість нервових процесів – низька інтенсивність емоційної вразливості.

Також на графіку зображено взаємовідношення нервових процесів з інертністю/рухливістю нервових процесів. Як вказано на графіку №4, при

високому показникові рухливості нервових процесів, інтенсивність емоційної вразливості буде також висока. При переважанні у особистості як інертних так і рухливих показників нервових процесів показник інтенсивності емоційної вразливості буде також середнім. При низькому показникові рухомості, тобто інертності нервових процесів рівень інтенсивності буде низьким.

- Рухомість нервових процесів – високий рівень інтенсивності емоційної вразливості.
- Рухомість/інертність нервових процесів – середній рівень інтенсивності емоційної вразливості.
- Інертність нервових процесів – низька інтенсивність емоційної вразливості.

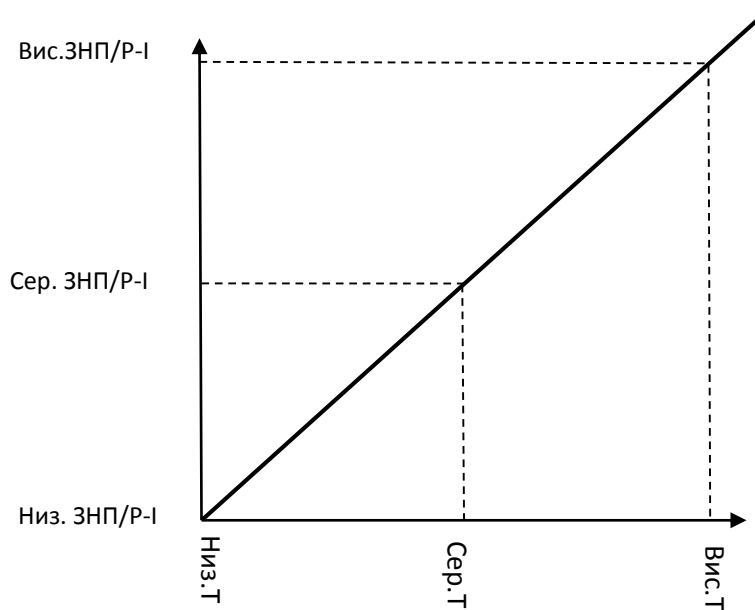

Рис.1.6 Темп – збудження нервових процесів, рухомість/інертність.

На рисунку 1.6 ми можемо розглянути взаємовідношення між темпом і збудженням нервових процесів. За графічним малюнком ми можемо побачити, що при високому показникові збудження, показник темпу у особистості стане також високим. При середніх показниках збуджувальник процесів нервової

діяльності ми розглядаємо також середній рівень темпу. При низькому рівні збуджувальних процесів рівень темпу також падає до мінімальних показників.

- Високий рівень збуджувальних процесів – високий рівень темпу.
- Середній рівень збуджувальних процесів – середній рівень темпу.
- Низький рівень збуджувальних процесів – низький рівень темпу.

Також на рисунку 1.5 ми можемо побачити і співвідношення між рухомістю/інертністю нервових процесів і темпу роботі у особистості. При переважанні у людини рухомості нервових процесів ми можемо побачити високий рівень темпу роботи. При переважанні інертності та рухомості у людини рівень темпу в роботі буде середнім, а при інертному процесі нервової діяльності рівень темпу в роботі буде низьким.

- Рухомість – висой темп роботи.
- Рухомість/інертність – середній темп роботи.
- Інертність – низький темп роботи.

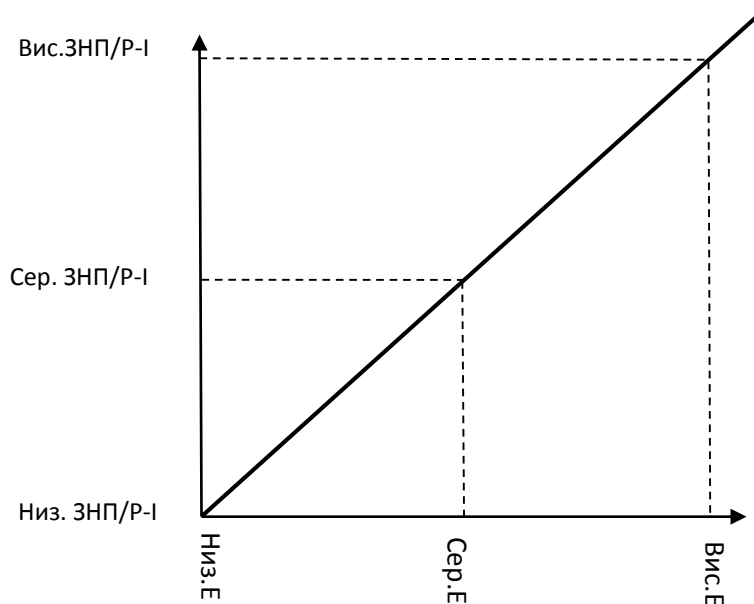

Рис. 1.7 Збудження нервових процесів, рухомість/інертність – енергійність.

На рисунку 1.7 ми можемо побачити взаємозв'язок між енергійністю та збудженістю нервових процесів. Як вказано на графічному малюнку, високий

рівень енергичності безпосередньо зв'язан з високими показниками збуджувальних нервових процесів. Якщо показники збуджувальності нервових процесів мають середній рівень, то при цьому показники енергійності також будуть на середньому рівні. При низькому показникові збуджувальних нервових процесів рівень енергійності буде також низьким.

- Високий рівень збуджувальності нервових процесів – висока енергійність.
- Середній рівень збуджувальності нервових процесів – середня енергійність.
- Низький рівень збуджувальності нервових процесів – низька енергійність.

Також на графічному малюнку №6 ми можемо побачити вплив рухомості/інертності на рівень енергійності. При рухомих показників нервових процесів, у людини переважає високий рівень енергійності. Середній рівень енергійності проявляється при середньому показникові рухомості нервових процесів, а низький рівень енергійності переважає при інертних показників нервової діяльності.

- Рухомість – високий рівень енергійності.
- Рухомість/інертність – середній рівень енергійності.
- Інертність – низький рівень енергійності.

Також розглядаючи співвідношення між нейродинамічними та психодинамічними властивостями темпераменту ми можемо взяти Айзенка і його гіпотезу, яку він вивів, залучає дані з фізіології вищої нервової діяльності, про те, що сильний і слабкий типи за Павловим дуже близькі до екстраверсії і інтроверсії типу особистості. Природа інтро-та екстраверсії вбачається у вроджених властивостях центральної нервової системи, які забезпечують врівноваженість процесів збудження і гальмування. На думку Г. Айзенка, такі якості особистості як екстраверсія - інтроверсія і нейротизм-стабільність ортогональні, тобто статистично не залежать один від одного. Відповідно, Г. Айзенк ділить людей на чотири типи, кожен з яких представляє собою якусь

комбінацію високої або низької оцінки в діапазоні однієї властивості разом з високою або низькою оцінкою в діапазоні іншої. Таким чином, використовуючи дані обстеження за шкалами екстраверсія - інтроверсія і нейротизм - стабільність можна вивести показники темпераменту особистості за класифікацією Павлова, який описав чотири класичних типу: Сангвінік (за основними властивостями центральної нервової системи характеризується як сильний, врівноважений, рухливий), холерик (сильний, неврайнований, рухливий), флегматик (сильний, урівноважений, інертний), меланхолік (слабкий, неврайнований, інертний).

«Чистий» сангвінік швидко пристосовується до нових умов, швидко сходиться з людьми, товариський. Почуття легко виникають і змінюються, емоційні переживання, як правило, неглибокі. Міміка багата, рухлива, виразна. Декілька непосидючий, потребує нових вражень, недостатньо регулює свої імпульси, не вміє строго дотримуватися виробленого розпорядку життя, системи в роботі. У зв'язку з цим не може успішно виконувати справа, що вимагає рівної втрати сил, тривалого і методичного напруги, посидючості, стійкості уваги, терпіння. При відсутності серйозних цілей, глибоких думок, творчої діяльності виробляються поверховість і мінливість.

Холерик відрізняється підвищеною збудливістю, дії переривчастий. Йому властиві різкість і стрімкість рухів, сила, імпульсивність, яскрава виразність емоційних переживань. Внаслідок неврайнованості, захопившись справою, схильний діяти з усіх сил, виснажуватися більше, ніж слід. Маючи громадські інтереси, темперамент проявляє в ініціативності, енергійності, принциповості. При відсутності духовного життя холеричний темперамент часто проявляється в дратівливості, афективної, нестриманості, запальності, нездатності до самоконтролю при емоційних обставинах,

Флегматик характеризується порівняно низьким рівнем активності поведінки, Нові форми якого виробляються повільно, але є стійкими. Володіє повільністю і спокоєм у діях, міміці й мови, рівністю, постійністю, глибиною почуттів і настроїв, Наполегливий і впертий «трудівник життя», він рідко

виходить з себе, не схильний до афектів, розраховавши свої сили, доводить справу до кінця, рівний у відносинах, і міру товариський, не любить даремно базікати. Економить сили, даремно їх не витрачає. Залежно від умов, в одних випадках флегматик може характеризуватися «позитивними» рисами: витримка, глибина думок, сталість, ґрунтовність і т.д., В інших - млявість; байдужість до навколишнього, лінь і безвольність, бідність і слабкість емоцій, схильність до виконання одних лише звичних дій.

У меланхоліка реакція часто не відповідає силі подразника, присутня глибина і стійкість почуттів при слабкому їх вираженні. Йому важко довго на чомусь зосередитися. Сильні впливи часто викликають у меланхоліка тривалу гальмівну реакцію («опускаються руки»). Йому властиві стриманість і приглушеність моторики й мови, сором'язливість, боязкість, нерішучість, У нормальних умовах меланхолік - людина глибокий, змістовний, може бути хорошим трудівником, успішно справлятися з життєвими задачами. За несприятливих умов може перетворитися на замкнутого, боязкого, тривожного, ранимої людини, схильного до тяжких внутрішніх переживань таких життєвих обставин, які зовсім цього не заслуговують.

1.4 Навчання , види та психічні процеси

Аналіз психічних процесів, які задіяні у навчальному процесі умовно підрозділяються на дві підгрупи – нижчі (відчуття та сприйняття) та вищі (пам'ять, мислення, уява). При професійному формуванні понятійного апарату в основному задіяний когнітивний процес – пам'ять.

Вивчення пам'яті, як одного з основних психічних процесів, що лежать в основі пізнання світу людиною, займаються психологи (науковці) з античних часів до теперішнього часу. Що не проходить інтерес до даного когнітивному процесу пояснюється його важливістю в процесі психічного відображення і впливає необхідністю оптимізації його протікання.

До теперішнього часу в психології не існує єдиного підходу і отже єдиного визначення пам'яті. Таким чином, проблема пам'яті є однією з найбільш вивчених, але в той же час самій не пізнаною. У підходах до визначення пам'яті чітко виділяють два напрямки. Пам'ять розглядається в аспекті переробки поточної інформації і другий - пам'ять розглядається в аспекті породження знань, в т.ч. самонавчання, саморозвитку і самопізнання.

Аналізуючи концепції пам'яті, вчені були виділені наступні види концепцій (Зінченко).

Асоціативна - в якій весь механізм запам'ятовування зводиться до утворення асоціацій між враженнями безпосередньо наступних один за одним. Всі умови для асоціативної пам'яті зводиться до виділення типів асоціацій (за суміжністю, за схожістю, за контрастом). Представники асоціативної теорії пам'яті: Еббінгауз Г.; Мюллер Г.; Шуман Ф. і Пільцеккер А.; Бауер Г. і ін).

Концепція біхевіористов заснована на твердженні, що організм встановлює смислові зв'язки між стимулами, які ведуть до формування «когнітивних карт». Психологи - біхевіористи отримали факти характеризують залежність продуктивності запам'ятовування від різного рада установок і мотивів. Ними було отримано (виділено) оперантна поведінка (дія для вироблення якого необхідна активна взаємодія суб'єкта - середовища та встановленням зв'язків між різними ситуаціями). Така поведінка виникає методом формування реакцій. До оперантної поведінки відносять три різновиди: навчання шляхом проб і помилок, навчання шляхом формування реакції і навчання шляхом спостереження. При когнітивному навчанні йдеться не тільки про асоціативного зв'язку між стимулами або між стимулом і відповіддю організму, а й про оцінки ситуації з урахуванням минулого досвіду і з урахуванням можливих наслідків. До такого типу навчання відносять формування психомоторних навичок. До представників даної концепції належать: Торндайк Е., Халл К., Скіннер Б., Уотсон Дж., Толмен Е. та ін.

Гештальт - психологія - істотне значення належить організації матеріалу, що запам'ятовується. Організоване, структуроване поле сприйняття

визначається в силу принципу ізоморфізму. Левін К. розглядав питання пам'яті в психічних енергіях обумовлених намірами, потребами і волею. Представниками даної концепції є: Вертгаймер М., Келер В., Коффка К., Левін К. та ін

Соціологічний напрямок у психології пам'яті специфічно тим, що процеси пам'яті тлумачаться як соціальні форми поведінки, специфічне соціально-кероване дію. Представники даної концепції: Жане П., Виготський Л. С., Лурія А. Р., Леонт'єв А. Н., Бартлетта Ф. та ін

Діяльнісна концепція пам'яті позначає використання та участь попереднього досвіду і ступеня участі цього досвіду в сьогоденні поведінці. Таким чином пам'ять являє собою дію і в момент формування і закріплення реакції, і в момент її безпосереднього відтворення тобто в даний момент часу.

Основні представники даної концепції: Жане П., Смирнов А. А., Виготський Л. С., Лурія А. Р., Леонт'єв А. М. та ін

На підставі поданих концепцій були сформовані чотири експериментальних підходу до дослідження пам'яті.

1 підхід - емпіричний (Гальтон Ф., Еббінгауз Г., Біне А., Волард П., Лайон Д. та ін.)

2 підхід - статистико-імовірнісний (Фехнер Г., Аткинсон Р., Вудвордс Р., Норманн Д., Зінченко П. І., Серода Г. К., Чепелев В., Підласий І. та ін.)

3 підхід - часовий (П'єрон А., Браун М., Халл К., Солсо Р., Вучетич Г., Величковський Б. та ін.)

4 підхід - детерміністський, в основі якого лежать детерміністські моделі (Щукарєв С., Робертсон Т., Овчухова Р., Лебедев А., Присняков В. Ф. і Приснякова Л. М. ін.)

Розглядаючи пам'ять, підходи до дослідження пам'яті ми враховуємо і підходи до класифікації видів пам'яті. Так як для нас особливе значення представляє тимчасова характеристика здатності до відтворення інформації. Ми акцентуємо увагу на короткочасної (первинної) і довготривалої (вторинної) пам'яті. При характеристиці короткочасної пам'яті виділяють

тривалість утримання сприйнятої інформації протягом часового відрізка, але і тривалість суб'єктивно пережитого часу з подальшим виділенням τ -типів (Цуканов Б.), виділення 4 кривих процесу навчання й уявлення тимчасових результатів у відносному вигляді (Пріснякова Л. М.), а так само моделі обсягу і швидкісних характеристик короткочасної пам'яті з особливостями нейронних процесів (А.М.Лебедєв).

Короткочасна пам'ять утримує інформацію в перекодованому вигляді перелогових від виду аналізатора, Який и визначає період годині Збереження ІНФОРМАЦІЇ, а причиною забування є інтерференція, витіснення и затухання. Довгочасна пам'ять простягається на дуже великий часовий діапазон, починаючи від хвилин і закінчуючи роками. Саме довгострокова пам'ять за словами Р. Солсо дозволяє нам жити одночасно в двох вимірах минулого і сьогодення. У рамках довгострокової пам'яті виділяють трітічну пам'ять або вічну пам'ять. Довготривала пам'ять утримує інформацію в більш глибоко кодованому вигляді, тобто інформація зберігається в проаналізованому і узагальненому вигляді.

Види пам'яті, її процеси, закономірності та їх перебігу, фактори, які впливають на ефективність процесів пам'яті відображені в результатах фундаментальних досліджень: Рубінштейна С. Л., Зінченко В. П., Леонтєва О. М., Ломова Б.Ф., Бочарової С. П., Жане П., Смирнова А. А., Виготського Л. С., Лурии А. Р., Забродина Ю.М., Лебедєва О.Н., Ляудис В.Я., Клацки Р., Аткинсона Р., Ліндсей П., Норманна Д., Солсо Р. та ін

Уявімо характеристики компонентів когнітивних систем зберігання.

Таб. 1.2

Характеристики компонентів когнітивних систем зберігання

Структура зберігання	Процессы				Причини помилкового відтворення
	Кодування	Об'єм	Тривалість	Відтворення	

Сенсорне зберігання	Сенсорні ознаки	~ 12-20 елем-в	250 мс – 4 с.	Повне при наявності інструкції	Маскування або загасання
КП	Акустичне зорове семантичне, розпізнані і названі сенсорні ознаки	7±2 ел.	~ 12 с.	Повне, кожен ел-т воспрізвод ~ 35 мсек	Витіснення інтерференція загасання
ДП	Семантичні, зорові уявлення, абстракції, значення, образи.	Величезний, не обмежений	Не визначено довго	Конкретна і образна І при наявності інструкції	Інтерференція, неадекватність інструкції

Для нашого дослідження ми виділимо ще один вид пам'яті, це моторна пам'ять, яка включає в себе не тільки власне рухові акти, але і всі види поведінкових реакцій.

Таб.1.3

Зведена таблиця дослідних даних щодо збереження інформації в короткочасній пам'яті (перерахована на основі ТПП)

Автор	Постійна часу t в сек	Кінцеве значення кількості інформації	Умови досвіду
Авербах	0,1	0,41	Іконічна пам'ять

Сперлінг, Ліндсей, Норманн	0,15	0,478	Слуховий реєстр
Дарвін	2,5	0,86	Слуховий реєстр
Петерсон Л, Петерсон М.	7,5	0,08	Відтворення

У роботі Пріснякової Л. М. розглядається математична модель короткочасної пам'яті згідно з якою було розраховано, що обсяг короткочасної пам'яті дорівнює не 5 - 9 одиниць, а 5 - 10 одиниць інформації. Обсяг короткочасної пам'яті коливається: від темпу подачі інформації, від стимульного матеріалу і від довгі висунутого ряду.

При аналізі обсягу довгострокової пам'яті існують деякі розбіжності в оцінці одиниць інформації в блоці який запам'ятовується - кількість одиниць інформації і кількість подвоєних одиниць інформації. При вимірюванні об'єму довготривалої пам'яті враховуються характеристики інформації, що запам'ятовується, такі як суперечність, ймовірність і невизначеність.

У 1965 році І. Норманн запропонували модель пам'яті, яка повторювала ідею Джемса про первинної та вторинної пам'яті. І. Норманн зробили те, що не реалізував Джемс, вони дали кількісну оцінку властивостям первинної пам'яті. Автори представили первинну пам'ять у вигляді сховища з вертикальними осередками в яких розміщується інформація, а якщо всі комірки зайняті, то нова інформація витісняє якийсь елемент і займає її осередок.

Пріснякова Л. М. розглядаючи результати отримані Во і Норманн взяли в якості незалежної змінної не інтерферентні елементи, як це зробили автори, а час (причому час не абсолютне, а відносне). Автори (Пріснякова Л.) відзначають важливість вибору в якості незалежної змінної час, тим, що «... час це найбільш природна і логічна величина, від якої залежать всі психічні процеси взагалі і пам'ять в частост...».

Рис. 1.8

Теоретично отримана Пріснякової Л. М. формула дозволила виділити діапазони впливу інтерференції і забування на процеси короточасної пам'яті. При значенні відносного часу більше 1,5, основним процесом є процес інтерференції, а якщо це співвідношення змінюється, то основним процесом є процес забування.

На сьогоднішній день всі існуючі моделі довготривалої пам'яті можна розділити таким чином: мережеві моделі (Коллінз А. і Квілліан Р.), теоретико-множинні моделі, Моделі семантичних ознак (Сміт Е., Шобен Є., Ріпс Л.), моделі двоїстого (Пайвіо А.).

На протипагу запропонованим блоковим моделям, була запропонована альтернативна модель пам'яті Зінченко Т., яка в основному пов'язана із запам'ятовуванням вербальної інформації.

Таким чином, існуючі підходи та існуючі напрямки дослідження показали, що в якості основних параметрів пам'яті і процесів пам'яті є: [за Зінченко Т.] швидкість запам'ятовування;

1. Тривалість збереження;
2. Обсяг;
3. Точність;
4. Завадостійкість;
5. Лабільність (співвідношення між запам'ятовується і забуваемо матеріалом).

На наш погляд крім виділених параметрів, що визначають продуктивність короткочасної і довготривалої пам'яті (таких як інформаційні, структурно-просторові, тимчасові, модальні) слід було б доповнити індивідуальними особливостями живої системи з прийому та переробки інформації, не тільки в абсолютному, а й у відносному вигляді. Індивідуальні особливості повинні враховувати взаємозв'язок з рухливістю нервової системи, стан в якому знаходиться жива система і саме облік цього взаємозв'язку визначить як швидкість переробки інформації, так і якість емоційного реагування на інформацію.

ВИСНОКИ ДО РОЗДІЛУ I

Аналіз літературних джерел за темою дослідження дозволив сформулювати та розкрити поняття темперамент та навчальна діяльність.

-Темперамент - індивідуальні властивості психіки, що визначають динаміку психічної діяльності людини, особливості поведінки і ступінь врівноваженості реакцій на життєві впливи.

-Характерними особливостями темпераменту є:

- Порівняно цілісне сталість індивідуально-психологічних властивостей особистості (швидкість сприйняття, швидкість розуму, швидкість перемикавання уваги, темп і ритм мови, прояв емоцій і вольових якостей і ін)
- Властивості темпераменту, об'єднаних структури (типи темпераменту), адекватні типам вищої нервової діяльності (ВНД)

-Навчальна діяльність є своєрідним інструментом передачі накопичених наукових знань наступним поколінням. Людина не вічний, йому відведено певний час життя.

- Навчальна діяльність "(НД) - досить неоднозначне поняття. Можна виділити три основні трактування цього поняття, прийняті як у психології, так і в педагогіці
- Іноді НД розглядається як синонім навчання, вчення, навчання.
- У "класичної" радянської психології та педагогіці НД визначається як провідний тип діяльності в молодшому шкільному віці. Вона розуміється як особлива форма соціальної активності, що проявляє себе за допомогою предметних і пізнавальних дій.
- У трактуванні напрямки Д.Б. Ельконіна - В.В. Давидова навчальна діяльність - це один з видів діяльності школярів і студентів, спрямований на засвоєння ними за допомогою діалогів (полілогів) і дискусій теоретичних знань і пов'язаних з ними умінь і навичок.

-Навчальна діяльність є :

- Громадської за своїм змістом (у ній відбувається засвоєння усіх багатств культури і науки, накопичених людством);

- Громадської за своїм змістом (вона є суспільно значущою і суспільно оцінюваною);
- Громадською за формою свого здійснення (вона здійснюється відповідно до суспільно виробленими нормами).

**РОЗДІЛ II ЕМПІРЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТИПОЛОГІЧНИХ
ОСОБЛИВОСТЕЙ ТА ЇХ ВПЛИВУ НА НАВЧАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ
СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ**

2.1 Обґрунтування методик дослідження

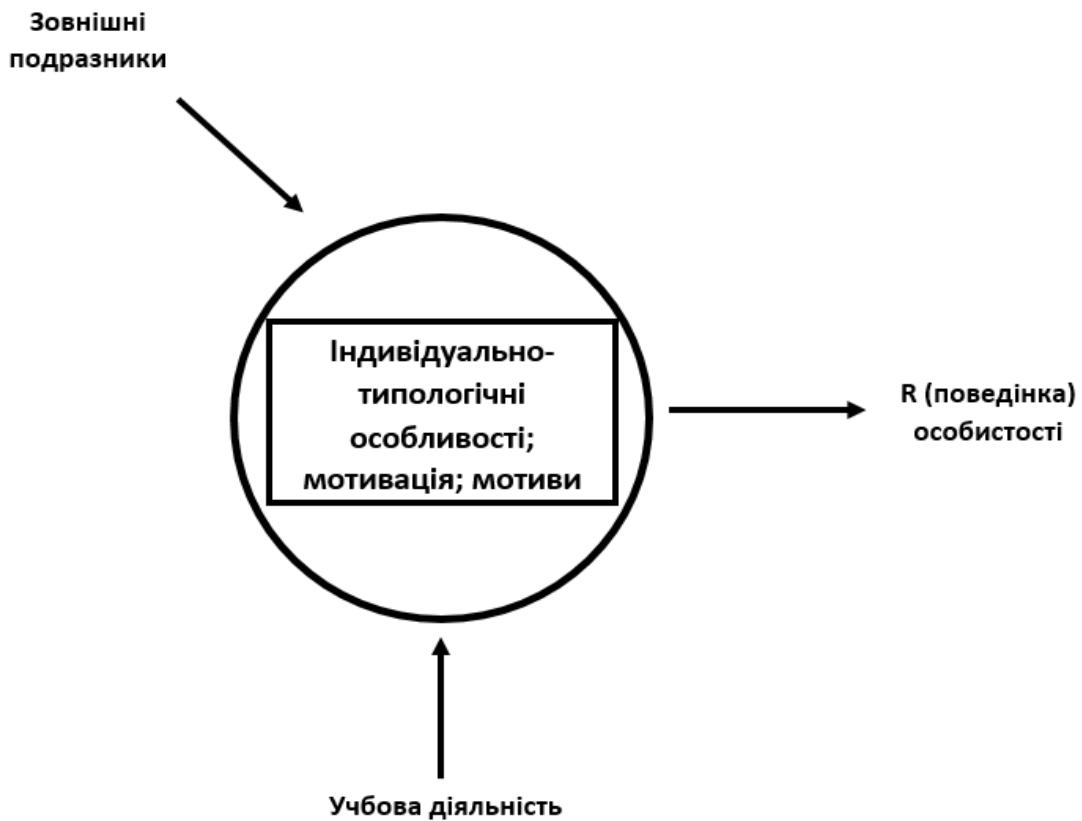

Рис.2.1 Модель емпіричного дослідження

На підставі поставленої мети, гіпотези, завдань дослідження нами було підібраний комплекс методик, який дає можливість отримати результати за допомогою яких ми можемо проаналізувати дані і виявити тенденцію з приводу характеристики тієї або іншої групи.

Табл.2.1

Формула темпераменту О.Белов.

Автор	О.Белов
Назва	Формула темпераменту

Віковий діапазон	З 16 років
Призначення	Методика призначена для визначення переважаючого типу темпераменту і виявлення представленості в ньому властивостей інших типів.

Методика А.Белова служить для визначення переважаючого типу темпераменту і виявлення представленості в ньому властивостей інших типів. Випробуваному послідовно пред'являються чотири картки, на кожній з яких написано по 20 властивостей, характерних для представників кожного типу темпераменту, в цілому методика складає 80 питань, на які необхідно відповісти знаками: «+» чи «-».

Мета: Визначити домінуючий тип темпераменту і скласти "формулу темпераменту".

Темперамент - одна з найважливіших вроджених характеристик індивіда. Широко відомі 4 основних:

1. Сильний, рухливий, врівноважений (сангвінік).
2. Сильний, рухливий, нерівноважений (холерик).
3. Сильний, інертний, врівноважений (флегматик).
4. Слабкий, нерівноважений, ранимий (меланхолік)

Табл.2.2

Методика визначення екстра і інтроверсії И.П. Андріада

Автор	И.П. Андріада
Назва	Методика визначення екстра і інтроверсії
Віковий діапазон	З 16 років
Призначення	Методика призначена для визначення рівня вираженості екстраверсії і інтроверсії людини

Дана методика визначає вираженість тієї чи іншої індивідуально типологічної властивості особистості, як екстро – інтроверсії.

Випробуваному надається бланк з питаннями, в якому міститься два блоки по 16ть стверджень, які характерні для представників з інтро чи екстрровертованими властивостями, в цілому методика складає 32 ствердження, на які необхідно відповісти знаками: «+» чи «-».

Мета: Визначення рівня вираженості екстраверсії і інтроверсії людини

Шкали:

1. Екстраверсія - відношення або позиція, що характеризуються концентрацією інтересу до зовнішніх об'єктів. Характеризуються безпосередньою реакцією на навколишнє середовище, має «зовнішнє» психічне життя та інтересом до зовнішніх об'єктів, потреба у включенні і приєднання.

2.Інтроверсія - зверненість свідомості до самого себе, поглиненість власними проблемами і переживаннями, супроводжувана ослабленням уваги до навколишнього. Характеризується рефлексією, зв'язком із внутрішньою реальністю, має оборонну позицію, схильні віддалятися від об'єктів.

Табл.2.3

Методика визначення емоційної - стійкості - нестійкості И.П. Андріада

Автор	И.П. Андріада
Назва	Методика визначення емоційної стійкості - нестійкості
Віковий діапазон	З 16 років
Призначення	Методика призначена для визначення рівня вираженості емоційної стійкості (стабільності) та нестійкості (нейротизму, тривожності) людини.

Емоційні характеристики людини - стійкість, стабільність чи нестійкість, тривожність, нейротизм, схильність психічних травм – істотно визначають його індивідуальність. Дана методика визначає вираженість тієї чи іншої властивості (стійкості - нестійкості).

Випробуваному надається бланк з питаннями, в якому міститься 19 стверджень, які характерні для представників які відносяться до неврівноваженого типу. На ствердження необхідно відповісти знаками: «+» чи «-».

Шкали:

1. Емоційна стабільність розуміються як емоційна стабільність так і стійкість емоційних станів і відсутність схильності до частоті зміни емоцій.

2. Нейротизм - риса особистості, що характеризується емоційною нестійкістю, тривогою, низьким самоповагою, іноді - вегетативними розладами.

Табл.2.4

Індивідуально-типологічний опитувальник Л.Н.Собчik (ІТО)

Автор	Л.Н.Собчik
Назва	Індивідуально-типологічний опитувальник (ІТО)
Рік	1996 рік
Віковий діапазон	3 16 років
Призначення	Визначення типологічних особливостей особистості, провідних рис характеру.

За допомогою ІТО легко визначаються типологічні особливості індивіда, провідні риси його характеру.

Випробуваному надається бланк з питаннями, в якому міститься 91 питань, які визначають наявність тих чи інших індивідуально типологічних властивостей.

Має такі шкали:

I. Екстраверсія (спрямованість у світ реально існуючих об'єктів і цінностей, відкритість, прагнення до розширення кола контактів, товариськість)

II. Спонтанність (непродуманість у висловлюваннях і вчинках)

III. Агресивність (активна самореалізація, упертість і свавілля у відстоюванні своїх інтересів)

IV. Ригідність (інертність, тугоподвижність) установок, суб'єктивізм, підвищене прагнення до відстоювання своїх поглядів і принципів, критичність щодо інших думок)

V. Інтроверсія (зверненість у світ суб'єктивних уявлень і переживань, тенденція до відходу в світ ілюзій, фантазій і суб'єктивних ідеальних цінностей стриманість, замкнутість)

Табл.2.5

Методика вивчення мотивації навчання у вузі Т.І. Ільїної.

Автор	Т.І. Ільїна
Назва	Методика вивчення мотивації навчання у вузі
Віковий діапазон	З 18 рокув
Призначення	Методика застосовуватися для діагностики мотивації діяльності студентів, у тому числі мотивації професійної діяльності.

Дана методика Направлена на виявлення мотивів студента у навчальній діяльності.

Випробуваному надається бланк з питаннями, в якому міститься 50 питань, які визначають наявність тих чи інших мотивів навчальної діяльності.

Має три шкали:

1. Придбання знань - прагнення до придбання знань, допитливість.

2. Оволодіння професією - прагнення оволодіти професійними знаннями і сформувати професійно важливі якості.

3.Отримання диплому - прагнення придбати диплом при формальному засвоєнні знань, прагнення до пошуку обхідних шляхів при здачі іспитів і заліків.

Табл.2.6

Методика для діагностики навчальної діяльності студентів А. А. Реан, В.А.Якунін

Автор	А. А. Реан, В.А.Якунін
Модифікація	Н.Ц.Бадмаева
Назва	Методика для діагностики навчальної діяльності студентів
Віковий діапазон	3 18 років
Призначення	Діагностика навчальної мотивації студентів.

Методика розроблена на основі опитувальника А. А. Реан і В.А.Якуніна. До 16 твердженнями вищеназваного опитувальника додані твердження, що характеризують мотиви навчання, виділені В.Г.Леонтьєвим, а також твердження, що характеризують мотиви навчання, отримані Н.Ц.Бадмаевой.

Випробуваному надається бланк з питаннями, в якому міститься 34 питань, які визначають наявність тих чи інших мотивів навчальної діяльності.

Методика має такі шкали:

Шкала 1. Комунікативні мотиви

Шкала 2. Мотиви уникнення

Шкала 3. Мотиви престижу

Шкала 4. Професійні мотиви

Шкала 5. Мотиви творчої самореалізації

Шкала 6. Навчально-пізнавальні мотиви:

Шкала 7. Соціальні мотиви

Табл.2.7

Методика діагностики структури навчальної мотивації Л. М. Фрідман

Автор	Л. М. Фрідман
Назва	Методика діагностики структури навчальної мотивації
Віковий діапазон	З 16 років
Призначення	Виявлення спрямованості та рівня розвитку внутрішньої мотивації навчальної діяльності учнів при вивченні ними конкретних предметів.

Серед різноманітних мотивів навчання прийнято, зокрема, виділяти зовнішні та внутрішні мотиви. Л. М. Фрідман так характеризує їх відмінність: «Якщо мотиви, які спонукають дану діяльність, не пов'язані з нею, то їх називають зовнішніми стосовно цієї діяльності; якщо ж мотиви безпосередньо пов'язані з самою діяльністю, то їх називають внутрішніми».

Випробуваному надається бланк з питаннями, в якому міститься 20 питань, які визначають наявність тих чи інших мотивів навчальної діяльності.

Має 2 шкали:

1. Внутрішні мотиви пов'язані з пізнавальною потребою суб'єкта, задоволенням, одержуваних від процесу пізнання. Оволодіння навчальним матеріалом служить метою навчання, яке в цьому випадку починає носити характер навчальної діяльності.

2. Зовні мотивованої навчальної діяльності стає за умови, що оволодіння змістом навчального предмета служить не метою, а засобом досягнення інших цілей. Це може бути отримання хорошої оцінки, стипендії, похвали, визнання товаришів, підпорядкування вимогу вчителя та ін.

2.2 Характеристика учасників дослідження

Базою дослідження виступав вищий навчальний заклад міста Дніпра-Дніпровський гуманітарний університет. В дослідженні приймали участь

студенти кафедри «Психології» за напрямком психологія 1, 2, 3 та 4 курса, у кількості 102 осіб денного відділення.. Серед учасників дослідження 13 осіб хлопців, 83 осіб дівчат.

Табл.2.8

Кількісне співвідношення учасників емпіричного дослідження за гендерними та віковими особливостями.

Стать/Вік	1 курс (17-18 р.)	2-3 курс(19-20 р.)	4 курс (20-21р.)
Жінки	35	21	27
Чоловіки	8	6	5
Всього	43	27	32

Дані представлені у таблиці ми зобразимо у графічному виді.

Рис.2.2 Співвідношення студентів за гендерними та віковими особливостями

Для виявлення певних тенденцій та вікових закономірностей, для подальшого аналізу всі учасники дослідження були поділені на наступні групи:

I група – студенти у яких більш виражено холеристичний тип темпераменту, до якої входили 29 жінок (13 студентки які навчаються на 1 курсі віком 17-18 років; 9 студенток які навчаються на 2-3 курсі віком 19-20 років; 7 студентки які навчаються на 4 курсі віком 20-21 роки); 5 чоловіка (4 студенти які навчаються на 1 курсі віком 17-18 років; 1 студент який навчається на 4 курсі віком 20 роки)

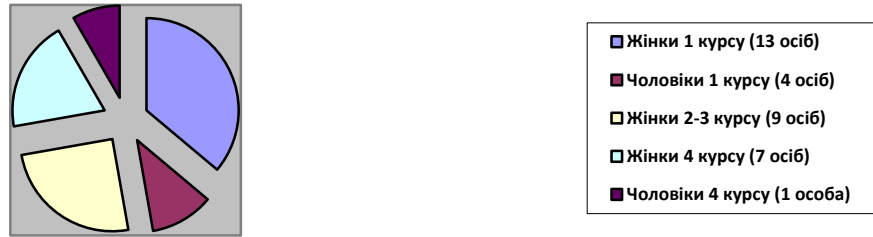

Рис. 2.3 Співвідношення студентів з вираженим холеристичним типом темпераменту за гендерними та віковими особливостями

2 група – студенти у яких більш виражено сангвіністичний тип темпераменту, до якої входили 31 жінок (12 студентки які навчаються на 1 курсі віком 17-18 років; 6 студентки які навчаються на 2-3 курсі віком 19-20 років; 13 студентки які навчаються на 4 курсі віком 20-21 роки); 10 чоловіка (3 студенти які навчаються на 1 курсі віком 17-18 років; 4 студенти які навчаються на 2-3 курсі віком 19-20 років; 3 студенти які навчаються на 4 курсі віком 20-21 роки)

Рис. 2.4 Співвідношення студентів з вираженим сангвіністичним типом темпераменту за гендерними та віковими особливостями

3 група – студенти у яких більш виражено флегматичний тип темпераменту, до якої входили 8 жінок (4 студентки які навчаються на 1 курсі віком 17-18 років; 2 студентки які навчаються на 2-3 курсі віком 19-20 років; 2 студентки які навчаються на 4 курсі віком 20-21 роки); 2 чоловіка (1 студент який навчається на 1 курсі віком 17 років; 1 студент який навчається на 4 курсі віком 20 роки)

Рис. 2.5 Співвідношення студентів з вираженим флегматичним типом темпераменту за гендерними та віковими особливостями

4 група – студенти у яких більш виражено меланхолічний тип темпераменту, до якої входили 15 жінок (6 студентки які навчаються на 1 курсі віком 17-18 років; 4 студентки які навчаються на 2-3 курс віком 19-20 років; 5 студентки які навчаються на 4 курс віком 20-21 роки); 2 чоловіка (2 студенти які навчаються на 2-3 курс віком 19-20 років)

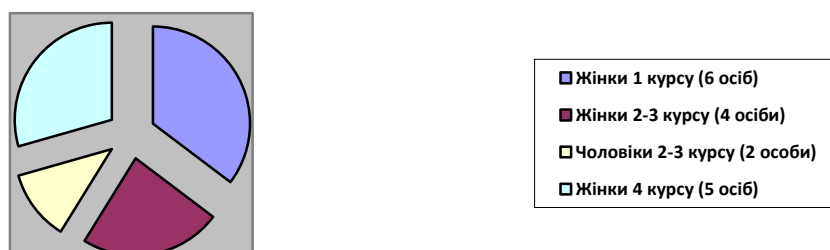

Рис. 2.6 Співвідношення студентів з вираженим меланхолічним типом темпераменту за гендерними та віковими особливостями

2.3 Результати емпіричного дослідження

З метою виявлення впливу ІТО студентів на ефективність навчальної діяльності нами була складена схема взаємодії викладача і студентів при використанні традиційних засобів навчання та технічних засобів навчання.

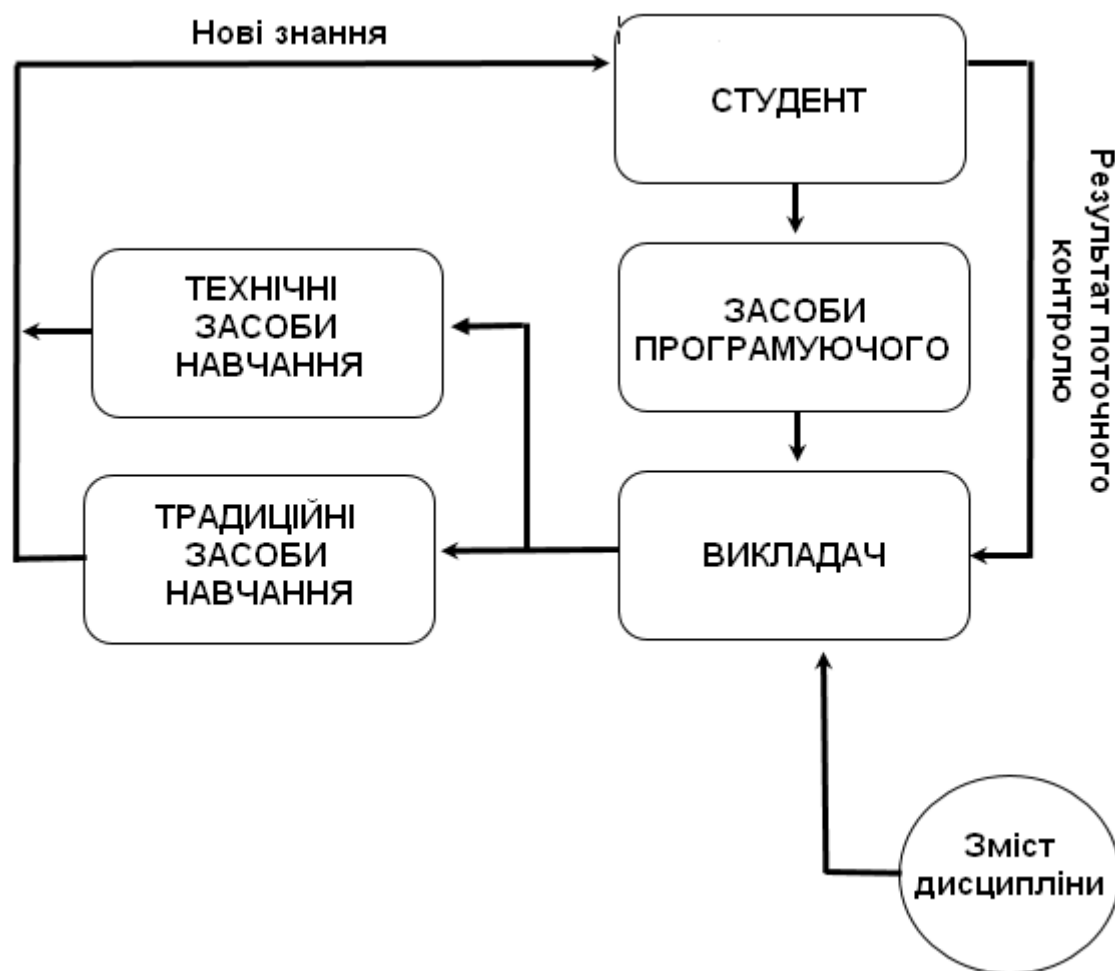

Рис. 2.7 Схема взаємодії викладача і студентів при використанні традиційних засобів навчання та технічних засобів навчання.

2.3.1. Результати діагностики за методикою «Формула темпераменту» О.Бєлова

Методика А.Бєлова служить для визначення переважаючого типу темпераменту і виявлення представленості в ньому властивостей інших типів. Так, як в нашому дослідженні є представники різних типів темпераменту, тому результати представляємо по кожному типу темпераменту та статі окремо.

Табл.2.9

Темпераментні особливості студентів холеричного типу темпераменту (в залежності від віку та статі).

Курс	Стать	Кількість	Вік	Темперамент	Формула темпераменту
1	Ж	13	17-18	Холерики	$X41,5\%+C28\%+\Phi14,8\%+M14,8\%$
	М	4	17-18	Холерики	$X35,8\%+C24,9\%+\Phi18,3\%+M14,2\%$
2-3	Ж	9	19-20	Холерики	$X42,8\%+C28,4\%+\Phi14,6\%+M14,2\%$
	М	-	-	-	-
4	Ж	7	20	Холерики	$X39\%+C30,4\%+\Phi16,3\%+M14,3\%$
	М	1	20	Холерики	$X38\%+C25\%+\Phi5\%+M14,3\%$
		34	17-20	Холерики	$X39,42+C27,34\%+\Phi13,8+M14,37$

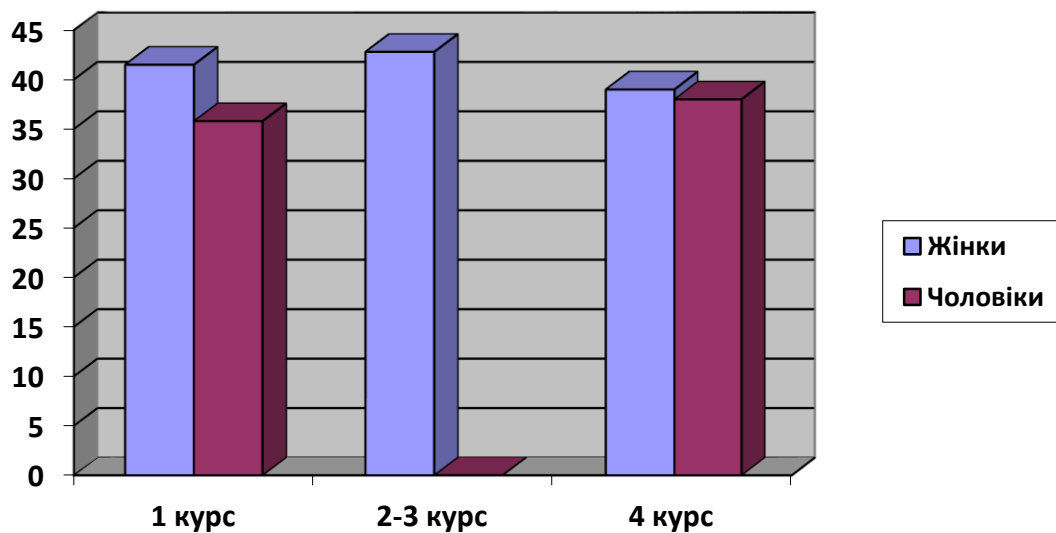

Рис. 2.8 Домінування холеричного темпераменту в формулі Білова в залежності від вікових та статевих особливостей.

Табл. 2.10

Темпераментні особливості студентів сангвіністичного типу темпераменту (в залежності від віку та статі).

Курс	Стать	Кількість	Вік	Темперамент	Формула темпераменту
1	Ж	12	17-18	Сангвиники	$S36,1\%+X26\%+ \Phi21,5\%+M15,9\%$
	М	3	17-18	Сангвиники	$S37,3\%+X22,4\%+ \Phi28,8\%+M11,5\%$
2-3	Ж	6	19-20	Сангвиники	$S36,5\%+X25,9\%+ \Phi22,2\%+M15,4\%$
	М	4	19-20	Сангвиники	$S36,8\%+X29,6\%+ \Phi21,7\%+M11,9\%$
4	Ж	13	20	Сангвиники	$S36\%+X27,2\%+ \Phi19,9\%+M16,7\%$
	М	3	20	Сангвиники	$S39,9\%+X32,6\%+ \Phi14,7\%+M12,8\%$
		41	17-20	Сангвиники	$S37,1\%+X27,2\%+ \Phi21,45+M14,03\%$

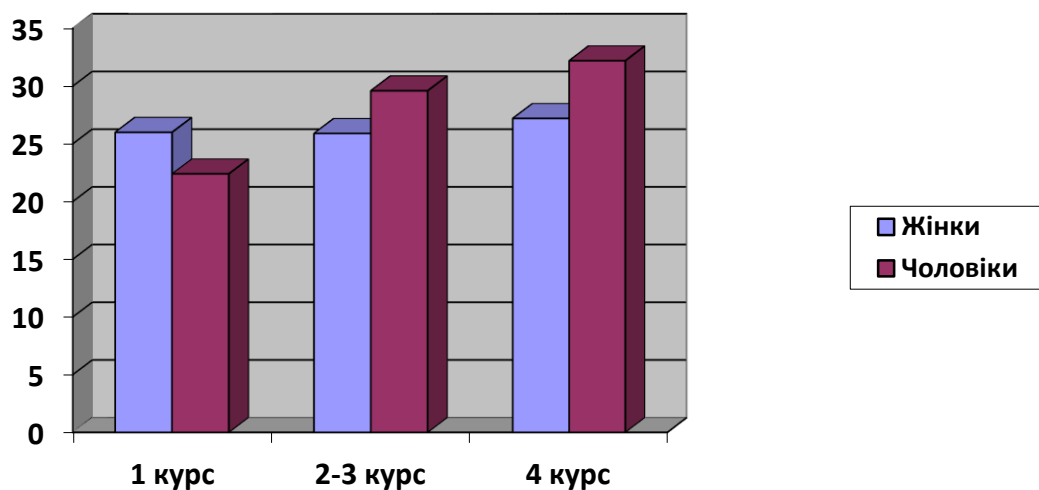

Рис. 2.9 Домінування сангвіністичного темпераменту в формулі Білова в залежності від вікових та статевих особливостей.

Табл. 2.10

Темпераментні особливості студентів меланхолічного типу темпераменту (в залежності від віку та статі).

Курс	Стать	Кількість	Вік	Темперамент	Формула темпераменту
1	Ж	6	17-18	Меланхоліки	$M37.6\%+X20,9\%+C21,9\%+\Phi20\%$
	М	-	-	-	-
2-3	Ж	4	19-20	Меланхоліки	$M37\%+X23,9\%+C22,5\%+\Phi16\%$
	М	2	19-20	Меланхоліки	$M36\%+X29,6\%+C21,7\%+\Phi12,7\%$

4	Ж	5	20	Меланхоліки	$M38,2\%+X25,6\%+C20,3\%+\Phi15,9\%$
	М	-	-	-	-
		17	17-20	Меланхоліки	$M37,35\%+X25\%+C21,3\%+\Phi16,15\%$

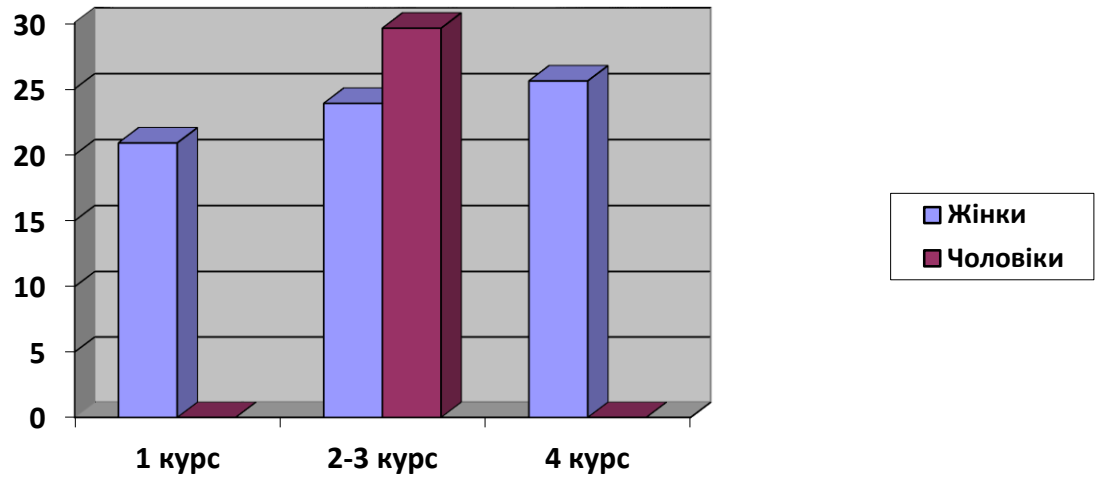

Рис. 2.10 Домінування меланхолічного темпераменту в формулі Білова в залежності від вікових та статевих особливостей.

Табл. 2.11

Темпераментні особливості студентів флегматичного типу темпераменту (в залежності від віку та статі).

Курс	Стать	Кількість	Вік	Темперамент	Формула темпераменту
1	Ж	4	17-18	Флегматики	$\Phi38\%+X17,9\%+C20,3\%+ M23,8\%$
	М	1	17-18	Флегматики	$\Phi29,3\%+X21,9\%+C21,9\%+ M26,8\%$
2-3	Ж	2	19-20	Флегматики	$\Phi33,7\%+X22,3\%+C26\%+ M18\%$
	М	-	-	-	-
4	Ж	2	20	Флегматики	$\Phi31,1\%+X23,5\%+C21,9\%+ M23,4\%$
	М	1	20	Флегматики	$\Phi35\%+X32\%+C29\%+ M27\%$
		10	17-20	Флегматики	$\Phi33,42\%+X23,52\%+C23,82\%+M23,8\%$

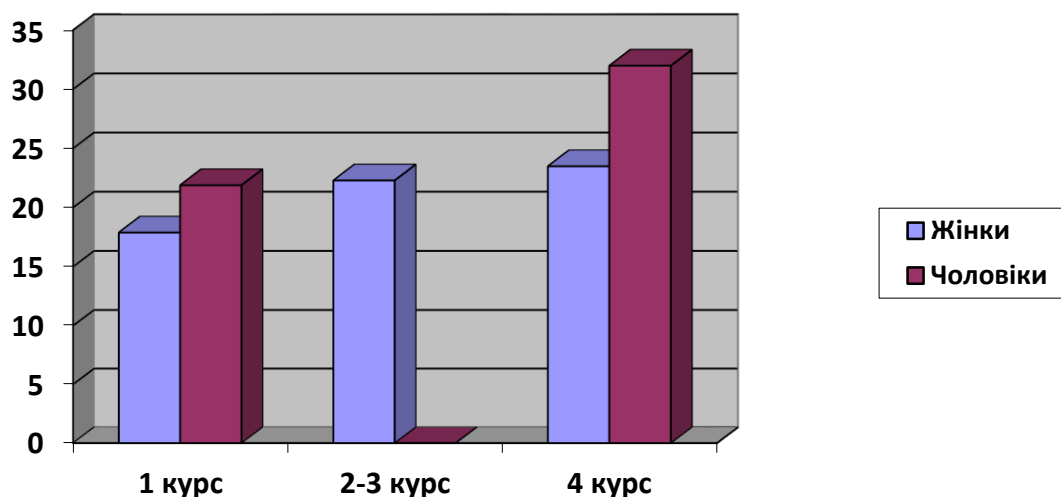

Рис. 2.11 Домінування флегматичного темпераменту в формулі Білова в залежності від вікових та статевих особливостей.

Таким чином, нами виявлені вікові, статеві та гендерні особливості в прояві індивідуально типологічних рис, які обумовлюють часові особливості сприйняття, переробки та використання інформації в учбовій діяльності.

2.3.2. Результати за методикою «Методика визначення емоційної - стійкості - нестійкості» И.П. Андріада,

Емоційні характеристики людини - стійкість, стабільність чи нестійкість, тривожність, нейротизм, схильність психічних травм – істотно визначають його індивідуальність. Дана методика визначає вираженість тієї чи іншої властивості (стійкості - нестійкості

Табл. 2.12

Вікові особливості емоційної стійкості-нестійкості у студентів холеричного типу темпераменту.

Курс	Стать	Кількість	Вік	Темперамент	Емоційна стійкість-нестійкості
1	Ж	13	17-18	Холерики	H10,8+C8,2
	М	4	17-18	Холерики	H12,3+C6,8
2-3	Ж	9	19-20	Холерики	H9,1+C9,9

	М	-	-	-	-
4	Ж	7	20	Холерики	C13,3+H5,7
	М	1	20	Холерики	H10+C9
		34	17-20	Холерики	H9,58+C9,44

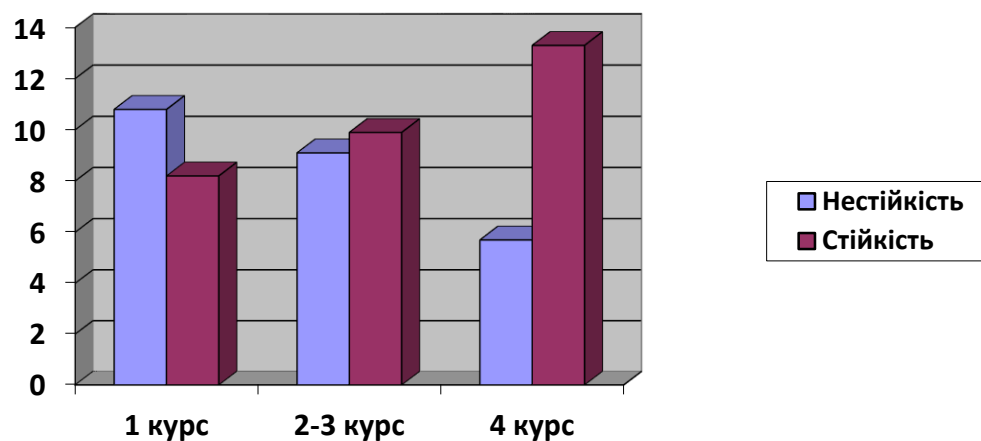

Рис. 2.12 Вікові особливості прояву стійкості- нестійкості у студенток ДГУ холеричного типу темпераменту.

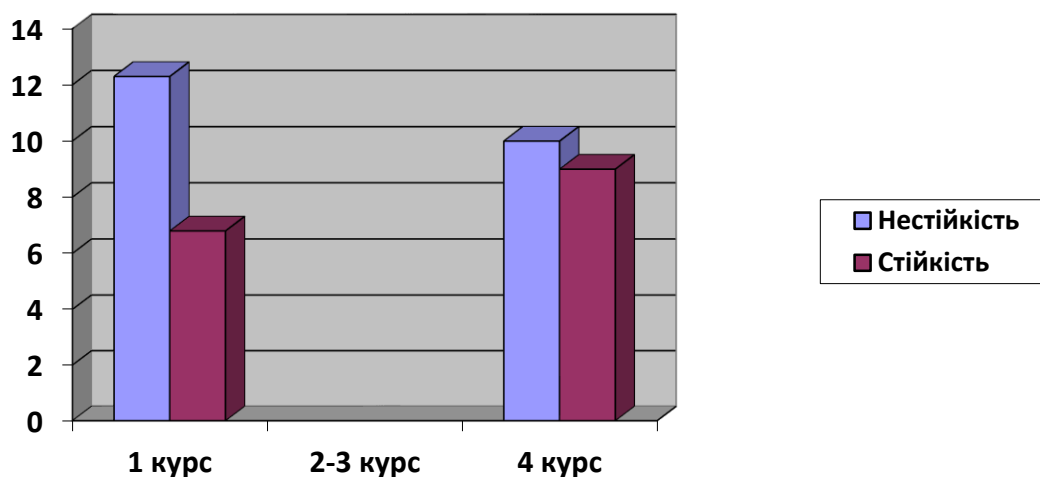

Рис. 2.13 Вікові особливості прояву стійкості-нестійкості у студентів ДГУ холеричного типу темпераменту.

Табл. 2.13

Вікові особливості емоційної стійкості-нестійкості у студентів сангвіністичного типу темпераменту.

Курс	Пол	Кількість	Вік	Темперамент	Емоційна стійкість-нестійкості
1	Ж	12	17-18	Сангвіники	C11,5+H7,4
	М	3	17-18	Сангвіники	H10+C9
2-3	Ж	6	19-20	Сангвіники	H9,7+C9
	М	4	19-20	Сангвіники	C14,8+H4,3
4	Ж	13	20	Сангвіники	C12,2+H6,8
	М	3	20	Сангвіники	C14,3+H4,7
		41	17-20	Сангвіники	C11.8+H7.15

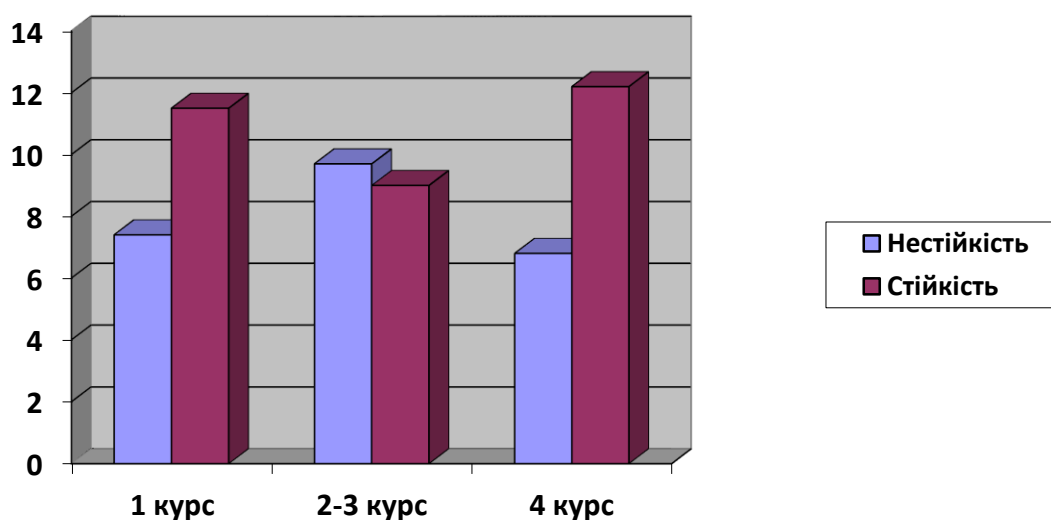

Рис. 2.14 Вікові особливості прояву стійкості-нестійкості у студенток ДГУ сангвіністичного типу темпераменту

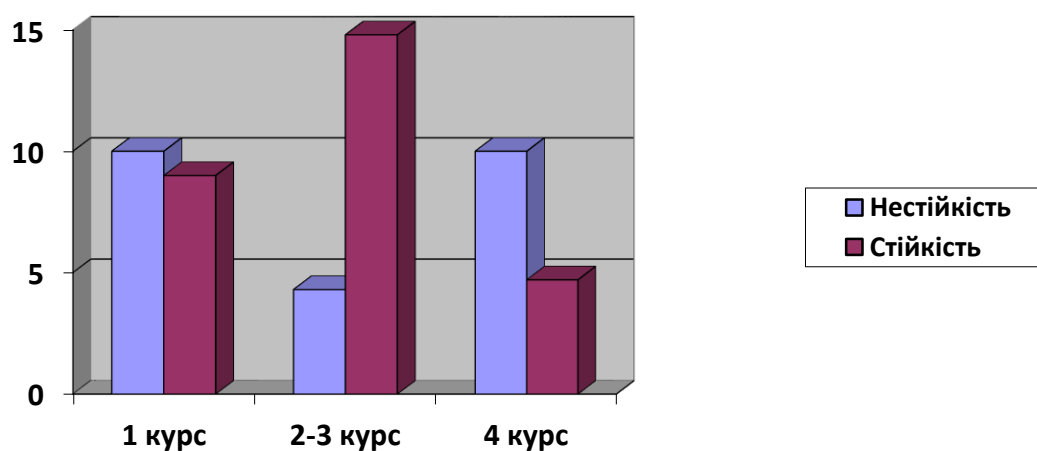

Рис. 2.15 Вікові особливості прояву стійкості-нестійкості у студентів ДГУ сангвіністичного типу темпераменту.

Табл. 2.13

Вікові особливості емоційної стійкості-нестійкості у студентів флегматичного типу темпераменту.

Курс	Стать	Кількість	Вік	Темперамент	Емоційна стійкість-нестійкості
1	Ж	4	17-18	Флегматики	C12,3+H6,7
	М	1	17-18	Флегматики	C15+H4
2-3	Ж	2	19-20	Флегматики	C13+H6
	М	-	-	-	-
4	Ж	2	20	Флегматики	H5,5+C7,5
	М	1	20	Флегматики	C11+H8
		10	17-20	Флегматики	C11.76+H6.04

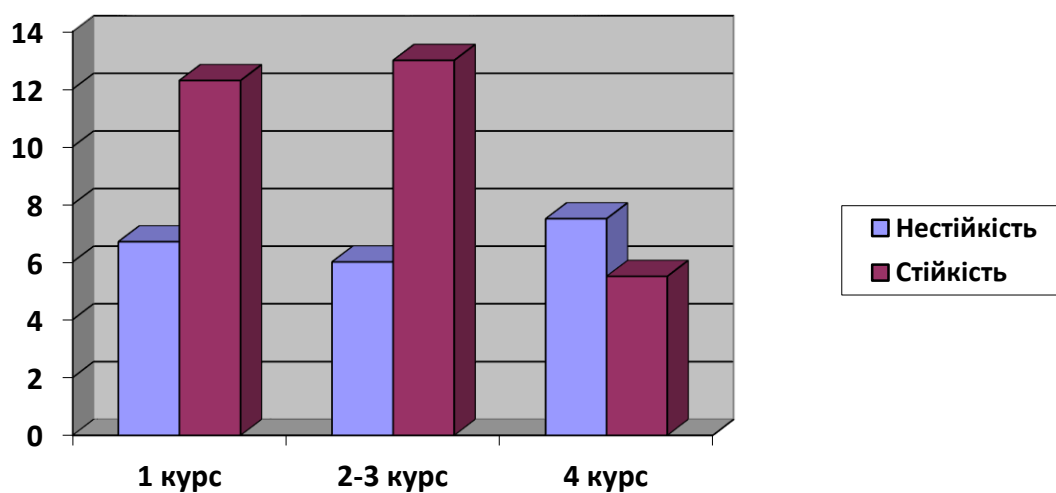

Рис. 2.16 Вікові особливості прояву стійкості-нестійкості у студенток ДГУ флегматичного типу темпераменту

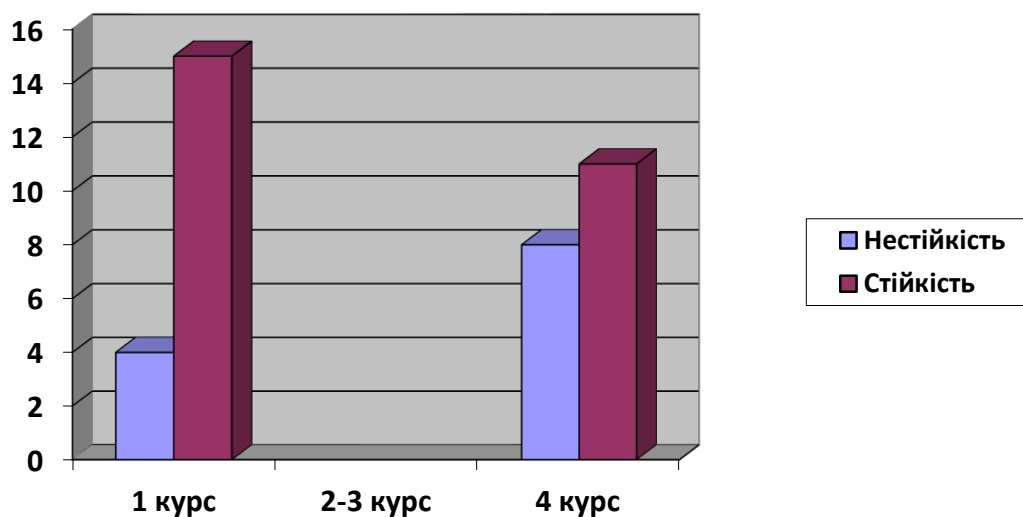

Рис. 2.17 Вікові особливості прояву стійкості-нестійкості у студентів ДГУ флегматичного типу темпераменту.

Табл. 2.13

Вікові особливості емоційної стійкості-нестійкості у студентів меланхолічного типу темпераменту.

Курс	Стать	Кількість	Вік	Темперамент	Емоційна стійкість-нестійкості
1	Ж	6	17-18	Меланхоліки	C11,2+H7,8
	М	-	-	-	-
2-3	Ж	4	19-20	Меланхоліки	H14+C5
	М	2	19-20	Меланхоліки	H10+C9
4	Ж	5	20	Меланхоліки	H13,8+C5,2
	М	-	-	-	-
		17	17-20	Меланхоліки	H11,4+C7,6

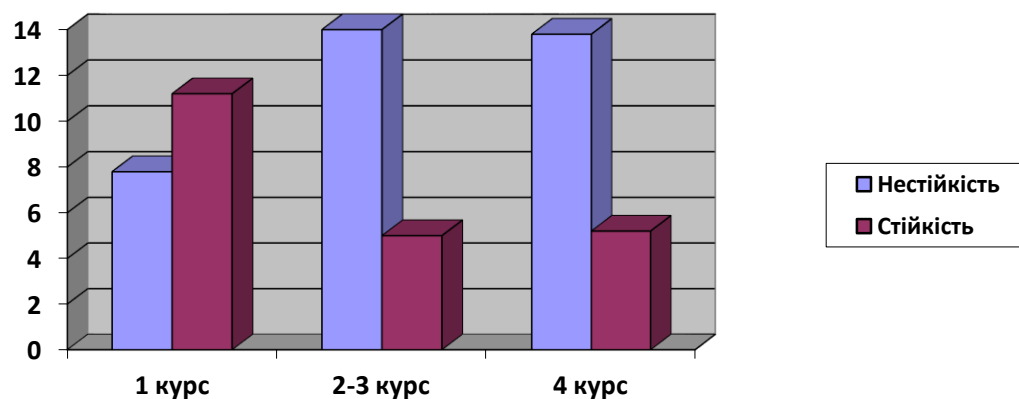

Рис. 2.18 Вікові особливості прояву стійкості-нестійкості у студенток ДГУ меланхолічного типу темпераменту

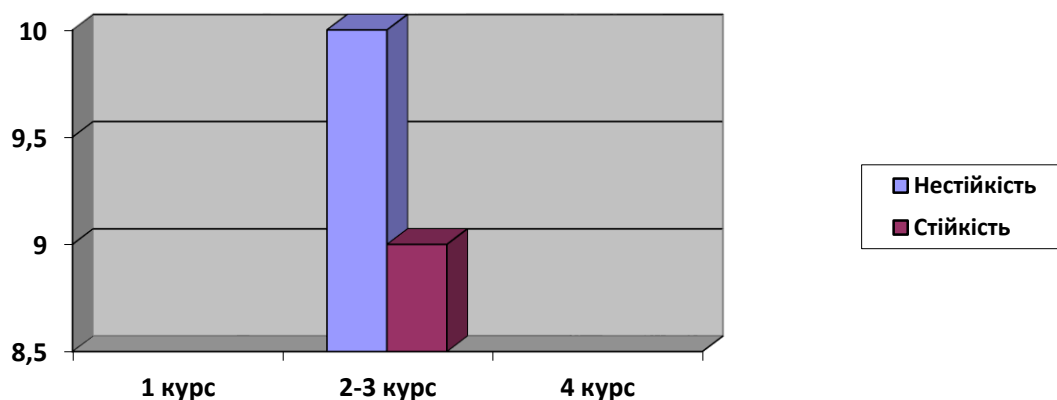

Рис. 2.19 Вікові особливості прояву стійкості-нестійкості у студентів ДГУ меланхолічного типу темпераменту.

Проблема застосування інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі є вимогою теперешнього часу до традиційних вимог відносяться:

- організаторські
- дидактичні
- перцептивні
- дослідницькі
- науково-пізнавальні
- предметні
- суггестивні.

В процесі розробки засобів інформаційно-комунікаційних технологій слід враховувати індивідуально типологічні особливості студентської молоді.

До таких особливостей, належать врахування емоційної стабільності нестабільності, які свідчать о специфіці темпераментних особливостей учасників навчального процесу.

Як свідчать результати дослідження від темпераментних особливостей залежать дидактичні , предметні , суггестивні вимоги. Тому дослідження по даній методиці допоможуть оптимізувати навчальний процес.

2.3.3. Результати за методикою «Методика визначення інтро/екстраверсії» И.П. Андріада

Мета: Визначення рівня вираженості екстраверсії і інтроверсії людини

Шкали:

1. Екстраверсія - відношення або позиція, що характеризуються концентрацією інтересу до зовнішніх об'єктів. Характеризуються безпосередньою реакцією на навколишнє середовище, має «зовнішнє» психічне життя та інтересом до зовнішніх об'єктів, потреба у включенні і приєднання.

2.Інтроверсія - зверненість свідомості до самого себе, поглиненість власними проблемами і переживаннями, супроводжувана ослабленням уваги до навколишнього. Характеризується рефлексією, зв'язком із внутрішньою реальністю, має оборонну позицію, схильні віддалятися від об'єктів.

Табл. 2.12

Вікові та гендорні особливості екстраверсії/інтроверсії у студентів холеристичного типу темпераменту.

Курс	Стать	Кільк ість	Вік	Темперамент	Екстро / інтроверсія
1	Ж	13	17-18	Холерики	E12,2+I5,5
	М	4	17-18	Холерики	E9,5+I7,5
2-3	Ж	9	19-20	Холерики	E13,4+I5,4

	М	-	-	-	-
4	Ж	7	20	Холерики	E8,3+I6,1
	М	1	20	Холерики	E8+I4
		34	17-20	Холерики	E10,28+I5,7

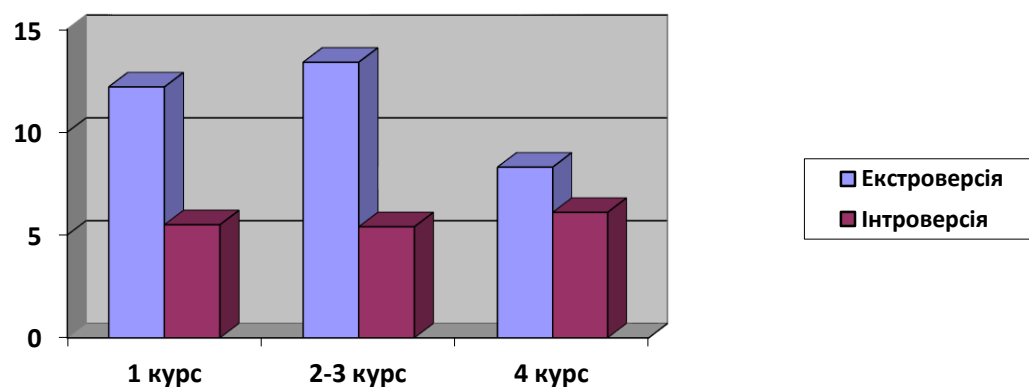

Рис. 2.20 Вікові особливості екстрверсії/інтроверсії у студенток ДГУ холеричного типу темпераменту.

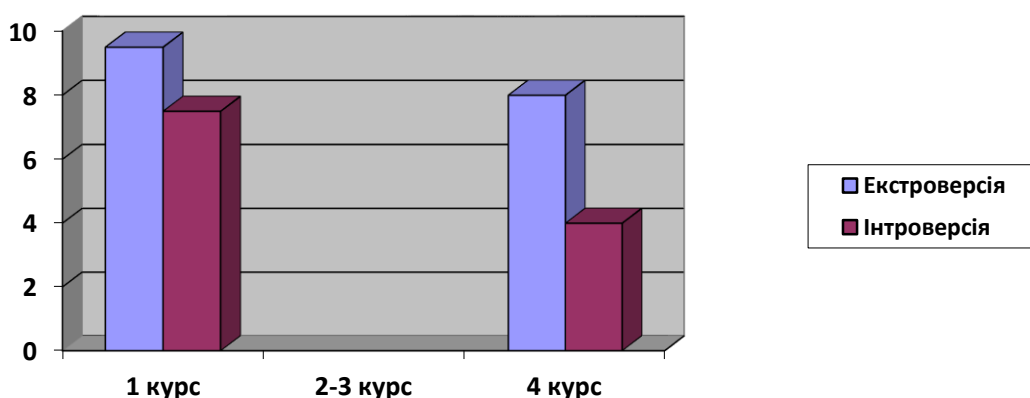

Рис. 2.21 Вікові особливості екстрверсії/інтроверсії у студентів ДГУ холеричного типу темпераменту.

Табл. 2.13

Вікові та гендорні особливості екстрверсії/інтроверсії у студентів сангвіністичного типу темпераменту.

Курс	Стать	Кількість	Вік	Темперамент	Екстро / інтроверсія
1	Ж	12	17-18	Сангвиники	E10,5+I6,5
	М	3	17-18	Сангвиники	E11+I7,3

2-3	Ж	6	19-20	Сангвиники	E9,8+I5,2
	М	4	19-20	Сангвиники	E9+I6,3
4	Ж	13	20	Сангвиники	E10,1+I6,3
	М	3	20	Сангвиники	E9,7+I5,3
		41	17-20	Сангвиники	E10,01 +I6.15

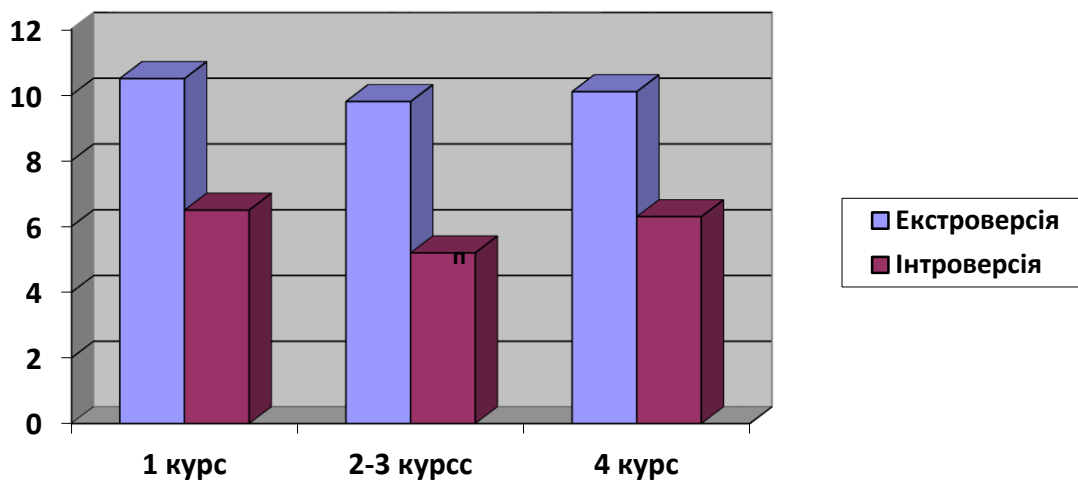

Рис. 2.22 Вікові особливості екстраверсії/інтроверсії у студенток ДГУ сангвіністичного типу темпераменту.

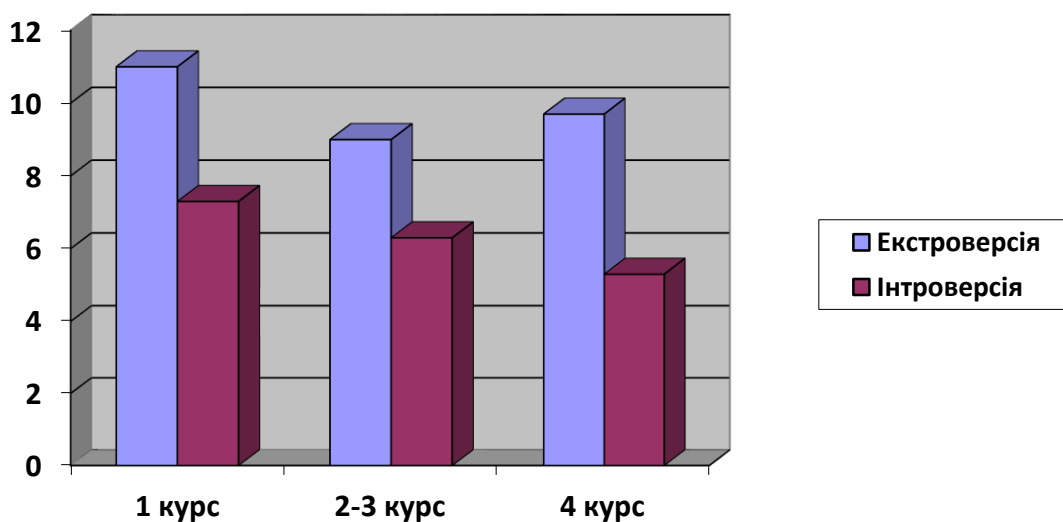

Рис. 2.23 Вікові особливості екстраверсії/інтроверсії у студентів ДГУ сангвіністичного типу темпераменту

Табл. 2.14

Вікові та гендорні особливості екстраверсії/інтроверсії у студентів флегматичного типу темпераменту.

Курс	Стать	Кількість	Вік	Темперамент	Екстро / інтроверсія
1	Ж	4	17-18	Флегматики	E8+I7,5
	М	1	17-18	Флегматики	I8+E8
2-3	Ж	2	19-20	Флегматики	E9+I7,5
	М	-	-	-	-
4	Ж	2	20	Флегматики	I10,5+E8
	М	1	20	Флегматики	I9+E2
		10	17-20	Флегматики	I8.5+E7

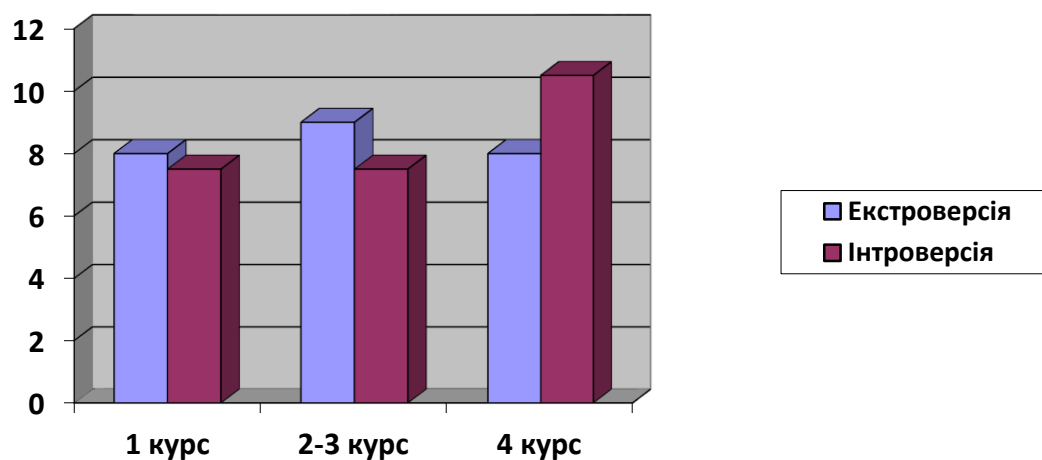

Рис. 2.24 Вікові особливості екстраверсії/інтроверсії у студенток ДГУ флегматичного типу темпераменту.

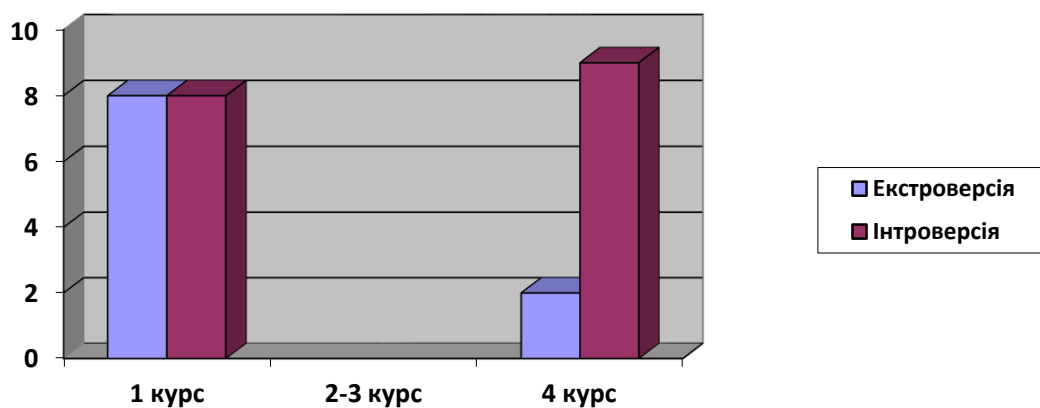

Рис. 2.25 Вікові особливості екстроверсії/інтроверсії у студентів ДГУ флегматичного типу темпераменту

Табл. 2.15

Вікові та гендорні особливості екстроверсії/інтроверсії у студентів меланхолічного типу темпераменту.

Курс	Стать	Кількість	Вік	Темперамент	Екстро / інтроверсія
1	Ж	6	17-18	Меланхоліки	I9,3+E7,7
2-3	Ж	4	19-20	Меланхоліки	I10+ME5
	М	2	19-20	Меланхоліки	E7+I4,5
4	Ж	5	20	Меланхоліки	I9+E6
	М	-	-	-	-
		17	17-20	Меланхоліки	I8.2+E6,4

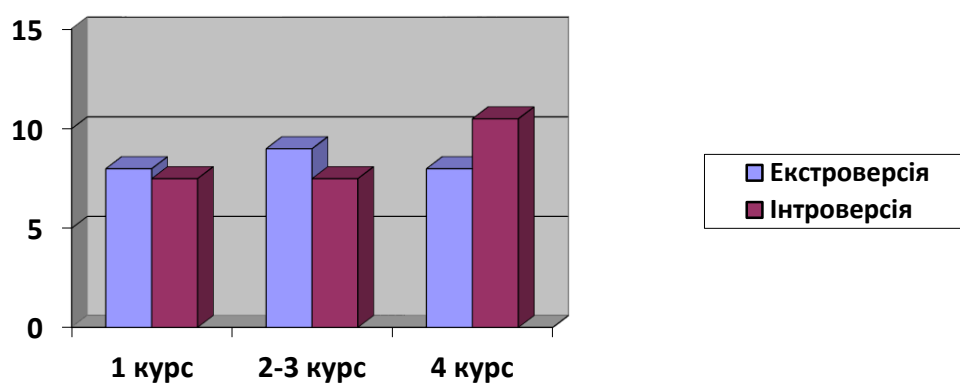

Рис. 2.26 Вікові особливості екстроверсії/інтроверсії у студенток ДГУ меланхолічного типу темпераменту.

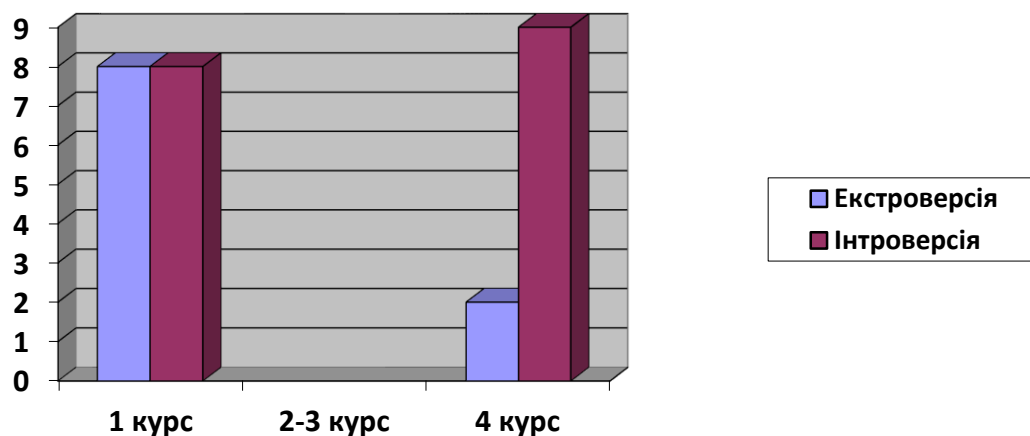

Рис. 2.27 Вікові особливості екстрверсії/інтроверсії у студентів ДГУ меланхолічного типу темпераменту

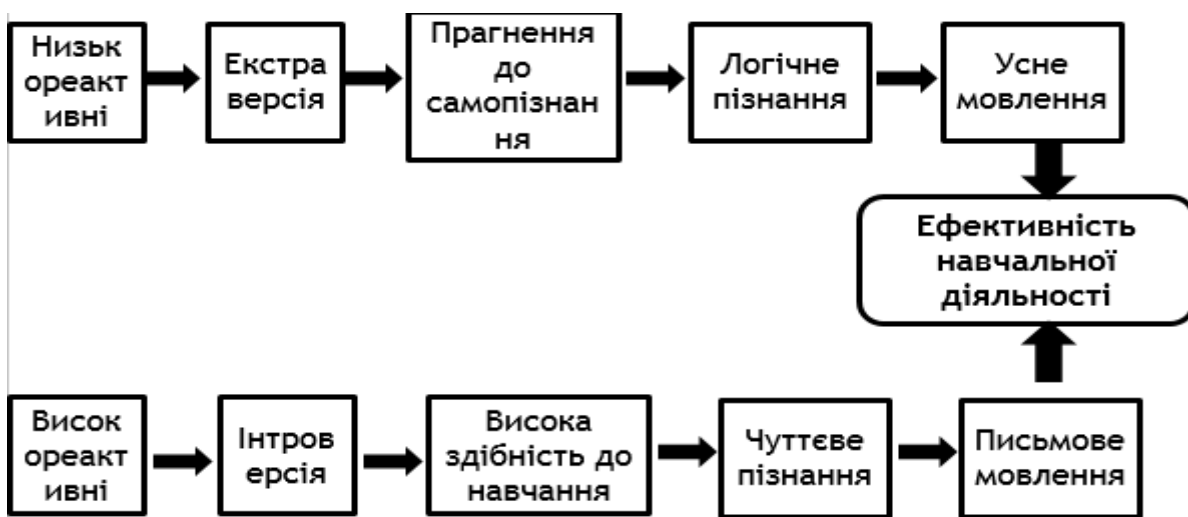

Рис. 2.28 Залежність ефективності навчальної діяльності від низько-високореактивності.

Таким чином, нами виявлена здібність до навчання в залежності від способу пізнання. Інтровертовані схильні до чуттєвого пізнання та письмового мовлення, а екстрвертовані до логічного пізнання та усного мовлення. Така інформація необхідна викладачеві для планування лекційних та самостійних занять студентів ВНЗ.

2.3.4. Результати за методикою «Індивідуально-типологічний опитувальник» Л.Н.Собчiк

За допомогою ІТО легко визначаються типологічні особливості індивіда, провідні риси його характеру.

Має такі шкали:

I. Екстраверсія (спрямованість у світ реально існуючих об'єктів і цінностей, відкритість, прагнення до розширення кола контактів, товариськість)

II. Спонтанність (непродуманість у висловлюваннях і вчинках)

III. Агресивність (активна самореалізація, упертість і свавілля у відстоюванні своїх інтересів)

IV. Ригідність (інертність, тугоподвижність) установок, суб'єктивізм, підвищене прагнення до відстоювання своїх поглядів і принципів, критичність щодо інших думок)

V. Інтроверсія (зверненість у світ суб'єктивних уявлень і переживань, тенденція до відходу в світ ілюзій, фантазій і суб'єктивних ідеальних цінностей стриманість, замкнутість)

Табл. 2.17

Вікові та гендорні особливості індивідуально-типологічних властивостей у студентів холеристичного типу темпераменту.

Курс	Стат ь	Кіл.	Вік	Темперамент	Індивідуально-типологічні властивості
1	Ж	13	17-18	Холерики	ЕК7,2+СП6+АГ6+Р5,8+Л5,4+ТР5,2+ С5,1+ІН2,8
	М	4	17-18	Холерики	ЕК6,3+С5,5+СП5,3+АГ5,3+Р5+Л5+Т Р4,3+ІН3,8
2-3	Ж	9	19-20	Холерики	АГ7,4+СП7,2+ЕК7,1+Р6,3+ТР5,2+Л 5,1+С4,4+ІН3,2

4	Ж	7	20	Холерики	АГ6,9+СП6,4+Р6+ЕК5,9+ЛІ5+ІН4,9+ТР4,9+С2,6
	М	1	20	Холерики	ЕК6+АГ5+ЛІ5+ТР4+Р3+ІН3+С3+СП2
		34	17-20	Холерики	

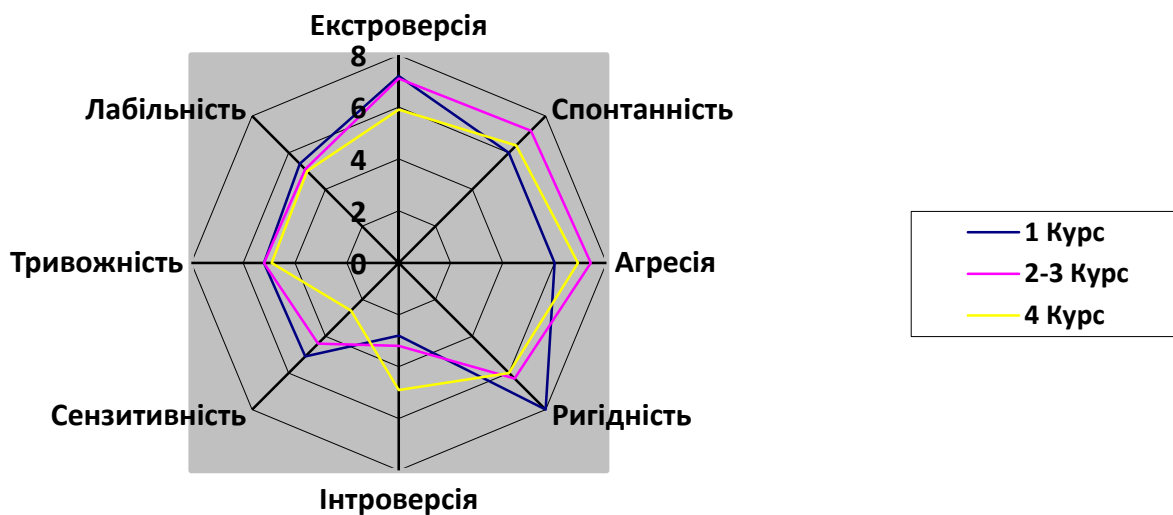

Рис. 2.29 Домінування індивідуально-типологічних властивостей у студенток холеристичного типу темпераменту в залежності від вікових та статевих особливостей.

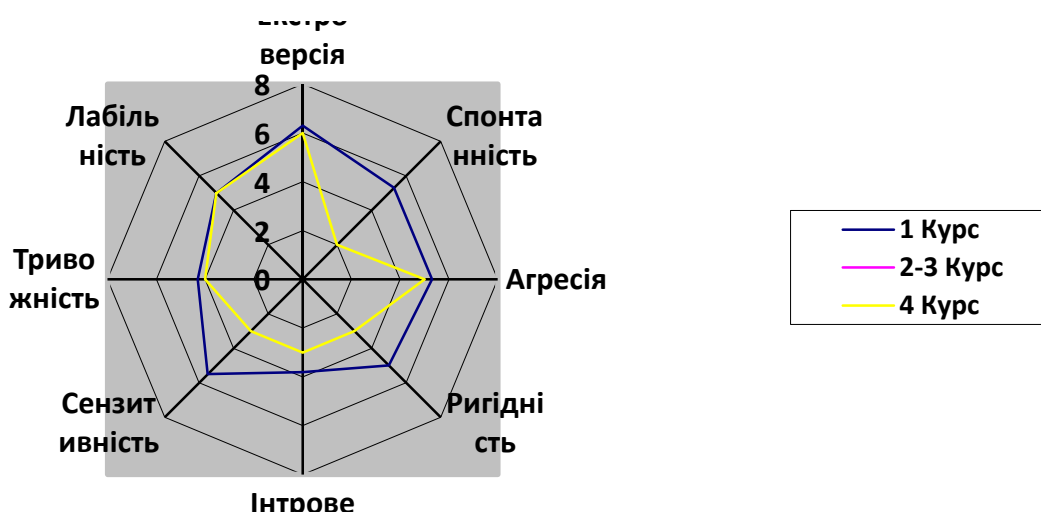

Рис. 2.30 Домінування індивідуально-типологічних властивостей у студентів холеристичного типу темпераменту в залежності від вікових та статевих особливостей.

Табл. 2.18

Вікові та гендорні особливості індивідуально-типологічних властивостей у студентів сагвіністичного типу темпераменту.

Курс	Стать	Кіл.	Вік	Темперамент	Індивідуально-типологічні властивості
1	Ж	12	17-18	Сангвиники	ЕК7,2+СП6+АГ6+Р5,8+Л5,4+ТР5,2+С5,1+ІН2,8
	М	3	17-18	Сангвиники	ІЕ6,3+СП5,3+АГ5+С4,7+Р4,3+ЕК3,7+Л3,3+ТР2,7
2-3	Ж	6	19-20	Сангвиники	ЕК7,5+Р5,8+Л5,5+І5,2+ТР5,2+СП4,8+С4,7+АГ4
	М	4	19-20	Сангвиники	ЕК6,3+АГ6+СП5,3+Л5,3+СП5+ТР4,3+Р4+ІН3,8
4	Ж	13	20	Сангвиники	ЕК7,6+С6,7+Л6,2+СП5,8+Р5,5+АГ5,2+ТР4,9+ІН3,9
	М	3	20	Сангвиники	ЕК6+АГ6+Л5,7+СП5,3+Р5,3+С4,3+ГР4,3+ІН4
		41	17-20	Сангвиники	

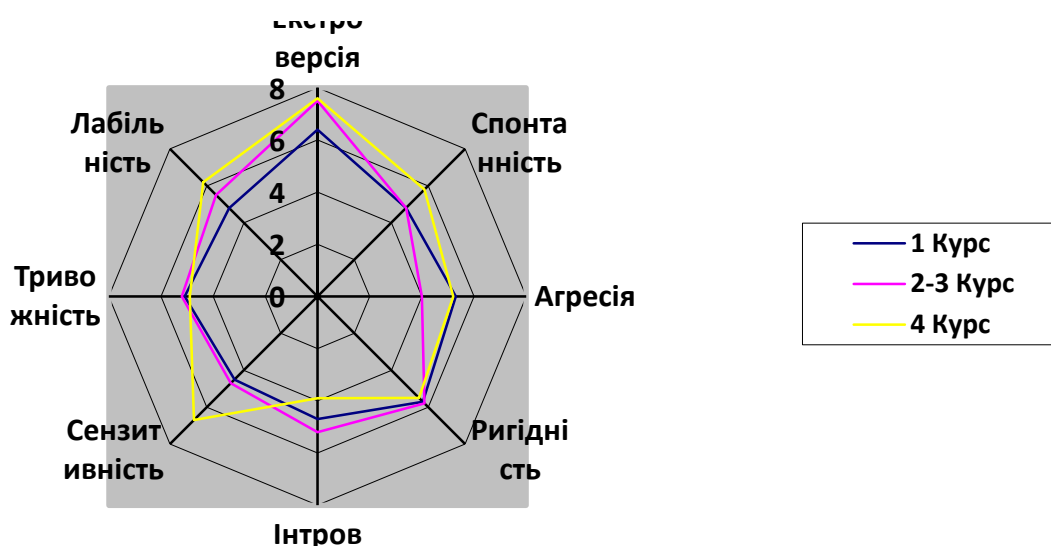

Рис. 2.31 Домінування індивідуально-типологічних властивостей у студенток сангвіністичного типу темпераменту в залежності від вікових та статевих особливостей.

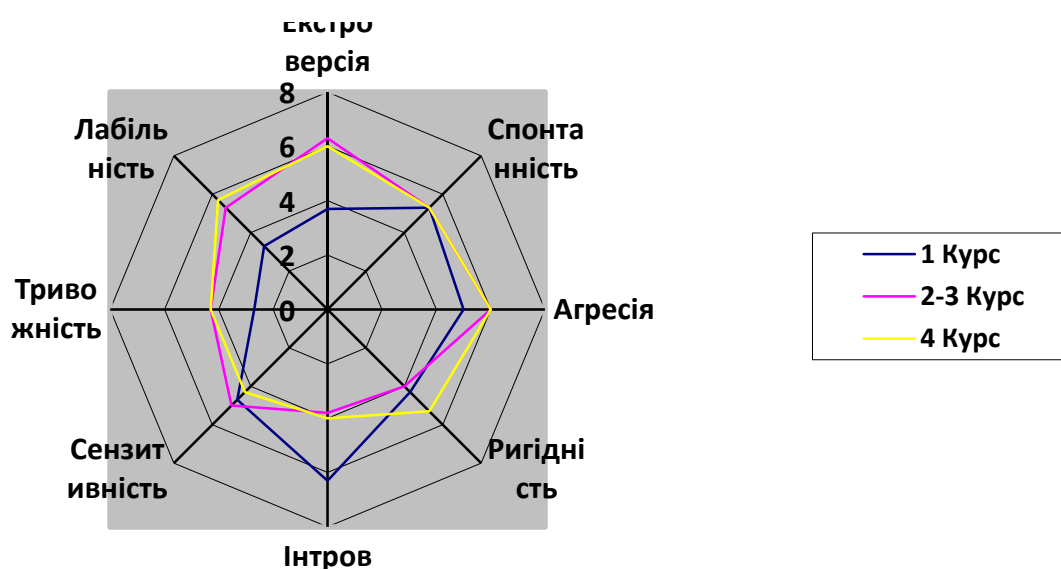

Рис. 2.32 Домінування індивідуально-типологічних властивостей у студентів сангвіністичного типу темпераменту в залежності від вікових та статевих особливостей.

Табл. 2.19

Вікові та гендорні особливості індивідуально-типологічних властивостей у студентів флегматичного типу темпераменту.

Курс	Стать	Кіл.	Вік	Темперамент	Індивідуально-типологічні властивості
1	Ж	4	17-18	Флегматики	ЕК5,3+С5+АГ4,8+ІН4,8+СП4,3+Р4,3+ТР4,3+Л4,3
	М	1	17-18	Флегматики	ІН7+СП6+АГ5+Р5+С5+ТР3+ЕК2+Л2
2-3	Ж	2	19-20	Флегматики	АГ7,5+ІН6,5+С6,5+Р6+СП4,5+ТР4,5+Л4,5+ЕК4
	М	-	-	-	-
4	Ж	2	20	Флегматики	ЕК7,5+Л7,5+ІН7+СП6,5+ТР6+Р5,5+АГ5+С4
	М	1	20	Флегматики	ІН6+СП6+АГ5+ТР5+Р4+Л4+С4+ЕК3
		10	17-20	Флегматики	

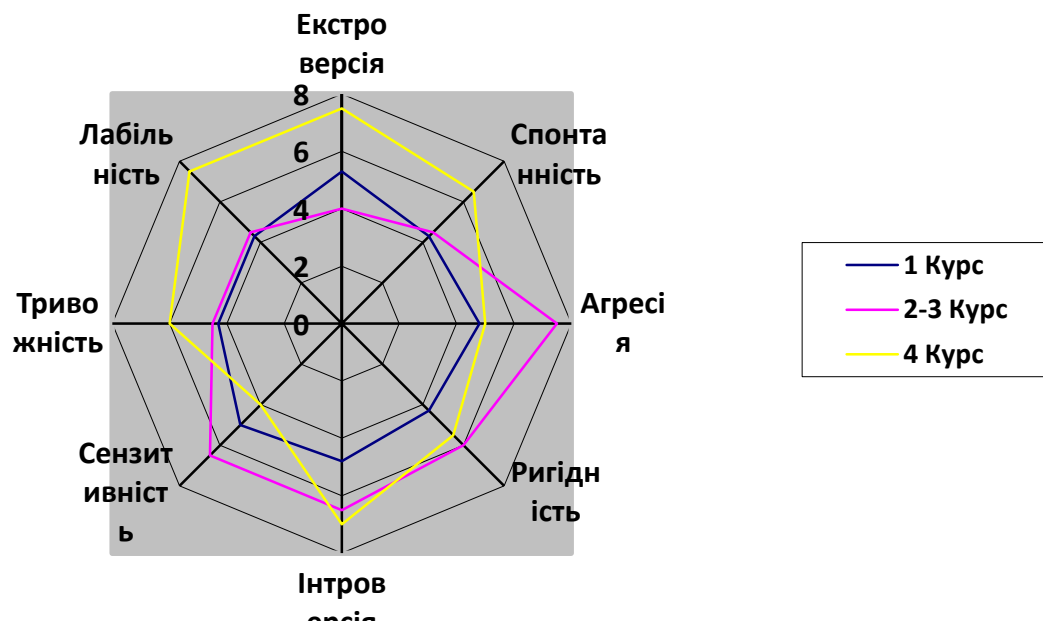

Рис. 2.33 Домінування індивідуально-типологічних властивостей у студенток флегматичного типу темпераменту в залежності від вікових та статевих особливостей.

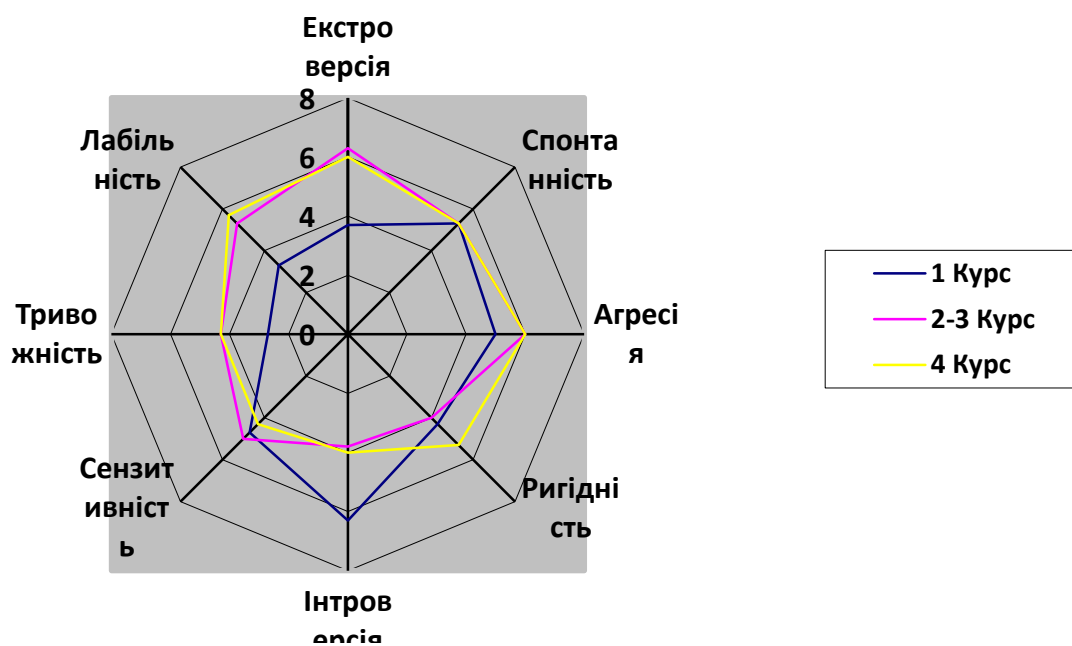

Рис. 2.34 Домінування індивідуально-типологічних властивостей у студентів флегматичного типу темпераменту в залежності від вікових та статевих особливостей.

Табл. 2.20

Вікові та гендорні особливості індивідуально-типологічних властивостей у студентів меланхолічного типу темпераменту.

Курс	Стать	Кіл.	Вік	Темперамент	Індивідуально-типологічні властивості
1	Ж	6	17-18	Меланхоліки	ЕК6,5+С6+СП5,8+АГ5,8+ТР5,5+Р5,3+Л5+ІН4,8
	М	-	-	-	-
2-3	Ж	4	19-20	Меланхоліки	ЕК7,5+СП6,5+АГ6,5+С6,3+ГР6+Л6+Р5,3+ІН3,8
	М	2	19-20	Меланхоліки	Л6,5+ЕК5,5+ІН5+С5+ТР5+АГ4,5+Р2,5+СП1,5
4	Ж	5	20	Меланхоліки	С7,4+ІН7+ГР6,6+АГ5,2+ЕК4,8+Л4,6+Р3,6+СП2
	М	-	-	-	-
		17	17-20	Меланхоліки	

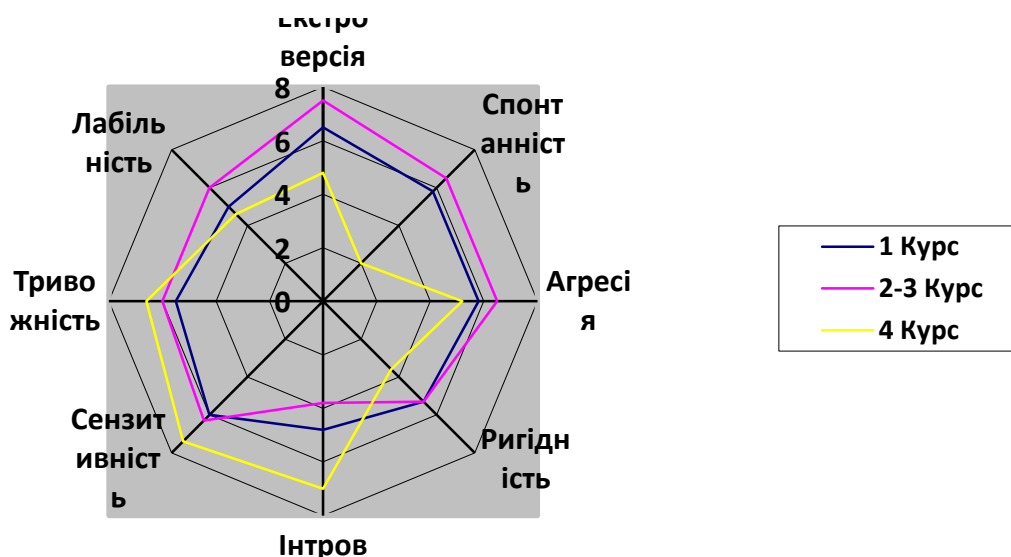

Рис. 2.35 Домінування індивідуально-типологічних властивостей у студенток меланхолічного типу темпераменту в залежності від вікових та статевих особливостей.

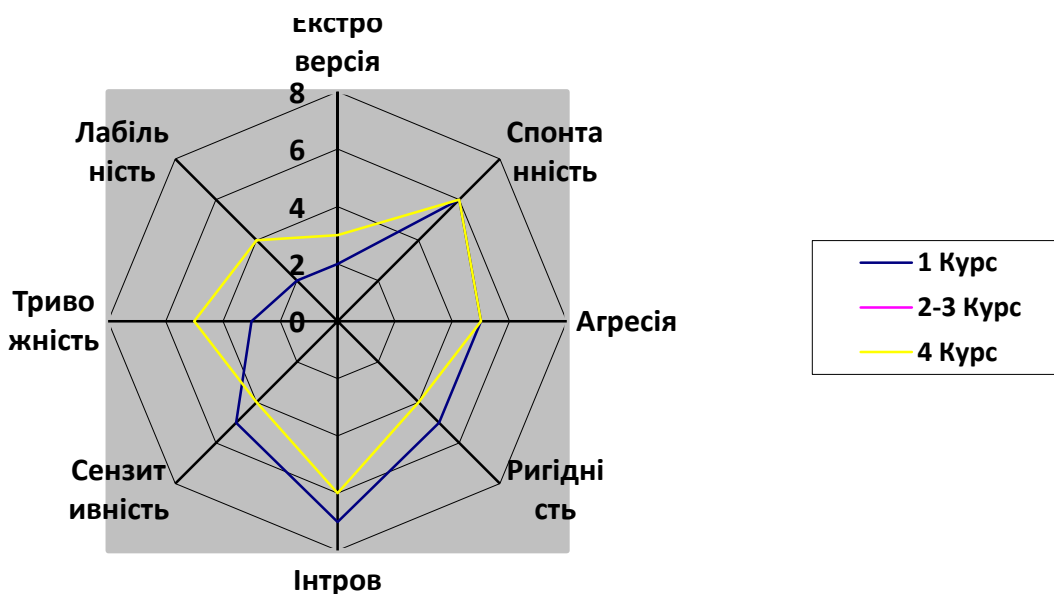

Рис. 2.36 Домінування індивідуально-типологічних властивостей у студентів меланхолічного типу темпераменту в залежності від вікових та статевих особливостей.

З метою виявлення індивідуально-типологічних властивостей студентів, на ефективність навчальної діяльності нами, була зроблена спроба ув'язати ці показники через мотивацію навчальної діяльності та її структуру.

Рис 2.37 Вплив ІТВ на мотивацію навчальної діяльності.

2.3.5. Результати за методикою «Методика вивчення мотивації навчання у вузі» Т.І. Ільїної

Дана методика направлена на виявлення мотивів студента у навчальній діяльності.

Має три шкали:

1. Придбання знань - прагнення до придбання знань, допитливість.
2. Оволодіння професією - прагнення оволодіти професійними знаннями і сформувати професійно важливі якості.
3. Отримання диплому - прагнення придбати диплом при формальному засвоєнні знань, прагнення до пошуку обхідних шляхів при здачі іспитів і заліків.

Табл. 2.21

Вікові та гендерні особливості мотивації навчання у студентів психологів ВНЗ – ДГУ холеричного типу темпераменту

Курс	Стать	Кількість	Вік	Темперамент	Мотивація навчання у вузі
1	Ж	13	17-18	Холерики	О36,1+ОД6,4+ОП4,6
	М	4	17-18	Холерики	ОД6,2+ОП5,8+ОЗ5,3
2-3	Ж	9	19-20	Холерики	О37,3+ОД6,8+ОП4,9
	М	-	-	-	-
4	Ж	7	20	Холерики	М=ХО37,9+ОД6,9+ОП3,7
	М	1	20	Холерики	ОД9+ОЗ3,6+ОП3

		34	17-20	Холерики	ОД7,06+ОЗ6,04+ ОП4.4
--	--	----	-------	----------	----------------------

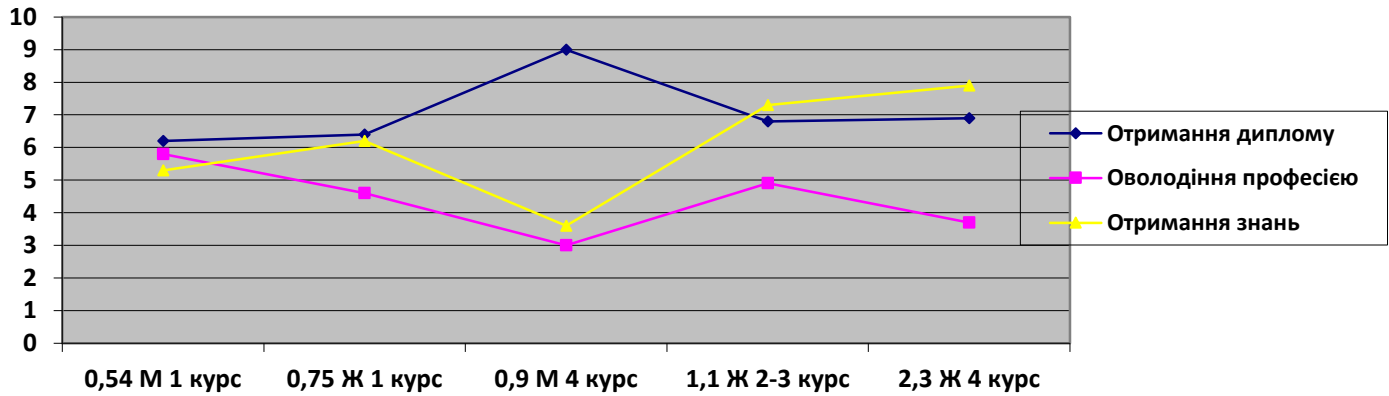

Рис. 2.38 Вікові та статеві особливості мотивації навчання у студентів психологів ВНЗ – ДГУ холеричного типу темпераменту

Табл. 2.22

Вікові та гендерні особливості мотивації навчання у студентів психологів ВНЗ – ДГУ сангвіністичного типу темпераменту

Курс	Стать	Кількість	Вік	Темперамент	Мотивація навчання у вузі
1	Ж	12	17-18	Сангвиники	ОД7+ОЗ6,8+ОП4,4
	М	3	17-18	Сангвиники	ОД5,8+ОЗ3,4+ОП2,7
2-3	Ж	6	19-20	Сангвиники	ОЗ8,6+ОД7,3+ОП6
	М	4	19-20	Сангвиники	ОЗ7,2+ОП5+ОД4,9
4	Ж	13	20	Сангвиники	ОЗ7,5+ОД6,9+ОП5,5
	М	3	20	Сангвиники	ОЗ8,8+ОП7+ОД6,5
		41	17-20	Сангвиники	

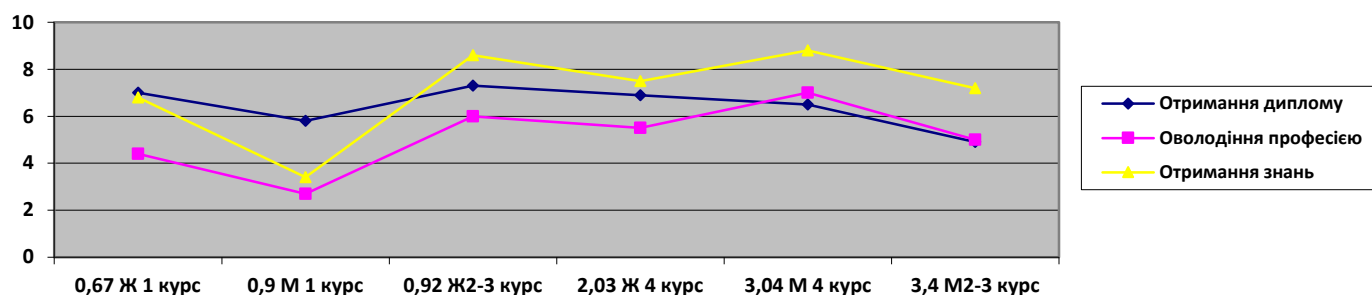

Рис. 2.39. Вікові та статеві особливості мотивації навчання у студентів психологів ВНЗ – ДГУ сангвіністичного типу темпераменту

Табл. 2.23

Вікові та гендерні особливості мотивації навчання у студентів психологів ВНЗ – ДГУ флегматичного типу темпераменту

Курс	Стать	Кількість	Вік	Темперамент	Мотивація навчання у вузі
1	Ж	4	17-18	Флегматики	О36,8+ОД5,5+ОП4,5
	М	1	17-18	Флегматики	О311,4+ОП5+ОД3,5
2-3	Ж	2	19-20	Флегматики	О39,3+ОД6,3+ОП4,5
4	Ж	2	20	Флегматики	О38,3+ОД6,8+ОП3,5
	М	1	20	Флегматики	ОД8,5+О35,4+ОП4
		10	17-20	Флегматики	

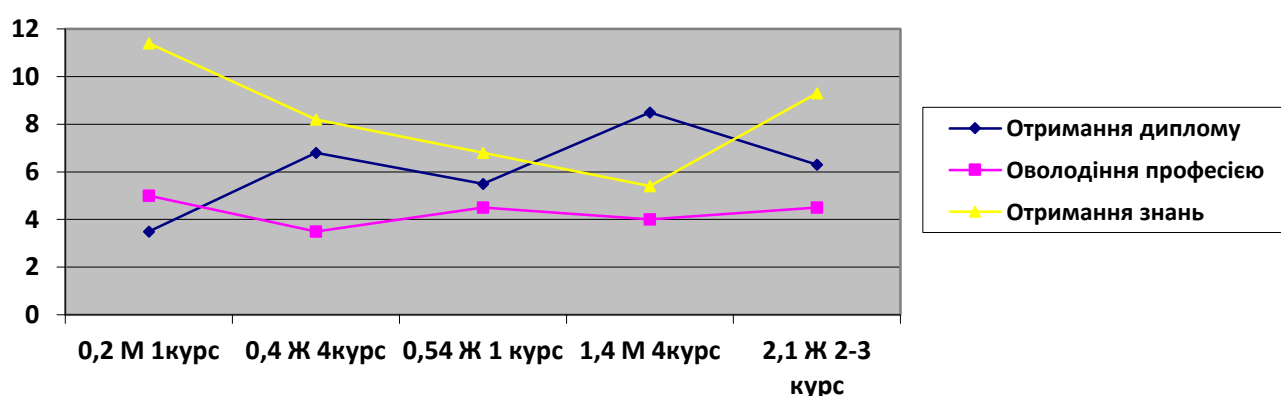

Рис. 2.40 Вікові та статеві особливості мотивації навчання у студентів психологів ВНЗ – ДГУ флегматичного типу темпераменту

Табл. 2.24

Вікові та гендерні особливості мотивації навчання у студентів психологів ВНЗ – ДГУ меланхолічного типу темпераменту

Курс	Стать	Кількість	Вік	Темперамент	Мотивація навчання у вузі
1	Ж	6	17-18	Меланхоліки	ОД8,8+ОП6+ОЗ5,4
	М	-	-	-	-
2-3	Ж	4	19-20	Меланхоліки	ОД11,5+ОП5,3+ОЗ4,8
	М	2	19-20	Меланхоліки	ОД6,3+ОП4+ОЗ1,8
4	Ж	5	20	Меланхоліки	ОД9,3+ОЗ7,4+ОП6,8
	М	-	-	-	-
		17	17-20	Меланхоліки	

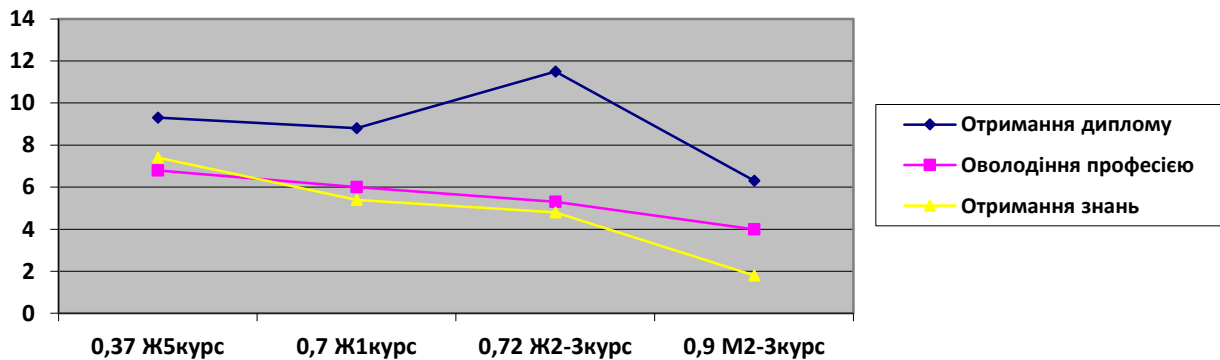

Рис. 2.41 Вікові та статеві особливості мотивації навчання у студентів психологів ВНЗ – ДГУ меланхолічного типу темпераменту

У межах інтерактивної моделі навчання передбачається постійна продуктивна взаємодія викладачів та студентів. Також застосовуються інноваційні форми проміжного та підсумкового контролю у формі тестів та коментарів до фіксації відео та фото зображень. Такий розвиток особистості в професійній підготовці стає можливим при впровадженні індивіалізації навчання. Результати розгляду проблеми особистісно-орієнтованого навчання засвідчують що вирішення задачі удосконалення професійної підготовки спеціалістів можливо лише при застосуванні нової парадигми педагогічного

процесу закладах освіти. Суть цього підходу полягає в тому що основу навчального процесу становить особистість студенту. На думку К. Роджерса, одним із головних недоліків традиційної системи навчання є надмірна переоцінка ролі викладача і в той же час недооцінка ролі студента. В сучасному світі викладання організовується як активізація, забезпечення і підтримка процесу осмисленого процксу інформації. У ВНЗ одним із головним механізмі реалізації навчання є самостійна навчально-пізнавальна діяльність.

Таким чином забезпечення ефективного навчання можливе за наявності 3х основних умов : мотивації, умов для навчання та вміння вчитися.

Тому однією з головних умов навчання є самоконтроль, а не зовнішній контроль.

2.3.6. Результати за методикою « Діагностика навчальної діяльності студентів» В.А.Якунін

Методика розроблена для виявлення мотивів навчання

Табл. 2.25

Вплив вікових та гендерних особливостей на навчальну мотивацію студентів психологів ВНЗ – ДГУ холеристичного типу темпераменту

Курс	Стать	Кіл.	Вік	Темперамент	Мотивація навчальної діяльності
1	Ж	13	17-18	Холерики	ПН4,3+ТС3,8+КМ3,7+НПМ3,5+СМ3,5+НП2,8+МУ2,6
	М	4	17-18	Холерики	ПМ4,4+СМ3,8+КМ3,7+НПМ3,7+ТС3,4+МП2,5+МУ1,7
2-3	Ж	9	19-20	Холерики	ПМ4,3+ТС4,1+НПМ4,1+КМ3,8+СМ3,7+МП2,6+МУ2,5
	М	-	-	-	-

4	Ж	7	20	Холерики	КМ4,1+НПМ3,6+ПМ3,3+ТС3+СМ2,9+МП2,4+МУ2,2
	М	1	20	Холерики	ПМ4+НПМ3+КМ2,7+МП2,6+СМ2,6+МУ2+ТС2
		34	17-20	Холерики	

Табл. 2.26

Вплив вікових та гендерних особливостей на навчальну мотивацію студентів психологів ВНЗ – ДГУ сангвіністичного типу темпераменту

Курс	Стать	Кіл.	Вік	Темперамент	Мотивація навчальної діяльності
1	Ж	12	17-18	Сангвиники	КМ4+ПМ4+ТС4+НПМ3,8+СМ3,6+МП3,1+МУ2,3
	М	3	17-18	Сангвиники	КМ2,4+НПМ2,4+ПМ2,3+ТС2+СМ1,8+МУ1,5+МП1,7
2-3	Ж	6	19-20	Сангвиники	ПМ3,9+КМ3,8+ТС3,5+НПМ3,2+СМ3,2+МП3,9+МУ2,6
	М	4	19-20	Сангвиники	ПМ4,2+ТС4+КМ3,8+СМ3,2+НПМ3+МП3+МУ2,5
4	Ж	13	20	Сангвиники	ПМ4,4+ТМ4+КМ3,7+СМ3,5+НПМ3,4+МП2,8+МУ2,2
	М	3	20	Сангвиники	М=СТС4,8+ПМ4,2+КМ3,7+НПМ3,6+СМ3+МП2,7+МУ1,7
		41	17-20	Сангвиники	

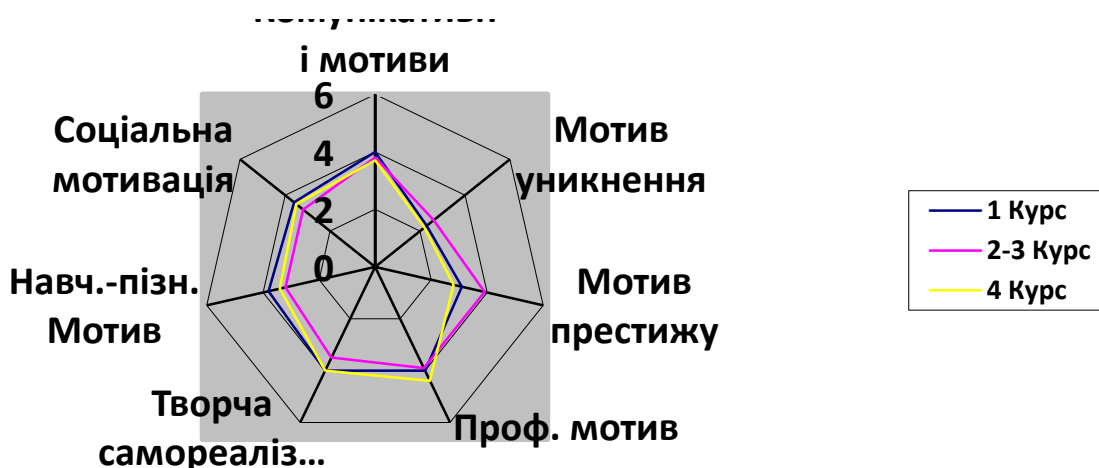

Рис. 2.42 Домінування мотивів у студенток з сангвіністичним типом темпераменту в залежності від вікових та статевих особливостей.

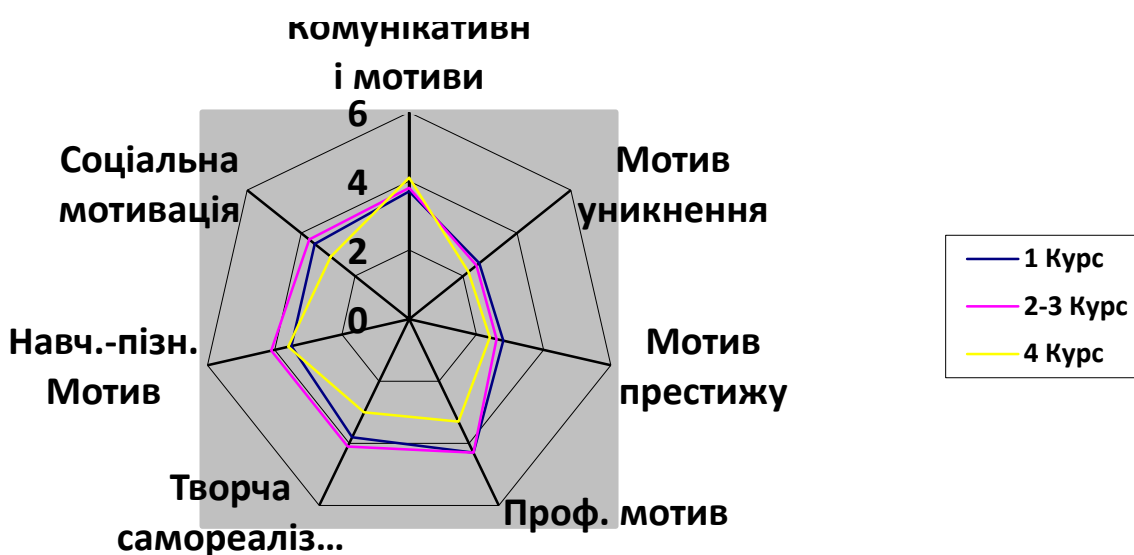

Рис. 2.43 Домінування мотивів у студентів з сангвіністичним типом темпераменту в залежності від вікових та статевих особливостей.

Табл. 2.28

Вплив вікових та гендерних особливостей на навчальну мотивацію студентів психологів ВНЗ – ДГУ флегматичного типу темпераменту

Курс	Стать	Кіл.	Вік	Темперамент	Мотивація навчальної діяльності
1	Ж	4	17-18	Флегматики	ПК4,4+НПМ3,9+КМ3,8+СМ3,7+ТС3,6+МП3,5+М У2,2

	М	1	17-18	Флегматики	ТМ5+ПМ4,3+НПМ4+СМ3,4+КМ2,8+МП1,2+МУ1
2-3	Ж	2	19-20	Флегматики	ПН4,5+КМ4,1+СМ3,6+МП3,5+ТС3+МУ2,5+НПМ2,3
	М	-	-	-	-
4	Ж	2	20	Флегматики	ПМ4,9+ТС4,8+НПМ4,4+СМ4,2+КМ3,9+МП3,6+МУ3,3
	М	1	20	Флегматики	ФПМ3,8+КМ3,2+ТС3+СМ2,8+НПМ2,7+МП1,8+МУ1
		10	17-20	Флегматики	

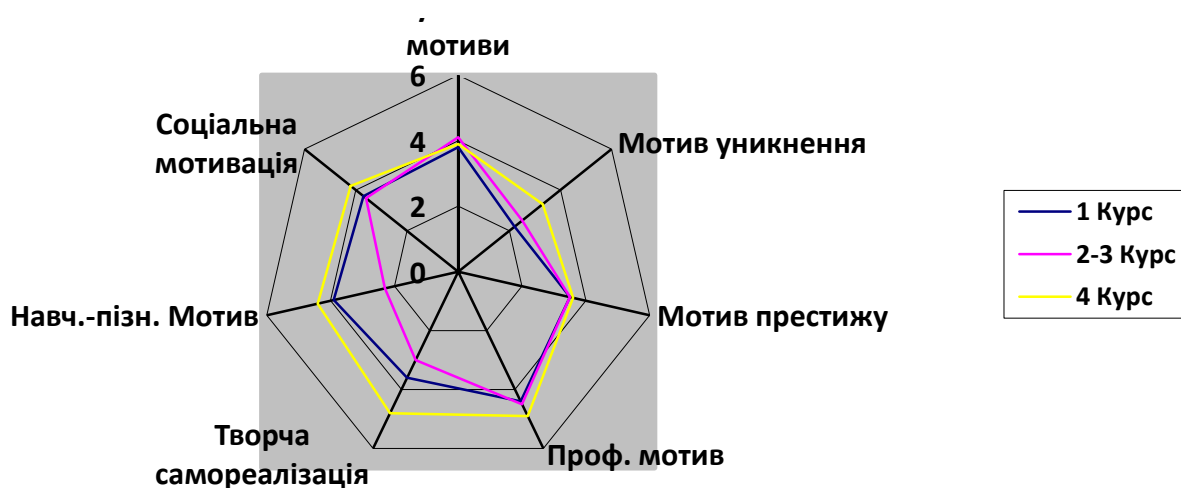

Рис. 2.44 Домінування мотивів у студенток з флегматичним типом темпераменту в залежності від вікових та статевих особливостей.

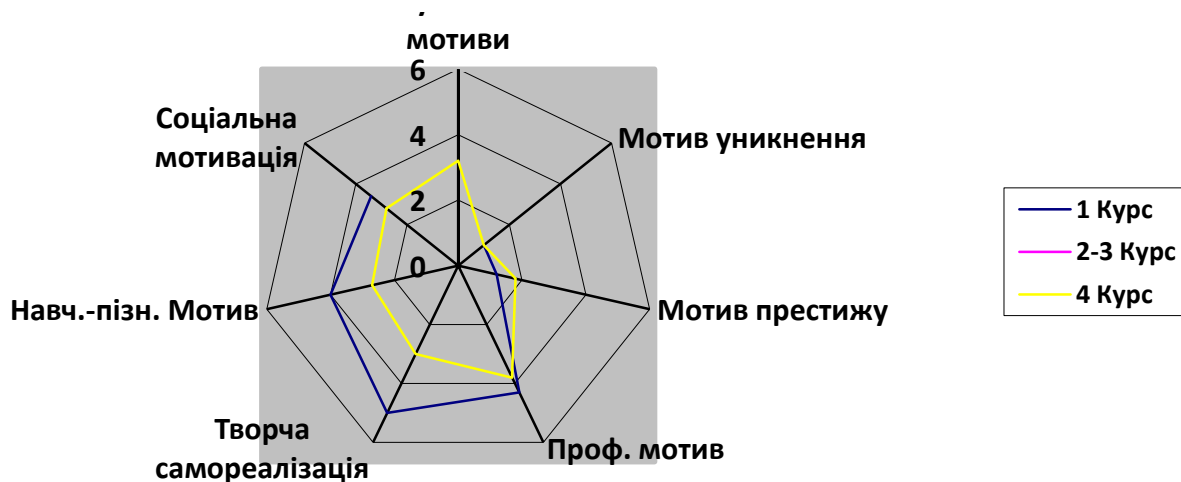

Рис. 2.45 Домінування мотивів у студентів з флегматичним типом темпераменту в залежності від вікових та статевих особливостей.

Табл. 2.29

Вплив вікових та гендерних особливостей на навчальну мотивацію студентів психологів ВНЗ – ДГУ меланхолічного типу темпераменту

Курс	Стать	Кіл.	Вік	Темперамент	Мотивація навчальної діяльності
1	Ж	6	17-18	Меланхоліки	ПМ4,3+ТС4,2+СМ4+КМ3,8+НПМ3,7+МП3,1+М У2,1
	М	-	-	-	-
2-3	Ж	4	19-20	Меланхоліки	ПМ3,8+ТС3,8+СМ3,7+КМ3,7+НПМ3,4+МП3+М У2,5
	М	2	19-20	Меланхоліки	ПМ3+КМ2,8+СМ2,8+НПМ2,7+ТС2,5+МУ2,3+М П2,3
4	Ж	5	20	Меланхоліки	ПМ4,4+КМ4,1+МП3,4+НПМ3,4+ТС3,3+СМ2,9+ МУ2,5
	М	-	-	-	-
		17	17-20	Меланхоліки	

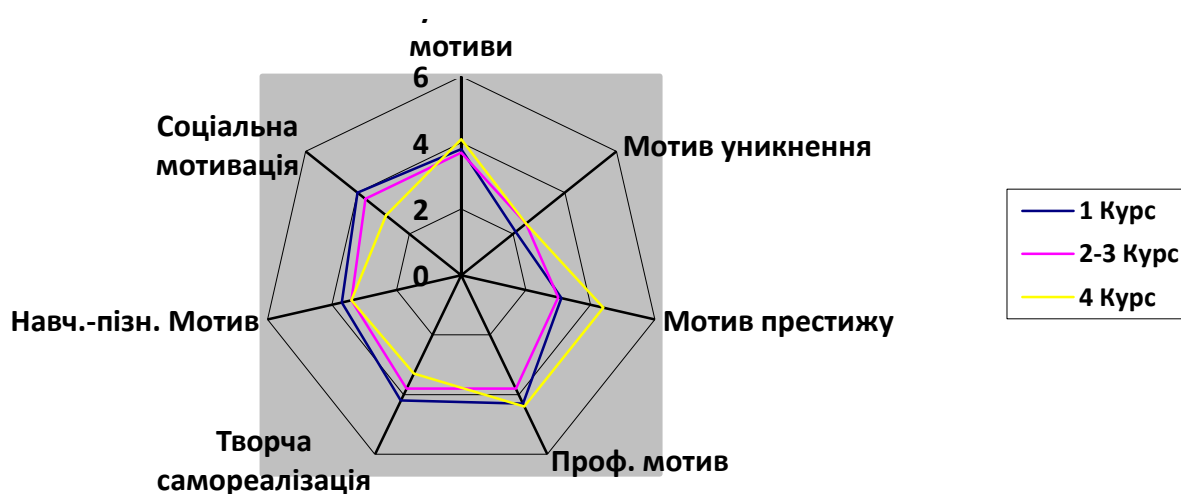

Рис. 2.46 Домінування мотивів у студенток з меланхолічним типом темпераменту в залежності від вікових та статевих особливостей.

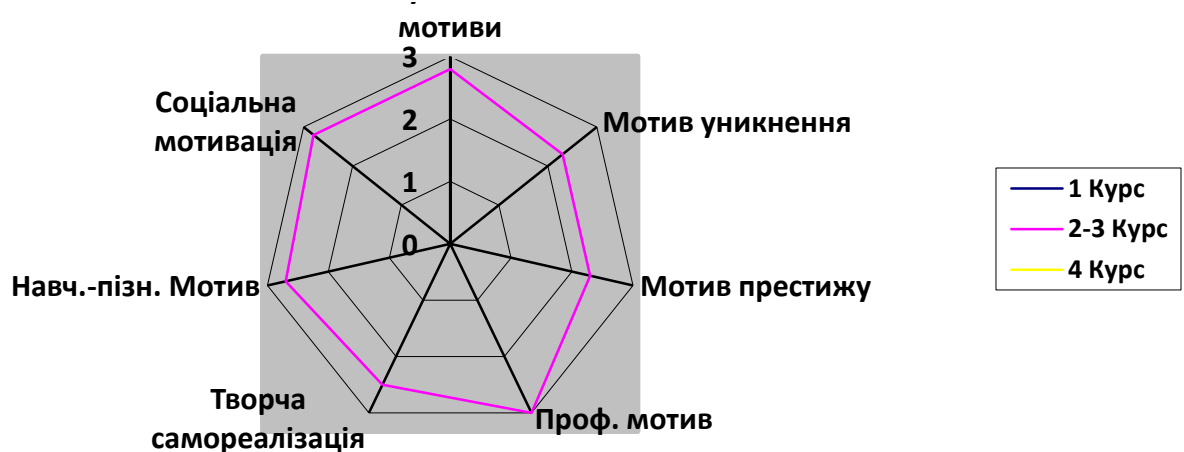

Рис. 2.47 Домінування мотивів у студентів з меланхлічним типом темпераменту в залежності від вікових та статевих особливостей.

Аналізуючи результати діагностики за даною методикою формулюємо положення про багато вимірність побудови особистості в якій чітко окреслюється 3 рівня:

Біологічний рівень

-Психічний рівень, який тісно пов'язаний з біологічним

-Рівень свідомості, який пов'язаний з емоційним рівнем, а з другого і з соціальними факторами.

Одним із важливих засобів орієнтації особистості у середовищі є між особистісні зв'язки які мають 2 різні модуси- комунікаційний та трансперсональний. За комунікаційним модусом особистість взаємодіє з іншою особистістю на діловому логічному структурованому рівні; за трансперсональним модусом здійснюється подолання та перебудова своїх ціннісних уявлень. Таким чином орієнтація в середовищі має принципове значення для аналізу пізнавальної діяльності.

2.3.7. Результати за методикою «Вивчення мотивації навчання у вузі» Фридман

Серед різноманітних мотивів навчання прийнято, зокрема, виділяти зовнішні та внутрішні мотиви. Л. М. Фрідман так характеризує їх відмінність: «Якщо мотиви, які спонукають дану діяльність, не пов'язані з нею, то їх називають зовнішніми стосовно цієї діяльності; якщо ж мотиви безпосередньо пов'язані з самою діяльністю, то їх називають внутрішніми».

1. Внутрішні мотиви пов'язані з пізнавальною потребою суб'єкта, задоволенням, одержуваних від процесу пізнання. Оволодіння навчальним матеріалом служить метою навчання, яке в цьому випадку починає носити характер навчальної діяльності.

2. Зовні мотивованої навчальної діяльності стає за умови, що оволодіння змістом навчального предмета служить не метою, а засобом досягнення інших цілей. Це може бути отримання хорошої оцінки, стипендії, похвали, визнання товаришів, підпорядкування вимогу вчителя та ін.

Табл. 2.30

Вплив вікових та гендерних особливостей на навчальну мотивацію у вузі студентів психологів ВНЗ – ДГУ холеристичного типу темпераменту

Курс	Стать	Кількість	Вік	Темперамент	Мотивація навчання у вузі
1	Ж	13	17-18	Холерики	В9,2+32,5
	М	4	17-18	Холерики	В7,5+34,3
2-3	Ж	9	19-20	Холерики	В9,2+32,4
	М	-	-	-	-
4	Ж	7	20	Холерики	В11,4+30,7
	М	1	20	Холерики	В14+30
		34	17-20	Холерики	

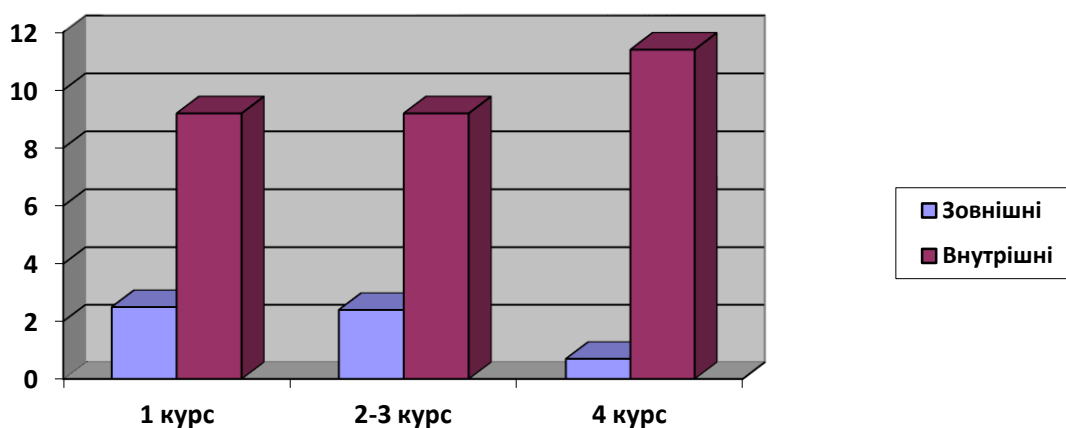

Рис. 2.48 Домінування мотивів у студенток з холеристичним типом темпераменту в залежності від вікових та статевих особливостей.

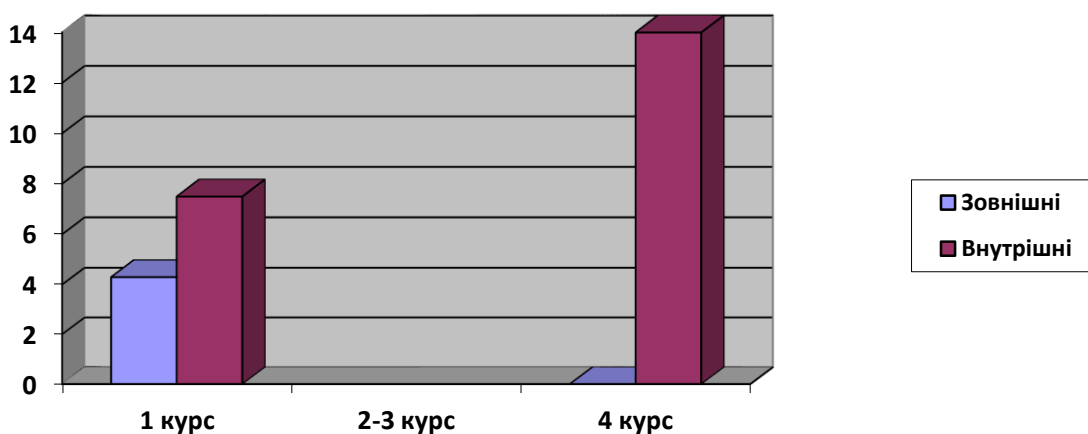

Рис. 2.49 Домінування мотивів у студентів з холеристичним типом темпераменту в залежності від вікових та статевих особливостей.

Табл. 2.31

Вплив вікових та гендерних особливостей на навчальну мотивацію у вузі студентів психологів ВНЗ – ДГУ сангвіністичного типу темпераменту

Курс	Стать	Кількість	Вік	Темперамент	Мотивація навчання у вузі
1	Ж	12	17-18	Сангвиники	B1,1+31,4
	М	3	17-18	Сангвиники	38+B0
2-3	Ж	6	19-20	Сангвиники	B8,2+34,3
	М	4	19-20	Сангвиники	B13,8+30
4	Ж	13	20	Сангвиники	B15,5+30,6

М	3	20	Сангвиники	В15+30
	41	17-20	Сангвиники	

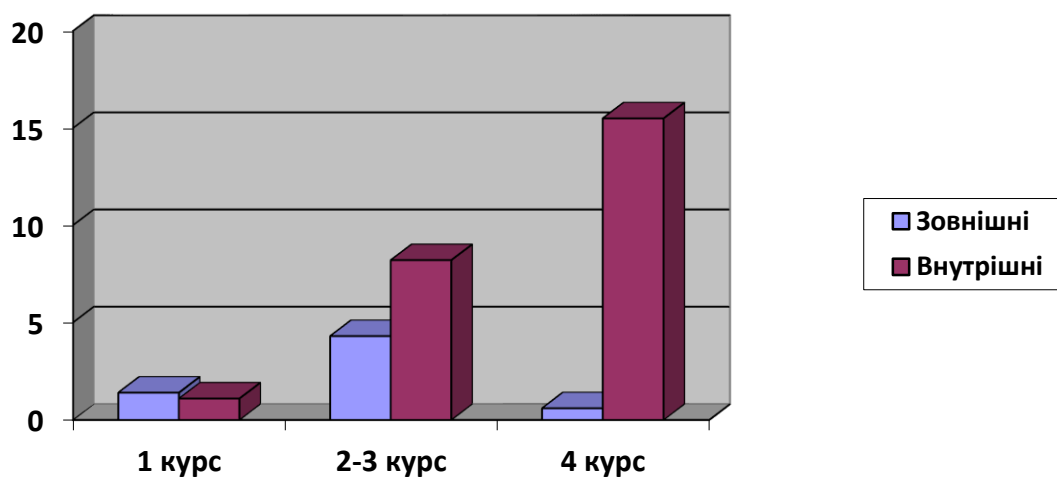

Рис. 2.32 Домінування мотивів у студенток з сангвіністичним типом темпераменту в залежності від вікових та статевих особливостей.

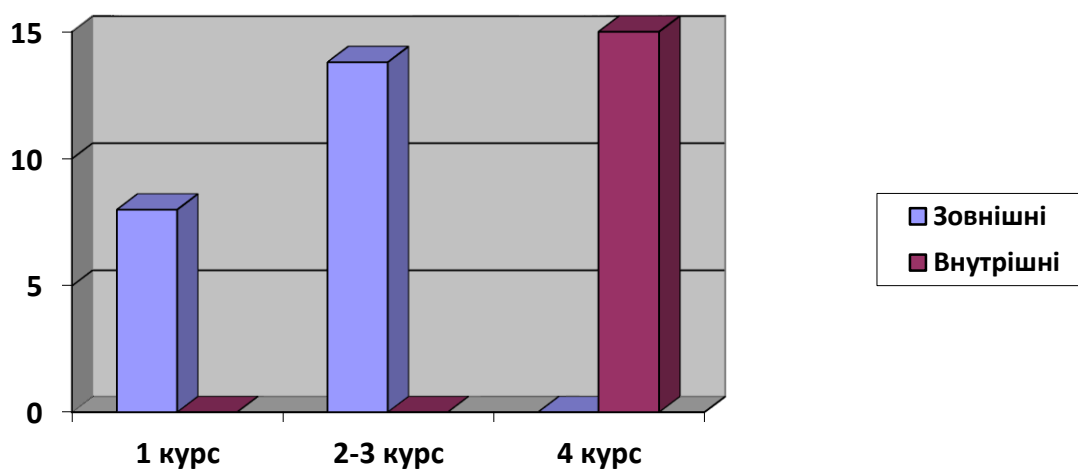

Рис. 2.33 Домінування мотивів у студентів з сангвіністичним типом темпераменту в залежності від вікових та статевих особливостей.

Навчальний процес – це внутрішньо пов’язана сукупність багатьох процесів, суть яких полягає а перетворенні соціального досвіду в якості особистості, тобто опрацьовується підходи до професійної підготовки студента пов’язуючи її із становленні станом і реалізації. Це можливо в тому випадку коли здійснюється опора на стрижневі характеристики такі як: креативність, толерантність, гуманність. Складність навчального процесу полягає в тому що студент знаходиться в умовах безперервного інформаційного потоку, який передбачає орієнтацію в меті того чи іншого курсу, змісті інформації, засобах комунікації та в організації циркулювання інформації. Тому організація навчального процесу, формування професійного досвіду можливо лише за умов аналізу структуру і складу комплексу властивостей студента, комплексу властивостей особистості. На нашу думку володіння професійними знаннями та уміннями залежить від здібностей до професії та властивостей. До здібностей належить сформованість професійній знань та умінь та володіння психологічними засобами методиками та технологіями. До властивостей належать професійна орієнтація, спрямованість та справедливе оцінювання власних досягнень. Тому дана методика дозволяє виявити співвідношення внутрішнього та зовнішньої мотивації навчання

2.4 Кореляційний аналіз

Нами був проведений кореляційний аналіз($R_{x,y} = \frac{\text{cov}(X,Y)}{\sigma_x \sigma_y}$), який дозволив отримати наступні показники в залежності від віку та гендерну.

Табл. 2.32

Результати кореляційного аналізу студентів жіночої статі

Шкала	Холерик	Сангвінік	Флегматик	Меланхолік
Придбання знань	0.3	0.2	-0.2	-0.44
	0.16	-0.03	0.34	-0.4
	0.02	-0.05	-0.21	0.65
Оволодіння професією	0.5	0.21	0.35	-0.06
	0.02	0.23	-0.16	-0.05
	-0.22	0.17	-0.26	0.52
Оволодіння професією	0.5	-0.36	0.5	-0.4
	-0.10	-0.08	-0.17	0.3
	-0.12	0.41	-0.17	0.07
Комунікативні мотиви	0.1	0.4	0.2	0.3
	-0.15	0.23	0.03	-0.02
	0.02	-0.03	0.005	0.17
Мотиви уникнення	0.2	0.45	-0.2	-0.6
	0.16	-0.08	-0.15	0.003
	-0.3	0.09	-0.04	0.3
Мотиви престижу	0.21	0.61	0.3	-0.4
	-0.12	-0.17	0.21	0.07
	-0.16	0.38	-0.02	0.37
Професійні мотиви	0.27	-0.04	-0.1	0.3
	0.05	-0.01	0.07	-0.12
	-0.37	0.46	0.15	0.22
Мотиви творчої самореалізації	-0.1	0.07	0.1	0.3
	0.07	-0.02	-0.2	0.08
	-0.1	0.48	0.14	-0.02
Навчально- пізнавальні мотиви:	0.5	-0.02	0.4	-0.15
	0.13	-0.15	-0.02	-0.02
	0.09	0.36	0.04	0.05

Соціальні	0.3	0.36	0.4	0.2
мотиви	0.22	-0.23	-0.17	0.05
	0.05	0.5	-0.09	0.02

Внутрішні	0.02	0.28	-0.15	0.51
мотивація	0.15	0.45	-0.17	-0.32
навчання	-0.05	0.01	-0.016	0.033
Зовнішня	0.002	-0.2	0.1	-0.6
мотивація	-0.17	-0.30	0.26	0.18
навчання	-0.15	0.009	0.06	0.06

Табл. 2.33

Результати кореляційного аналізу студентів чоловічої статі

Шкала	Холерик	Сангвінік	Флегматик	Меланхолік
Придбання	-0.5	0.01	0	-0
знань	0.2	0.8	0.5	-0.9
	-0.46	0.88	-0.085	-0.8
Оволодіння	-0.2	0.8	0	0
професією	-0.4	0.31	0.26	-0.17
	-0.64	0.33	0.14	-0.51
Оволодіння	-0.9	0.01	0	-0
професією	0.43	0.17	-0.5	-0.03
	-0.21	-0.66	0.34	0.37
Комунікативні	-0.6	0.65	0	0
мотиви	0.32	0.65	0.22	-0.74
	-0.83	0.34	0.39	-0.59
Мотиви	-0.5	0.83	0	0
уникнення	-0.5	0.27	0.3	-0.12
	-0.1	0.02	-0.27	-0.34

Мотиви престижу	-0.6 0.5 -0.37	0.85 0.8 -0.05	0 0.3 -0.01	0 -0.87 -0.25
Професійні мотиви	-0.1 0.4 -0.45	0.9 0.7 -0.1	0 0.13 0.14	0 -0.75 -0.16
Мотиви творчої самореалізації	-0.15 -0.3 -0.66	0.7 0.42 0.9	0 0.77 0.05	0 -0.6 -0.91
Навчально- пізнавальні мотиви:	-0.3 0.05 -0.26	0.8 0.33 0.31	0 0.33 -0.24	0 -0.45 -0.38

Соціальні мотиви	-0.5 -0.51 -0.41	0.9 0.25 -0.11	0 0.45 0.17	0 -0.2 -0.043
Внутрішні мотивація навчання	0.5 0.61 -0.48	0 0.75 0.038	0 -0.04 0.06	0 -0.78 -0.36
Зовнішня мотивація навчання	-0.4 -0.6 0	0.8 -0.68 0	0 0.014 0	0 0.75 0

Аналіз отриманих значень демонструє зв'язок між темпераментними особливостями студентів та їх мотиваційною сферою, у тому числі професійними мотивами та мотивами творчої самореалізації. Це свідчить про наявність тенденцій в розвитку когнітивної сфери та вплив на цей розвиток індивідуально типологічних особливостей.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Проведене емпіричне дослідження дозволило отримати показники типологічних особливостей за методикам:

1. Отримані значення які дозволили створити формули темпераменту в залежності від статі, віку та типу темпераменту а також від професійної направленості особистості. (у студентів жіночої статі холеристичного типу на I-курсу, формулою темпераменту є $X41,5\%+C28\%+Ф14,8\%+M14,8\%$; на II-III курс формулою темпераменту є $X42,8\%+C28,4\%+Ф14,6\%+M14,2\%$, на IV курсі формулою темпераменту є $X 29.61\%$, $M 21.37\%$, $C 29,77\%$, $Ф19,14\%$; у жінок сангвіністичного типу I-курсу, формулою темпераменту є $C36,1\%+X26\%+Ф21,5\%+M15,9\%$; на II-III курс формулою темпераменту є $C36,5\%+X25,9\%+Ф22,2\%+M15,4\%$, на IV курсі формулою темпераменту є $C36\%+X27,2\%+Ф19,9\%+M16,7\%$, у жінок меланхолічного типу на I-курсу формулою темпераменту є $M37.6\%+X20,9\%+C21,9\%+Ф20\%$; на II-III курс формулою темпераменту є $M37\%+X23,9\%+C22,5\%+Ф16\%$, на IV курсі формулою темпераменту є $M38,2\%+X25,6\%+C20,3\%+Ф15,9\%$, у жінок флегматичного типу на I-курсу формулою темпераменту є $Ф38\%+X17,9\%+C20,3\%+ 23,8\%$; на II-III курс формулою темпераменту є $Ф33,7\%+X22,3\%+C26\%+ M18\%$, на IV курсі формулою темпераменту є $Ф31,1\%+X23,5\%+C21,9\%+ M23,4\%$.

У студентів чоловічої статі холеристичного типу на I-курсу, формулою темпераменту є $X35,8\%+C24,9\%+\Phi18,3\%+M14,2\%$; на IV курсі формулою темпераменту є $X38\%+C25\%+\Phi5\%+M14,3\%$; у чоловіків сангвіністичного типу I-курсу, формулою темпераменту є $C37,3\%+X22,4\%+\Phi28,8\%+M11,5\%$; на II-III курс формулою темпераменту є $C36,8\%+X29,6\%+\Phi21,7\%+M11,9\%$, на IV курсі формулою темпераменту є $C39,9\%+X32,6\%+\Phi14,7\%+M12,8\%$, у чоловіків меланхолічного типу на II-III -курсу формулою темпераменту є $M36\%+X29,6\%+C21,7\%+\Phi12,7\%$; у чоловіків флегматичного типу на I-курсу формулою темпераменту є $\Phi29,3\%+X21,9\%+C21,9\%+26,8\%$; на IV курсі формулою темпераменту є $\Phi35\%+X32\%+C29\%+M27\%$.)

2. Отримані значення за методикою «Методика визначення емоційної - стійкості - нестійкості» И.П. Андріада дозволила отримати кількісні показники у представників жіночої та чоловічої статі (1 група студентів жіночої статі холеристичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс $H10,8+C8,2$, 2-3 курс $H9,1+C9,9$, 4 курс $C13,3+H5,7$; 2 група студентів жіночої статі сангвіністичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс $C11,5+H7,4$, 2-3 курс $H9,7+C9$, 4 курс $C12,2+H6,8$; 3 група студентів жіночої статі флегматичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс $C12,3+H6,7$, 2-3 курс $C13+H6$, 4 курс $H5,5+C7,5$; 4 група студентів жіночої статі меланхолічного типу темпераменту має такі результати: 1 курс $C11,2+H7,8$, 2-3 курс $H14+C5$, 4 курс $H13,8+C5,2$

1 група студентів чоловічої статі холеристичного типу темпераменту має такі результати : 1 курс $H12,3+C6,8$, 4 курс $H10+C9$; 2 група студентів чоловічої статі сангвіністичного типу темпераменту має такі результати : 1 курс $H10+C9$, 2-3 курс $C14,8+H4,3$, 4 курс $C14,3+H4,7$; 3 група студентів чоловічої статі флегматичного типу темпераменту має такі результати : 1 курс $C15+H4$, 4 курс $C11+H8$; 4 група студентів чоловічої статі мелагхолічного типу темпераменту має такі результати : 2-3 курс $H10+C9$.

Як свідчать результати дослідження від темпераментних особливостей залежать дидактичні, предметні, суггестивні вимоги. Тому дослідження по даній методиці допоможуть оптимізувати навчальний процес.

3 Отримані значення за методикою «Методика визначення екстра і інтроверсії» И.П. Андріада кількісні показники у представників жіночої та чоловічої статі (1 група студентів жіночої статі холеристичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс E12,2+I5,5, 2-3 курс E13,4+I5,4, 4 курс E8,3+I6,1; 2 група студентів жіночої статі сангвіністичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс E10,5+I6,5, 2-3 курс E9,8+I5,2, 4 курс E10,1+I6,3; 3 група студентів жіночої статі флегматичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс E8+I7,5, 2-3 курс E9+I7,5, 4 курс I10,5+E8; 4 група студентів жіночої статі меланхолічного типу темпераменту має такі результати: 1 курс I9,3+E7,7, 2-3 курс I10+ME5, 4 курс I9+E6

1 група студентів чоловічої статі холеристичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс E9,5+I7,5, 4 курс E8+I4; 2 група студентів чоловічої статі сангвіністичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс E11+I7,3, 2-3 курс E9+I6,3, 4 курс E9,7+I5,3; 3 група студентів чоловічої статі флегматичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс I8+E8, 4 курс I9+E2; 4 група студентів чоловічої статі мелагхолічного типу темпераменту має такі результати: 2-3 курс E7+I4,5.)

4. Отримані значення за методикою «Індивідуально-типологічний опитувальник» Л.Н.Собчкі дозволила отримати кількісні показники у представників жіночої та чоловічої статі (1 група студентів жіночої статі холеристичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс EK7,2+СП6+АГ6+P5,8+Л5,4+TP5,2+C5,1+ІН2,8, 2-3 курс АГ7,4+СП7,2+EK7,1+P6,3+TP5,2+Л5,1+C4,4+ІН3,2, 4 курс АГ6,9+СП6,4+P6+EK5,9+Л5+ІН4,9+TP4,9+C2,6; 2 група студентів жіночої статі сангвіністичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс EK7,2+СП6+АГ6+P5,8+Л5,4+TP5,2+C5,1+ІН2,8, 2-3 курс EK7,5+P5,8+Л5,5+I5,2+TP5,2+СП4,8+C4,7+АГ4, 4 курс

ЕК7,6+С6,7+Л6,2+СП5,8+Р5,5+АГ5,2+ТР4,9+ІН3,9 ; 3 група студентів жіночої статі флегматичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс ЕК5,3+С5+АГ4,8+ІН4,8+СП4,3+Р4,3+ТР4,3+Л4,3, 2-3 курс АГ7,5+ІН6,5+С6,5+Р6+СП4,5+ТР4,5+Л4,5+ЕК4, 4 курс ЕК7,5+Л7,5+ІН7+СП6,5+ТР6+Р5,5+АГ5+С4; 4 група студентів жіночої статі меланхолічного типу темпераменту має такі результати: 1 курс ЕК6,5+С6+СП5,8+АГ5,8+ТР5,5+Р5,3+Л5+ІН4,8, 2-3 курс ЕК7,5+СП6,5+АГ6,5+С6,3+ГР6+Л6+Р5,3+ІН3,8 , 4 курс С7,4+ІН7+ГР6,6+АГ5,2+ЕК4,8+Л4,6+Р3,6+СП2

1 група студентів чоловічої статі холеристичного типу темпераменту має такі результати : 1 курс ЕК6,3+С5,5+СП5,3+АГ5,3+Р5+Л5+ТР4,3+ІН3,8, 4 курс ЕК6+АГ5+Л5+ТР4+Р3+ІН3+С3+СП2; 2 група студентів чоловічої статі сангвіністичного типу темпераменту має такі результати : 1 курс ІЕ6,3+СП5,3+АГ5+С4,7+Р4,3+ЕК3,7+Л3,3+ТР2,7, 2-3 курс ЕК6,3+АГ6+СП5,3+Л5,3+СП5+ТР4,3+Р4+ІН3,8, 4 курс ЕК6+АГ6+Л5,7+СП5,3+Р5,3+С4,3+ГР4,3+ІН4; 3 група студентів чоловічої статі флегматичного типу темпераменту має такі результати : 1 курс ІН7+СП6+АГ5+Р5+С5+ТР3+ЕК2+Л2 , 4 курс ІН6+СП6+АГ5+ТР5+Р4+Л4+С4+ЕК3; 4 група студентів чоловічої статі мелагхолічного типу темпераменту має такі результати : 2-3 курс Л6,5+ЕК5,5+ІН5+С5+ТР5+АГ4,5+Р2,5+СП1,5.

5. Отримані значення за методикою «Методика вивчення мотивації навчання у вузі» Т.І. Ільїної дозволила отримати кількісні показники у представників жіночої та чоловічої статі (1 група студентів жіночої статі холеристичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс ОЗ6,1+ОД6,4+ОП4,6 , 2-3 курс ОЗ7,3+ОД6,8+ОП4,9, 4 курс ХОЗ7,9+ОД6,9+ОП3,7; 2 група студентів жіночої статі сангвіністичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс ОД7+ОЗ6,8+ОП4,4, 2-3 курс ОЗ8,6+ОД7,3+ОП6, 4 курс ОЗ7,5+ОД6,9+ОП5,5; 3 група студентів жіночої статі флегматичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс

ОЗ6,8+ОД5,5+ОП4,5, 2-3 курс ОЗ9,3+ОД6,3+ОП4,5, 4 курс ОЗ8,3+ОД6,8+ОП3,5; 4 група студентів жіночої статі меланхолічного типу темпераменту має такі результати: 1 курс ОД8,8+ОП6+ОЗ5,4, 2-3 курс ОД11,5+ОП5,3+ОЗ4,8, 4 курс ОД9,3+ОЗ7,4+ОП6,8

1 група студентів чоловічої статі холеристичного типу темпераменту має такі результати : 1 курс ОД6,2+ОП5,8+ОЗ5,3, 4 курс ОД9+ОЗ3,6+ОП3; 2 група студентів чоловічої статі сангвіністичного типу темпераменту має такі результати : 1 курс ОД5,8+ОЗ3,4+ОП2,7, 2-3 курс ОЗ7,2+ОП5+ОД4,9, 4 курс ОЗ8,8+ОП7+ОД6,5; 3 група студентів чоловічої статі флегматичного типу темпераменту має такі результати : 1 курс ОЗ11,4+ОП5+ОД3,5, 4 курс ОД8,5+ОЗ5,4+ОП4; 4 група студентів чоловічої статі мелагхолічного типу темпераменту має такі результати : 2-3 курс ОД6,3+ОП4+ОЗ1,8.

6. Отримані значення за методикою «Методика для діагностики навчальної діяльності студентів» А. А. Реан, В.А.Якунін отримати кількісні показники у представників жіночої та чоловічої статі (1 група студентів жіночої статі холеристичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс ПН4,3+ТС3,8+КМ3,7+НПМ3,5+СМ3,5+НП2,8+МУ2,6, 2-3 курс ПМ4,3+ТС4,1+НПМ4,1+КМ3,8+СМ3,7+МП2,6+МУ2,5, 4 курс КМ4,1+НПМ3,6+ПМ3,3+ТС3+СМ2,9+МП2,4+МУ2,2; 2 група студентів жіночої статі сангвіністичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс КМ4+ПМ4+ТС4+НПМ3,8+СМ3,6+МП3,1+МУ2,3, 2-3 курс ПМ3,9+КМ3,8+ТС3,5+НПМ3,2+СМ3,2+МП3,9+МУ2,6, 4 курс ПМ4,4+ТМ4+КМ3,7+СМ3,5+НПМ3,4+МП2,8+МУ2,2; 3 група студентів жіночої статі флегматичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс ПК4,4+НПМ3,9+КМ3,8+СМ3,7+ТС3,6+МП3,5+МУ2,2, 2-3 курс ПН4,5+КМ4+СМ3,6+МП3,5+ТС3+МУ2,5+НПМ2,3, 4 курс ПМ4,9+ТС4,8+НПМ4,4+СМ4,2+КМ3,9+МП3,6+МУ3,3; 4 група студентів жіночої статі меланхолічного типу темпераменту має такі результати: 1 курс ПМ4,3+ТС4,2+СМ4+КМ3,8+НПМ3,7+МП3,1+МУ2,1, 2-3 курс

ПМ3,8+ТС3,8+СМ3,7+КМ3,7+НПМ3,4+МП3+МУ2,5, 4 курс
 ПМ4,4+КМ4,1+МП3,4+НПМ3,4+ТС3,3+СМ2,9+МУ2,5

1 група студентів чоловічої статі холеристичного типу темпераменту має такі результати : 1 курс
 ПМ4,4+СМ3,8+КМ3,7+НПМ3,7+ТС3,4+МП2,5+МУ1,7, 4 курс
 ПМ4+НПМ3+КМ2,7+МП2,6+СМ2,6+МУ2+ТС2; 2 група студентів чоловічої статі сангвіністичного типу темпераменту має такі результати : 1 курс
 КМ2,4+НПМ2,4+ПМ2,3+ТС2+СМ1,8+МУ1,5+МП1,7, 2-3 курс
 ПМ4,2+ТС4+КМ3,8+СМ3,2+НПМ3+МП3+МУ2,5, 4 курс
 М=СТС4,8+ПМ4,2+КМ3,7+НПМ3,6+СМ3+МП2,7+МУ1,7; 3 група студентів чоловічої статі флегматичного типу темпераменту має такі результати : 1 курс
 ТМ5+ПМ4,3+НПМ4+СМ3,4+КМ2,8+МП1,2+МУ1, 4 курс
 ФПМ3,8+КМ3,2+ТС3+СМ2,8+НПМ2,7+МП1,8+МУ1; 4 група студентів чоловічої статі мелагхолічного типу темпераменту має такі результати : 2-3 курс
 ПМ3+КМ2,8+СМ2,8+НПМ2,7+ТС2,5+МУ2,3+МП2,3

7. Отримані значення за методикою «Методика діагностики структури навчальної мотивації» Л. М. Фрідман дозволяє отримати кількісні показники у представників жіночої та чоловічої статі (1 група студентів жіночої статі холеристичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс В9,2+32,5, 2-3 курс В9,2+32,4, 4 курс В11,4+30,7; 2 група студентів жіночої статі сангвіністичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс В1,1+31,4, 2-3 курс В8,2+34,3, 4 курс В15,5+30,6; 3 група студентів жіночої статі флегматичного типу темпераменту має такі результати: 1 курс В5,8+34,5, 2-3 курс В9+34,5, 4 курс В16+30; 4 група студентів жіночої статі меланхолічного типу темпераменту має такі результати: 1 курс В9,2+32,5, 2-3 курс В6,3+32,5, 4 курс В16,2+30

1 група студентів чоловічої статі холеристичного типу темпераменту має такі результати : 1 курс В7,5+34,3, 4 курс В14+30; 2 група студентів чоловічої статі сангвіністичного типу темпераменту має такі результати : 1 курс 38+В0, 2-3 курс В13,8+30, 4 курс В15+30; 3 група студентів чоловічої статі

флегматичного типу темпераменту має такі результати : 1 курс В16+30, 4 курс В12++30; 4 група студентів чоловічої статі мелагхолічного типу темпераменту має такі результати : 2-3 курс В16,2+30.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У ході роботи було виявлено психологічна характеристика типів темпераменту, до яких відносяться такі особливості, як:

- **врівноваженість** (для сангвіністичного типу характерна хороша врівноваженість, для флегматичного типу характерна дуже хороша врівноваженість, для холеричного типу характерна неврівноваженість, для меланхолійного типу характерна дуже велика неврівноваженість).

- **емоційність переживань** (для сангвіністического типу характерні поверхню, короткочасність в емоційних переживаннях для флегматичного типу характерні від слабкі емоційні переживання, для холеричного типу характерні сильні короткочасні емоційні переживання, для меланхолійного типу характерні глибокі і тривалі емоційні переживання).

-**настрій** (для сангвіністического типу характерне стійке, життєрадісний настрій , для флегматичного типу характерне стійке, без великих переживання радості і печалі, для холеричного типу характерне нестійке з перепадами бадьорості настроїв, для меланхолійного типу характерне нестійке з перевагою песимізму настроїв).

-**терпіння** (для сангвіністического типу характерна помірна терпимість, життєрадісний настрій, для флегматичного типу характерна дуже

велика толерантність, для холеричного типу характерна слабка терпимість, для меланхолійного типу характерна дуже слабка терпимість).

-адаптація (для сангвинистического типу характерна дуже гарна адаптація, для флегматичного типу характерна повільна адаптація, для холеричного типу характерна хороша адаптація, для меланхолійного типу характерна важка адаптація за рахунок замкнутості).

-товариськість (для сангвинистического типу характерна помірна товариськість, для флегматичного типу характерна невисока товариськість, для холеричного типу характерна висока товариськість, для меланхолійного типу характерна низька товариськість).

-активність у діяльності (для сангвинистического типу характерна енергійність у діяльності, для флегматичного типу характерна висока витримка в діяльності, для холеричного типу характерна пристрасна, захоплена діяльність, для меланхолійного типу характерно нерівномірне, реактивне поведінка).

-ставлення до нового (для сангвинистического типу характерно байдуже ставлення до нового, для флегматичного типу характерно негативне ставлення до нового, для холеричного типу характерно позитивне ставлення до нового, для меланхолійного типу характерно зміни оптимістичне ставлення на песимістичним і навпаки).

-прагнення до мети (для сангвинистического типу характерно швидке зниканням перешкод прагнення, для флегматичного типу характерне повільне завзятість, для холеричного типу характерне сильне, з повною віддачею прагнення, для меланхолійного типу характерне то сильне, то слабке, з униканням перешкод прагнення).

Ми виділяємо реакції і властивості темпераменту:

- **високореактивних** - особливості властиво екстраверсія, зразкову відповідність рівня домагань рівня виконання завдання (реалістичність домагань) *низька здатність до навчання*, прагнення до самоосвіти, самодостатність, *схильність до логічного пізнання*, перевагу усного

мовлення, перевагу професій з високим фізичним і соціальним ризиком, тенденція до формування високої активності особистості.

- нізкореактивних індивідів- властиво характерна інтроверсія, урівень домагань необґрунтовано нижче рівня виконання завдання, *висока здатність до навчання, знижений прагнення до самоосвіти, прагнення вчитися у інших людей, схильність до чуттєвого пізнання*, перевагу письмовій мові, перевагу професій поза фізичного ризику, несхильність до занять спортом. Тенденція до формування низькоактивуючих характеристик особистості.

Мета дослідження досягнута, гіпотеза підтверджена, завдання виконані

СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alan R. Hargens and Laurence Vico. Long-duration bed rest as an analog to microgravity. J of Applied Physiology. 2016;120(8):891-903.

2. Arshinova NG, Vikulov AD, Bocharov MV. The use of central hemodynamics and heart rate indicators for assessing the functional status of highqualified athletes. Yaroslavl Teacher. 2010;4(3):53-60.

3.. Andersson S, Holmgren E, Manson J. Localized thalamic rhythmicity induced by spinal and cortical lesions. EEG Clin. Neuroph. 1971b;31(4): 347-356.

4. Atmanspacher H, Graben P. Contextual emergence of mental states from neurodynamics. Chaos and Complexity Letters. 2007;2:151-168

5. Baevsky RM. Current Problems of Space Cardiology. Human Physiology. 2010;36(7):18-29.

6. Başar E. Oscillations in —brain—body—mind— A holistic view including the autonomous system. Brain research. 2008;1235:2-11.

7. Butler BE, Lomber S.G. Functional and structural changes throughout the auditory system following congenital and early-onset deafness: implications for hearing restoration. Frontiers in Systems Neuroscience. 2013;7(92):1-17.

8. Bauer LC, Johnson JK, Pozehl BJ. Cognition in heart failure: an overview of the concepts and their measures. J of the american academy of Nurse Practitioners. 2011;23(11):577-585.

9. Bellien J, Thuillez C, Joannides R. Contribution of endothelium derived hyper polarizing factors to the regulation of vascular tone in humans. *Fundam. Clin. Pharmacol.* 2008;22(4):363–377.
10. Blain G, Meste O, A, Bermon S. et al. Blain Time-frequency analysis of heart rate variability reveals cardiocomotor coupling during dynamic cycling exercise in humans. *Am. J Physiol. Heart Circ. Physiol.* 2009;296:1651-1659.
11. Buschman T, Miller E. Top - down versus bottomup control of attention in the prefrontal and posterior parietal cortices. *Science.* 2007;315:1860- 1862 p. 377
12. Buzsaki G. *Rhythms of the brain.* New York: Oxford University Press; 2006. 448 p.
13. Callaway E, Buchsbaum M. Effects of cardiac and respiratory cycles on averaged visual evoked responses. *Electroenceph. Clin. Neuroph.* 1965;19:476- 480.
14. Chen W, Guo C-L, Zhang P-S. Liu C, Qiao H. et. al. Heart rate changes in partial seizures: analysis of influencing factors among refractory patients. *BMC Neurol.* 2014;14(1):135.
15. Chen X, Huang Q, Hong B. et. al. Drug-eluting stent for the treatment of symptomatic vertebral origin stenosis: Long-term results. *J. Clin. Neurosci.* 2011;8:47-51.
16. Coles MG, Rugg MD. *Electrophysiology of mind: event-related brain potentials and cognition.* New York: Oxford University Press; 1996. 238 p.
17. Cottin F, Medigue C, Papelier Y. Effect of heavy exercise on spectral baroreflex sensitivity, heart rate, and blood pressure variability in well-trained humans. *Am. J Physiol. Heart Cir. Physiol.* 2008;295:1150-1155.
18. Crnošija L, Krbot Skorić M, Adamec I, Lovrić M. et. al. Hemodynamic profile and heart rate variability in hyperadrenergic versus nonhyperadrenergic postural orthostatic tachycardia syndrome. *Clin. Neurophysiol.* 2016;127(2):1639-44.
19. Danko SG, Boytsova JA, Solovjeva ML, Chernigovskaya TV, Medvedev SV. Event-Related Brain Potentials when Conjugating Russian Verbs: The Modularity of Language Procedures. *Human Physiology.* 2014;40(3):237-243.

20. Darvas F, Miller KJ, Rao RPN, Ojemann JG. Nonlinear Phase–Phase Cross-Frequency Coupling Mediates Communication between Distant Sites in Human Neocortex. *J Neurosci*. 2009;29(2):426.

21. Doniger GM, Foxe JJ, Schroeder ChE, Murray MM, Higgins BA, Javitt DC. Visual Perceptual Learning in Human Object Recognition Areas: A Repetition Priming Study Using High-Density Electrical Mapping. *NeuroImage*. 2001;13:305 p. 378

22. Eisenberger NI, Lieberman MD, Satpute AB. Personality from a controlled processing perspective: an fMRI study of neuroticism, extraversion, and self-consciousness. *Cognitive, Affective, and Behav. Neurosc*. 2005;5:169-181.

23. Falkenstein M, Koshlykova NA, Kiroj VN. Late ERP components in visual and auditory Go/Nogo tasks. *Electroenceph. and Clin. Neurophys*. 1995;96:36-43.

24. Faraci FML, Heistad DD. Regulation of cerebral blood vessels by humoral and endothelium-dependent mechanism. Update on humoral regulation of vascular tone. *Hypertension*. 1991;17(6):917-923.

25. Finsterer J, Wahbi K. CNS-Disease Affecting the Heart: Brain–heart Disorders. *J of the Neurological Sciences*. 2014;345(1-2):8-14.

26. Floras JS, Ponikowski P. The sympathetic/parasympathetic imbalance in heart failure with reduced ejection fraction. *Eur Heart J*. 2015;36(30):1974- 1982.

27. Fortrat JO, Baum C, Jeanguillaume C. et al. Noisy fluctuation of heart rate indicates cardiovascular system instability. *Eur. J Appl. Physiol*. 2013;113(9):2253-2261.

28. Fox K, Ford I, Steg PG, Tendera M, Robertson M, Ferrari R. Heart rate as a prognostic risk factor in patients with coronary artery disease and leftventricular systolic dysfunction (BEAUTIFUL): a subgroup analysis of a randomized controlled trial. *J Lancet*. 2008;372:817-821.

29. Furlan R, Porta A, Costa F. et al. Oscillatory patterns in sympathetic neural discharge and cardiovascular variables during orthostatic stimulus. *Circulation*. 2000;29:886-892.

30. Geschwind N, Galaburda A. Cerebral lateralization. Biological mechanisms, associations and pathology: I. A hypothesis and a program for research. *Arch Neurol.* 1985;42(5):428-59.
31. Gottesman II, Gould FRC. The endophenotype concept in psychiatry: etymology and strategic intentions. *Amer. J of Psychiatry.* 2003;160(4):636-645.
379 363
32. Gougoux FA, Zatorre RJ, Lassonde M, Voss P, Lepore F. Functional Neuroimaging Study of Sound Localization: Visual Cortex Activity Predicts Performance in Early-Blind Individuals. *PLoS Biology.* 2005;3(2, e27):0324-0333.
33. Gray JA. Neural systems, emotion and personality. J Madden (Ed.), *Neurobiology of learning, emotion and affect*, New York; 1991:26-28.
34. Halder S, Agorastos D, Veit R, Hammer EM, Lee S. et al. Neural mechanisms of brain – computer interface control. *Neuroimage.* 2011;55(4):1779-1790.
35. Haney S, Sur D, Xu Z. Diastolic heart failure: a review and primary care perspective. *J. Amer. Board Fam. Pract.* 2005;18(3):189-198.
36. Heart rate variability. Standards of Measurement, Physiological interpretation and clinical use. *Circulation.* 1996;93:1043-1065.
37. Hense HW, Gneiting B, Muschol M. et al. The association of body size and body composition with left ventricular mass: impacts for indexation in adults. *J. Am. Coll. Cardiol.* 1998;32(2):451-457.
38. Hribar M, Suput D, Carvalho AA, Battelino S. et al. Structural alterations of brain grey and white matter in early deaf adults. *Hear Res.* 2014;318:1-10.
39. Hu Z, Zhang R, Zhang Q, Liu Q, Li H. Neural correlates of audiovisual integration of semantic category information. *Brain and Language.* 2012;121:70-75.
40. Hynynen E, Vesterinen V, Rusko H, Nummela A. Effects of moderate and heavy endurance exercise on nocturnal HRV. *Int. J Sports Med.* 2010;31(6):428-432.

41. Ilan AB, Polich J. P300 and Response Time from a Manual Stroop Task. *Clin. Neurophysiol.* 1999;110:367-373.
42. Janse van Rensburg DC, Ker JA, Grant CC, Fletcher L. Autonomic impairment in rheumatoid arthritis. *Int J Rheum Dis.* 2012;15(4):419-426. 380
43. Jennings JR, Heim AF. *From Brain to Behavior: Hypertension's Modulation of Cognition and Affect.* Hindawi Publishing Corporation International J of Hypertension. 2012:12.
44. Karemaker JM. Analysis of blood pressure and heart rate variability: theoretical consideration and clinical applicability. *Clinical autonomic disorders. Evaluation and management.* 1993:135.
45. Keele SW, Ivry R, Mayr U, Hazeltine E, Heuer H. The cognitive and neural architecture of sequence representation. *Psychological Reviews.* 2003;110(2):316-339.
46. Klimesch W. EEG alpha and theta oscillations reflect cognitive and memory performance: a review and analysis. *Brain research reviews.* 1999;29(2-3):169-195.
47. Klimesch W, Sauseng P, Hanslmayr S. EEG alpha oscillations: the inhibition-timing hypothesis. *Brain Res. Rev.* 2007;53(1):63-88.
48. Klinge C, Röder B, Büchel Ch. Increased amygdala activation to emotional auditory stimuli in the blind. *Brain.* 2010;133(Pt 6):1729-1736.
49. Kolsal E, Serdaroglu A, Cilsal E, Kula S, Soysal AŞ, Kurt ANÇ, Arhan E. Can heart rate variability in children with epilepsy be used to predict seizures? *Seizure.* 2014;23(5):357-362.
50. Korobeynikov G, Korobeynikova L, Potop V, Nikonorov D, Semenenko V. et al. Heart rate variability system in elite athletes with different levels of stress resistance. *J of Physical Education and Sport.* 2018;18(2):550- 554.
51. Kustubayeva A, Matthews G. Differences in EEG oscillations during vasoactive stress reactions in extroverts and introverts. *Вестник РУДН, Серия Психология и педагогика.* 2012;4:114-121.

52. Lane RD, Mcrae K, Reiman EM. et al. Neural correlates of heart rate variability during emotion. *Neuroimage*. 2009;44(1):213-222.
53. Lazarev VV. The relationship of theory and methodology in EEG studies of mental activity. *Int. J. Psychophysiol*. 2006;62:384-393. 381
54. Lees T, Shad-Kaneez F, Simpson AM, Nassif NT. et al. Heart Rate Variability as a Biomarker for Predicting Stroke, Post-stroke Complications and Functionality. *Biomark Insights*. 2018 Jul 18; 13:1177271918786931.
55. Li W, Li J, Xian J, Li B. et al. Iterations of grey matter asymmetries in adolescents with prelingual deafness: a combined VBM and cortical thickness analysis. *Restor Neurol Neuroscience*. 2013;31(1):1-17.
56. Lubar JF. Neocortical dynamics: implications for understanding the role of neurofeedback and related techniques for the enhancement of attention. *Applied Psychophysiology and Biofeedback*. 1997;2:111-126.
57. Lusher TF, Richard V, Tschudi M. et al. Endothelial control of vascular tone in large and small coronary arteries. *JACC*. 1999;15(5):519-527.
58. Malik M. Heart rate variability: Time domain. *Noninvasive Elektrokardiology. Clinical aspect of Holter monitoring*. Saunders Co, Cambridge.: University Press; 1997. P. 161-174.
59. Malliani A, Lombardi F, Pagani M. Power spectrum analysis of heart rate variability a tool to explore neural regulatory mechanisms. *Br Heart J*. 1994;71(1):1-2.
60. Mancia G, Fagard R, Narkiewicz K. et al.. Guidelines for the management of arterial hypertension. *J. Hypertension*. 2013;31(7):1281-1357.
61. Mangrum JM, DiMarko JP. The evolution and management of bradycardia. *New England Medical J*. 2010;342(10):703-709.
62. Mangun G. Neural mechanisms of visual selective attention. *Psychophysiology*. 1995;32(1):4-18.
63. McCraty R. Influence of cardiac afferent input on heart-brain synchronization and cognitive performance. *International J of Psychophysiology*. 2002;45(1-2):72-73.

64. McCraty Rollin. *Science of the Heart, Volume 2: Exploring the Role of the Heart in Human Performance* Spiral-bound. Publisher: HeartMath; 2015:112. 382 65.
- McEwen BS, Gianaros PJ. Central role of the brain in stress and adaptation: links to socioeconomic status, health, and disease. *Ann N Y Acad Sci.* 2010;1186:190-222.
66. Mercyang RM, Yang L, Becker L. American Heart Association Get with the Guidelines Resuscitation Investigators. Incidence of treated cardiac arrest in hospitalized patients in the United States. *Crit. Care Med.* 2011;39:2401-2406.
67. Moller AR, Kern JK, Grannemann B. Are the non-classical auditory pathways involved in autism and PDD? *Neurological Res.* 2005;27(6):625-629.
68. Mujica-Parodi LR, Korgaon M, Ravindranath B. et al. Limbic dysregulation is associated with lowered heart rate variability and increased trait anxiety in healthy adults. *Hum. Brain Mapp.* 2009;30(1):47-58.
69. Nannenberga EA, Sijbrands EJ, Dijkman LM, Alders M, van Tintelen JP, Birnie M. et al. Mortality of Inherited Arrhythmia Syndromes. *Circ. Cardiovasc. Genet.* 2012;5(2):183-189.
70. Nase G, Singer W, Monyer H, Engel AK. Features of neuronal synchrony in mouse visual cortex. *J Neurosci.* 2003;90(2):1115.
71. Nolan J, Batin PD, Andrews R. Prospective studies of heart rate variability and mortality in chronic heart failure: results of the United Kingdom Heart Failure Evaluation and Assessment of risk Trial (UK-Heart). *Circulation.* 2014;98(15):1510-1516.
72. Onder RM, Barutcuoglu B. *The Endotelium.* Milano; 2006. 149 p.
73. Park MS, Fiorella D, Stiefel M.F. et al. Vertebral artery origin stents revisited: improved results with paclitaxel-eluting stents. *Neurosurgery.* 2010;67:41-48.
74. Patten TM, Rennie C.J, Robinson P.A, Gong P. Human cortical traveling waves: dynamical properties and correlations with responses. *PLoS One.* 2012;7(6):e38392. 406. Paul RH, Cohen RA, Moser DJ, Ott BR, Sethi M, Sweet L. et al. Clinical correlates of cognitive decline in vascular dementia. *Cogn. Behav Neurol.* 2003;16(1):40-46. 383

75. Perez JJ, Guijarro E, Sancho J, Navarre A. Extraction of the intracranial component from the rheoencephalographic signal: a new approach. Conference Proceeding: IEEE Engineering in Medicine and Biology Society. 2006;1:6064-6067.
76. Petshe H, Kaplan S, von Stein A, Filz O. The possible meaning of the upper and lower alpha frequency ranges for cognitive and creative tasks. *International Journal of Psychophysiology*. 1997;26(1-3):77-97.
77. Philipova DT. Changes in N1 and P3 components of the auditory event-related potentials in extraverts and introverts depending on the type of the task. *Folia Medica*. 2008;50(2):24-31.
78. Polich J. P300 in clinical applications: meaning, method and measurement. *Am. J. EEG Technol*. 1991;31(3):201-231.
79. Poortvliet DJ, Notermans SL, Jonkman E.J. EEG findings in patients with vascular Parkinsonism. *Acta. Neurol. Scand*. 1998;4:243-247.
80. Posner M, Marin O, Hillsdale. *Magnetoencephalogram and Regional Cerebral Blood Flow. Attention and Performance*. N. Y.; 1985. 355 p.
81. Quintana DS, Alvares GA, Heathers JA. Guidelines for Reporting Articles on Psychiatry and Heart rate variability (GRAPH): recommendations to advance research communication. *Transl. Psychiatry*. 2016;10(6):803.
82. Rabinovich M, Huerta R, Laurent G. Transient dynamics for neural processing. *Science*. 2008;321:48-50.
83. Rammsayer TH. Extraversion and dopamine: Individual differences in response to changes in dopaminergic activity as a possible biological basis of extraversion. *European Psychologist*. 1998;3(1):37-50.
84. Razumnikova OM. Creativity related cortex activity in the remote associates task. *Brain Research Bulletin*. 2007;73(1-3):96-102.
85. Renier LA, Anurova I, De Volder AG, Carlson S, VanMeter J, Rauschecker JP. Preserved functional specialization for spatial processing in the middle occipital gyrus of the early blind. *Neuron*. 2010;68(1):138-148.

86. Rohenkohl G, Nobre AC. Alpha Oscillations Related to Anticipatory Attention Follow Temporal Expectations. *J Neurosci.* 2011;31(40):14076.

85. Romei V, Gross J, Thut G. On the Role of Prestimulus Alpha Rhythms over Occipito-Parietal Areas in Visual Input Regulation: Correlation or Causation? *J Neurosci.* 2010;30(25):8692.

86. Roy A, Guatimosim S, Prado VF, et al. Cholinergic activity as a new target in diseases of the heart. *Mol Med.* 2014;20:527-537.

87. Stayman Aaron N. A Systematic Review of Stenting and Angioplasty of Symptomatic Extracranial Vertebral Artery Stenosis / Aaron N. Stayman, Raul G. Nogueira, Rishi Gupta. Stenting and Angioplasty of ECVAS. American Heart Association. Inc.; 2011:1-5.

88. Stebbins GT, Nyenhuis DL, Wang C, Cox JL, Freels S, Bangen K. et al. Gray matter atrophy in patients with ischemic stroke with cognitive impairment. *Stroke.* 2008;39(3):785-93

89. Steriade M, Gloor P, Llinas RR. et al. Basic mechanisms of cerebral rhythmic activities. *EEG Clin. Neurophysiol.* 1990;76:481-508. 386

90. Voss P, Robert J, Zatorre RJ. Occipital Cortical Thickness Predicts Performance on Pitch and Musical Tasks in Blind Individuals. *Cerebral Cortex.* 2012;22:2455-2465.

91. Zueva EY, Zuev K. The Concept of Dominance by A.A. Ukhtomsky and Anticipation. *Anticipation: Learning from the Past the Russian. Soviet Contributions to the Science of Anticipation.* Springer International Publishing; 2015. 520 p.